

Bartholomaeus Brixienis középkori glosszátor műveinek jogtörténeti jelentősége és azok magyarországi használata

BÓNIS PÉTER^{*}

1. Bevezetés

A középkori Magyarországon használt jogi könyvek közül a *Decretum Gratiani* és a *Liber Extra* volt a két legelterjedtebb joggyűjtemény.¹ Nagyon sok magyarországi példányról tud az ezzel foglalkozó szakirodalom, amelyek közül egyesek a török idők és más háborúk során megsemmisültek, mások külföldi könyvtárakba kerültek, ismét mások ma is megvannak a nagyobb magyarországi könyvtárakban.²

Ezt a két joggyűjteményt leggyakrabban nem önmagukban, hanem a *Glossa ordinaria* kíséretében olvasták. A *Decretum* eme rendes apparátusát Johannes Teutonicus művét átdolgozva Bartholomaeus Brixinsis alkotta meg, aki ezen kívül még sok glosszátor művét átdolgozta, többek között Damasus Hungarus brokardáit. Mindezek a tények indokolják, hogy foglalkozzunk a bolognai glosszátoriskola e személyiségével.

2. Bartholomaeus Brixienis alakja

Bartholomaeus Brixienis, Gratianus *Decretuma glossa ordinariájának* szerzője, Bresciában született, amint azt félreérthetetlenül bizonyítja a nevét állandóan

^{*} Habilitált egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék.

¹ A jelen tanulmány a MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

² A glosszátorok korához a magyar szakirodalomból vö. Pokol B., *Középkori és újkori jogtudomány. Az európai jogi gondolkodás fejlődése*, Budapest, Dialóg-Campus, 2008.; Kajtár I., *Egyetemes jogtörténet*. I. Pécs, Dialóg-Campus, 1997.; Gönczi K.-Horváth P.-Stipta I.-Zlinszky J., *Egyetemes jogtörténet I-II*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1999, 231-299.; Szabó B., *Doktor alkotta jog. Communis opinio doctorum és más jelenségek*, in: *Ius humanum – Ember alkotta jog*. Műhelytanulmányok. Miskolc, Bíbor, 2001, 111-156.; Szabó B., *A glosszátorok tanainak uralma az itáliai jogszolgáltatás felett a 13–15. században*, in *Jogelméleti Szemle* 2007. június;

kísérő *Brixienensis* vagy *de Brixia* megjelölés. Születési helyének megjelölése annál inkább kétségtelennek tűnik, mivel azt ő maga műveinek előszavában megerősíti.³ Születési idejét nem ismerjük, de halálának idejéből arra következtethetünk, hogy a XII. század végén, vagy a XIII. század elején születhetett. Sokan a *de Advocatis* jelölik meg családi neveként, de ő magát csak Bartholomaeus Brixienensisnek nevezi, és a korabeli források is hallgatnak az említett családnévről.

Maga számol be arról, hogy a római jog terén Hugolinus de Presbyteris, az egyházi jog területén pedig Tancredus tanítványa volt.⁴ Ha a XII. század utolsó felében született, tanulmányait a XIII. század első harmadában folytathatta Bolognában.

Valószínű, hogy tanulmányai befejezése után nem sokkal már ugyanott *magister decretorum*, bár professzori tevékenységének kezdetéről, és annak pontos idejéről nem maradt fenn utalás. Tanítványai közül is csak Laurentius Hispanus nevét ismerjük. A hagyomány szerint 1258-ban ölték meg Brescia városának bevétele közben.⁵

3. A Decretum apparátusa: a Glossa ordinaria.

Bartholomaeus Brixienensis hírnevét Johannes Teutonicus Decretumhoz írt glossza-apparátusának átdolgozásával szerezte. Amint az az általa írott előszóból is kiderül, célja nem az volt, hogy teljesen új glossza-apparátust alkosson, hanem a már meglévő és széles körben elterjedt apparátust kívánta kiegészíteni, kijavítani és kibővíteni. Célkitűzései között szerepelt az is, hogy a Johannes Teutonicus

³ A glosszátöről összefoglalóan ld. Bertram, M., *Kanonistische Quaestionensammlungen von Bartholomaeus Brixienensis bis Johannes Andreae*, in *Proceedings of the Seventh Congress of Medieval Canon Law in Cambridge* (Monumenta Iuris Canonici C-8) Vatican City 1988, 265-81. Fransen, G., *Utrumque ius dans les Quaestiones Andegavenses*, in *Études d'histoire du droit dédiées à Gabriel Le Bras*, Paris 1965, 899. Le Bras, G., *Bartholomaeus Brixienensis*, in *Dictionnaire de Droit Canonique* 2 (1937) 216-217. Zapp, H., *Bartholomaeus Brixienensis*, in *Lexikon des Mittelalters* 1 (1980) 1493. Schulte, F. J., *Die Glosse zum Dekret Gratians von ihren Anfängen bis auf die jüngsten Ausgaben*, in *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien*, phil.-hist. Klasse 21 (1872) 77-87. Plöchl, W., *Geschichte des Kirchenrechts*, Wien-München 1962, II. kötet, 509-510. Schulte, F. J., *Die Geschichte der Quellen und Literatur des kanonischen Rechts*, Stuttgart 1875, II. kötet, 83-88. Gillmann, F., *Die Entstehungszeit der Glossa ordinaria zum Gratianischen Dekret*, in *Zur Lehre der Scholastik vom Spender der Firmung und des Weihesakraments*, Paderborn 1920, 184-220, és in R. Weigand (hrsg.), *Gesammelte Schriften zur Klassischen Kanonistik von Franz Gillmann*, 1. *Schriften zum Dekret Gratians und zu den Dekretisten*, Würzburg 1988 (Forschungen zur Kirchenrechtswissenschaft, hrsg. von H. Müller und R. Weigand, Bd. 5/1), n. 12. Gillmann, F., *Einteilung und System der Gratianischen Dekrets nach den alten Dekretglossatoren bis Johannes Teutonicus einschliesslich*, in *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 106 (1926) 472-574.

⁴ Gl. *fideiussione* ad C. 3 qu. 3 c. 4., (Lugduni 1533, fol. 165va): „... cum tamen hec authentica indistincte dicit dari debere fideiussorem, credo quod sive sit possessor rei mobilis sive immobilis, quod dabit fideiussorem. Joan. Dominus H. et alii doctores legum dicunt quod authentica non corrigit legem, sed distinguit. Barth.” „Si probo aliquid coram iudice, scilicet adversarium meum esse excommunicatum, videor approbare iudicem, nec de cetero potero recusare eum, et ita semel Tancre. respondit in scholis.”

⁵ Peroni, V., *Biblioteca bresciana*, Brescia 1818, I. kötet, 64-66

művében fellelhető ellentmondásokat kiküszöbölje.⁶ A Decretum glossa ordinariája, Accursius glosszájához hasonlóan fokozatosan fejlődött ki, ezért tévedés lenne azt hinni, hogy a Glossa ordinaria Decreti kizárólag Johannes Teuthonicus saját, eredeti alkotása lenne.

A Decretum 1139 körül keletkezett első redakcióját elkészülte után más szövegekkel, így főként a harmadik részt képező *De consecratione* című összeállítással egészítették ki és így készült el a második redakció. A Decretum szövegébe iktatták az ún. *paleákat*, amelyeket bizonyos értelemben még glosszáknak is lehet tekinteni. A Decretum 1158-ban már mindenképpen kész lehetett, mivel Petrus Lombardus *Sententiâ* ekkor már használták azt.

A Decretum elkészülte után sorban jelentek meg a hozzá írt summák, amelyek nevük ellenére inkább glossza-apparátusnak tekinthetők (*summae ad modum apparatusum*). Természetesen a Decretumhoz nemcsak summák, hanem kisebb glosszák, glosszatöredékek is keletkeztek. A Bartholomaeus Brixienis által átdolgozott és a Decretum glossa ordinariájává vált glossza-apparátus előzményei 1180 körülre nyúlnak vissza. Az '*Ordinaturus Magister*' kezdetű glossza-apparátus ekkor elkészült első redakciója nem tulajdonítható egyetlen szerzőnek, hanem a bolognai dekretisták erőfeszítéseit összegezte, bár WEIGAND szerint Huguccio valószínűleg felhasználta azt nagyhatású Summája elkészítéséhez is (1188-1190 körül), és Huguccio hatása mutatható ki az '*Ordinaturus Magister*' második redakciójában is, amely az 1180-as évek második felére tehető.⁷

Johannes Teuthonicus azonban egy másik glossza-apparátust használhatott fel, amely bizonyos mértékben szintén az '*Ordinaturus Magister*' hatását mutatja. Az ún. *Glossa Palatina* nevét arról kapta, hogy elsőként a Vat. Pal. lat. 658 jelzetű kódexben azonosították. A Glossa Palatina számos szerző glosszáját tartalmazza, de a glossza-apparátus szerkesztőjének nevééről hallgat. Idézi Bernardus Compostellanus, Richardus Anglicus, Huguccio, Sylvester glosszáit, de számos olyan névtelen glosszát is idéz, amelyekről más forrásokból tudjuk, hogy szerzőjük Laurentius Hispanus volt. Stickler⁸ érvelése szerint a Laurentius Hispanustól származó glosszák nagy száma és azok névtelensége, a spanyolországi viszonyokra való utalások arra mutatnak, hogy a Glossa Palatina végső redaktora maga Laurentius Hispanus volt. A Glossa Palatina 1210-1214 körül készülhetett el. Mivel a kéziratok egymástól eléggé eltérő szövegeket tartalmaznak, feltételezhető az apparátus fokozatos bővítése, átdolgozása, kiegészítése.

Johannes Teuthonicus a IV. lateráni zsinat után, 1215-1217 között fejezhette be

⁶ Schulte, F. J., *Die Glosse zum Dekret Gratians von ihren Anfängen bis auf die jüngsten Ausgaben*, in *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien*, phil.-hist. Klasse 21 (1872) 77.

⁷ Weigand, R., *Welcher Glossenapparat zum Dekret ist der erste?*, in *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 139 (1970) 459-481.; Weigand, R., *Der erste Glossenapparat zum Dekret: 'Ordinaturus Magister'*, in *Bulletin of Medieval Canon Law* 1 (1971) 31-41.; Weigand, R., *Frühe Glossekompositionen zum Dekret Gratians und der Apparat 'Ordinaturus Magister'*, in *Proceedings of the Sixth International Congress of Canon Law, Berkeley* (Monumenta Iuris Canonici C-7) Civitate Vaticana 1985, 29-39.; Weigand, R., *Huguccio und der Glossenapparat 'Ordinaturus Magister'*, in *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 154 (1985) 490-520.

⁸ Stickler, A. M., *Der Dekretist Laurentius Hispanus*, in *Studia Gratiana* 9 (1966) 461-549.

glossza-apparátusát, amelyhez a fent említett két jelentősebb forráson kívül még más forrásokat, így Huguccio és Laurentius Hispanus más műveit is felhasználta. Johannes Teuthonicus alapkonceptióját elsősorban a hangsúlyozottabb gyakorlati irányultság jellemezte, de az elmélet fejlődéséhez is nagyban hozzájárult. Így Johannes Teuthonicustól származik a *iusta causa excommunicationis* elmélete, és az a nézet is, hogy a császári hatalom a megválasztás tényével már teljes. Ezek az elméleti fejtegetések egyébként a Szásztükörben is megtalálhatók, igazolva ezzel Johannes Teuthonicus glossza-apparátusának messzire nyúló hatását.

A glossza-apparátus előszavában megfogalmazott célokat Bartholomaeus Brixienis a következőképpen valósította meg. Mindenekelőtt Johannes Teutonicus hivatkozásait alakította át úgy, hogy azok ne Páviai Bernát, Johannes Galensis és III. Ince dekretális-kollekcióira, hanem az 1234-ben kihirdetett Liber Extrára utaljanak. Johannes Teutonicus hivatkozásainak átalakítása mellett a glosszákat Bartholomaeus Brixienis új hivatkozásokkal is kiegészítette, amelyek egyrészt a Decretumra, másrészt a Liber Extrára utaltak. Emellett új idézeteket is beillesztett a forrásokból, és a Decretum párhuzamos helyeire utaló glosszákat írt. Nem mulasztotta el azt sem, hogy saját írásaira, főként quaestio-gyűjteményére hivatkozzon, de nem hiányoztak azok a glosszák sem, amelyek Hugolinusra vagy Tancredus véleményére utaltak. Johannes Teutonicus álláspontjának megerősítésére és a véleménye mellett felhozott érvek kibővítésére azokból a dekretálisokból is idézett, amelyek Johannes Teutonicus művének elkészülte után jelentek meg. Sokszor azonban nem követte Johannes Teutonicus véleményét, hanem gyakran élesen bírálva szembehelyezkedett velük. Bartholomaeus Brixienis, ahogyan a művéhez készített előszóban is írta, új megoldásokat (*solutio*) is javasolt, emellett gyakran általános szabályokat is megfogalmazott, vagy kivételekre hívta fel a figyelmet.

Bartholomaeus Brixienis a glossza-apparátus átdolgozása során valóban számos hozzáadással és kiegészítéssel látta el Johannes Teutonicus művét. Kreatív adottságokkal azonban nem rendelkezett, bár például a felmentések vagy a privilégiumok területét érintő jogi szabályozást számos új elemmel gazdagította.⁹

Műve befejezésének idejéről a vélemények megoszlanak. SCHULTE szerint Johannes Teutonicus apparátusának átdolgozását Bartholomaeus Brixienis 1241 és 1245 között végezte el, mivel apparátusában utal egyrészt az általa készített quaestiókra, amelyek 1241 előtt készülhettek el, másrészt pedig IV. Ince pápa novelláira, amelyek első gyűjteményét 1245-ben állították össze. A datálás azonban vitatható, egyrészt azért, mert az 1234 után kezdett quaestio-gyűjteményét nem biztos, hogy mikor fejezte be, másrészt pedig kérdés az is, hogy Bartholomaeus Brixienis IV. Ince melyik novellagyűjteményére utal. LE BRAS ezért az apparátus átdolgozását 1234 és 1258 közé datálja. Kuttner nem foglal állást, csak azt említi, hogy Schulte alapján az apparátus 1245 körül keletkezett. Stelling-Michaud a kéziratok alapján két redakciót feltételez, amelyek közül az egyik 1245 előtt, a másik 1245 után készült.

Vannak olyan XIV. századi bolognai kéziratok is, amelyek nagy számú glosszát

⁹ Schulte, F. J., *Die Geschichte der Quellen und Literatur des kanonischen Rechts*, Stuttgart 1875, II. kötet, 83-88.

Johannes Teutonicus helyett Laurentiusnak tulajdonítanak anélkül, hogy a glosszák szövegében bármiféle különbséget vehetnénk észre. Kuttner, aki e tényt először figyelte meg, e kéziratok csoportját a „Laurentius-típus” névvel illeti.¹⁰ A Laurentius-betűjeleken túl Johannes Theutonicus betűjelei is gyakrabban tűnnek fel, mint más kéziratokban. E kézirati szöveghagyomány értéke azonban kétséges, mivel Kuttner azt is megfigyelte, hogy Laurentius vagy Johannes Theutonicus nevét sokszor csak a szövegtükör kiegészítése céljából tüntették fel, gyakran mindkét nevet szerepeltetve egyetlen egy glosszájánál.

E kéziratok másik jellemzője, hogy a Decretum szövegét a szokásos három rész helyett négy részre osztják. Az első részt a szokásos 101 distinkció alkotja, de a második részt ez a redakció két külön darabra bontja. Az első darab a 33. causa 2. quaestiójáig tart, tehát a *Tractatus de poenitentiá*t már nem tartalmazza, a második darab a *Tractatus de poenitentiá*val kezdődik és a 36. causával fejeződik be, a negyedik részt pedig a *Tractatus de consecratione* alkotja. Érdekes, hogy ezek a kéziratok szinte kivétel nélkül Bolognából származnak, ami a redakció korlátozott használatára utal. Kuttner szerint egy közös őspéldány létét is feltételezhetjük. Guido de Baysio 1300 körül befejezett Rosariumában a Glossa ordinaria Laurentius-típusát használhatta, mivel az egyezések erre utalnak.

A Decretum glosszált példányai kéziratainak nagy többsége Bartholomaeus Brixienis apparátusát tartalmazza, de nem hiányoznak azok a kéziratok sem, amelyek Johannes Teutonicus apparátusát hozzák. Ha azonban a nyomtatott példányokat nézzük, nem találunk olyan kiadást, amely Johannes Teutonicus szövegét közölné, mert csak a Bartholomaeus által átdolgozott kiadás jelent meg nyomtatásban, Johannes Teutonicus műve pedig kéziratban maradt. Az első nyomtatott incunabulum 1471-ben jelent meg Strasbourgban, amely kiadásban a Decretum első nyomtatott példányát Bartholomaeus Brixienis glossza-apparátusa kíséri. A glossza-apparátus átdolgozójának sikerét jelzi az a tény, hogy szinte teljesen kiszorította az eredeti szerző, Johannes Teutonicus összeállítását, és a nyomtatásban megjelent glossza-apparátusok már Bartholomaeus Brixienis interpretációját tartalmazzák.

A glosszált Decretum Magyarországon is nagyon népszerű volt.¹¹ A Decretum és apparátusa nemcsak a kánonjog szempontjából volt jelentős, hanem római jogi elemeket is közvetített, amelyek befolyásolták a hazai jogfejlődést. Az Aranybulla leánynegyedet bevezető 4. cikkelye Murarik szerint például a D. 6 c. 2 hatását mutatja. Bizonyos hatást krónikáink szövegére is gyakorolt, a D. 2 c. 5 például Anonymus Gesta Hungarorumának egy helyét befolyásolta.

A magyarországi kéziratok és töredékek nagy többsége Bartholomaeus Brixienis szövegét tartalmazza. Egy érdekes kivételt jelent a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzött 301. sz. töredék, amely ugyan Johannes Teutonicus apparátusát őrizte meg, de a kötet használója a Decretum vonatkozásában a főszövegbe beírta a hiányzó paleákat, a Johannes Teutonicustól származó glosszák végére pedig azt, amit a glossa ordinaria Bartholomaeus

¹⁰ Kuttner, S., *Repertorium der Kanonistik (1140-1234)*. Prodomus Corporis Glossarum, I, (Studi e testi 71) Città del Vaticano 1937, 119-121.

¹¹ A Központi Szeminárium például összesen hat töredéket őriz: S. Fr. I. m. 51-56.

Brixiensis-féle redakciója többletként hozzáfűzött. Ha a példány még a javítások előtt került Magyarországra, akkor a XII. századi magyarországi kánonjogtanítás értékes bizonyítéka.

A Magyarországon használt Decretum glosszált példányaiból nagyon kevés maradt fenn.¹² A bécsi Österreichische Nationalbibliothekban őrzött 2178. sz. kódex esetében, amely a XII. század végén keletkezhetett, a fol. 7v bejegyzése szerint egy olyan kódexről van szó, amelyet egy kalocsai olvasókanonok készített, mégpedig úgy, hogy a feltehetően birtokában lévő Decretum-apparátus példányát kivonatolta (Csapodi I, 124 - mikrofilm: MTA Mf. 4619/IV). Valószínűleg Johannes Teutonicus apparátusát használhatta az összesen 32 fólió terjedelmű kivonatos kódex összeállításához. Szintén nem tudjuk, hogy az 1269-ben Bolognában Thomasius de Ungaria által vásárolt „Decretum cum apparatu” kinek az apparátusát takarja. Valószínűleg itt már Bartholomaeus Brixiensis apparátusáról lehetett szó (Csapodi III, 287). László esztergomi prépost 1277-ben még Johannes Teutonicus apparátusát birtokolta (Csapodi III, 204), Michael de Ungaria zágrábi kanonok 1268-ban 65 bolognai libráért vásárolta ugyanezt a művet, míg egy másik példányát ugyanennyiért adta el, bár a kötet itt már Bartholomaeus Brixiensis kiegészítéseit is tartalmazta (Csapodi III, 251-252).

Inkunábulumok és fragmentumok is nagy számban maradtak fenn, teljes kéziratos kódexet azonban csak Pozsonyban (Csapodi II, 2400) és Szepesváralján (Csapodi II, 2697) őriznek. Az inkunábulumok közül négy példányt tartanak nyilván Gyöngyösön (Csapodi I, 1514, 1403, 1404, 1392), kettőt a budapesti Egyetemi Könyvtárban (Csapodi I, 507-523) a többi más könyvtárak között oszlik meg (Csapodi I, 258, 641, 642, 2100, 2766, 2081). A mű töredékei jelentős hányadát képviselik könyvtáraink fragmentumgyűjteményeinek.

4. A quaestiones.

A Bartholomaeustól származó kisebb művek is szinte kivétel nélkül átdolgozások. Ez alól csak egy kivétel van: a *Quaestiones dominicales et veneriales*. Ez a quaestio-gyűjtemény 101 quaestiót tartalmaz, amelyek mind a római jog, mind az egyházi jog területét érintik. Az általa a római jognak tulajdonított fontosságot az is jelzi, hogy leginkább a Digestára hivatkozik, közel 300 idézettel, majd ezt követi a Codex és csak ezután következik a Liber Extra, majd pedig lényegesen alacsonyabb számban utal a Decretumra. Az előszó szerint a gyűjtemény szerkesztése idején IX. Gergely volt a pápa, keletkezési ideje tehát a Liber Extra megjelenése (1234) és IX. Gergely halála közé tehető (1241).

Szerkezetét tekintve a quaestiók szokásos beosztását követi.¹³ A *quaeritur*,

¹² Csapodi Csaba-Csapodiné Gárdonyi Klára: *Bibliotheca Hungarica*. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. Budapest 1988-1993, I-III. kötet. (továbbiakban: Csapodi, kötetszám, tételek szám formában hivatkozzuk).

¹³ Bartholomaeus Brixiensis, *Quaestiones*, Proemium, in *Tractatus e variis iuris interpretibus collecti* (vol. XII., Lugduni 1544, fol. 15v): „Ad honorem dei et ecclesiae romanae, cui praesidet Gregorius nonus, et ad utilitatem scholarium Bononiae et alibi studentium, ego Bartholomeus Brixiensis inter doctores iuris minimus.”

vagyis a kérdés felvetése után a különböző megoldási javaslatok következnek, és ezek indoklásául mindenhol részletesen meg van jelölve a hivatkozott joggyűjtemény. Az ellentétes vélemények ütköztetése után a *solutio* következik, amely legtöbbször Bartholomaeus Brixienis saját véleményét tükrözi. Ez a fennmaradt quaestio-gyűjtemény Bartholomaeus Brixienis professzori tevékenysége mellett is bizonyítékkal szolgál, hiszen az előszó mellett a quaestiók jellege is elárulja, hogy azokat didaktikai célzattal készítette.

A quaestio-gyűjteménynek több redakcióját feltételezhetjük. Néhány kéziratban ugyanis Bartholomaeus neve mellett a *scholaris* megjelölés szerepel. Ez valószínűvé teszi azt a feltételezést, hogy Bartholomaeus művének megírásába már korán belefogott és azt lassanként tökéletesítette. Ennek a quaestio-gyűjteménynek az első nyomtatott kiadása 1504-ben, Lyonban jelent meg, amelyet még néhány kiadás követett, Bartholomaeus művét egyre inkább elterjesztve.

A művet talán Magyarországon is használhatták, bár erre egyértelmű bizonyítékunk nincs. Adatok híján nem tudjuk megállapítani, hogy az erlangeni egyetemi könyvtárban őrzött Ms. 345 jelzetű kódex (Csapodi I, 1181) járt-e Magyarországon. A possessorbejegyzés szerint egy magyar kánonjogi doktor adta zálogba a kötetet, talán még Bolognában. Talán egy Zágrábban őrzött kódex is Bartholomaeus Brixienis quaestióit tartalmazza (Csapodi II, 2868).

5. A brokardák átdolgozásai.

Bartholomaeus neve szorosan összefonódik a magyar dekretalista, Damasus Hungarus nevével is, akinek két alkotását is átdolgozta. Damasus Hungarus brokardáit 1210 és 1215 között írta. Johannes Teutonicus glossza-apparátusához hasonlóan Damasus Hungarus brokardái eredeti változatukban kéziratban maradtak fenn, és eredeti formájukban nyomtatásban nem is jelentek meg, hanem csak abban az alakban láttak napvilágot, ahogyan azt Bartholomaeus Brixienis átdolgozta. Damasus Hungarus brokardáit Magyarországon is az ő átdolgozásában használták. Az átdolgozott műből három magyarországi példány maradt fenn. Mindhárom külföldi könyvtárakban őrzik. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár R.II.150 jelzetű kódexe (Szentiványi, nr. 309=Csapodi I, 1689) kétségtelenül lengyel eredetű, amint azt a kötetbe foglalt ordo iudicarius formuláinak helységnevei is bizonyítják, de a XV. században már mindenképpen Magyarországon volt, a szepesi plébánosok lőcsei konfraternitásának tulajdonában. Ugyanezen könyvtár R.VI.80 jelzetű kódexe (Szentiványi, nr. 648=Csapodi I, 1703) a possessorbejegyzések szerint Henckel lőcsei, azután kassai plébános, boroszlói kanonok tulajdonában volt. A bécsi ÖNB 5085. sz. kolligátuma (Csapodi I, 197) is tartalmazza Damasus brokardáinak Bartholomaeus Brixienis általi átdolgozását. A kódex eredeti kötésében maradt fenn, ami lehetővé teszi a kötet provenienciájának megállapítását. Tulajdonosai a bécsi egyetemen jogot tanuló magyarok lehettek, akik tanulmányaik befejezése után hozták magukkal a köteteket. A törökök hadizsákmányként a kéziratot Budára hozatták, innét szállították 1686-ban a bécsi udvari könyvtárba.

Átdolgozása csak a hivatkozások kiegészítésében és a Liber Extrához való alkalmazásában állt, új brocardákat nem fűzött Damasus Hungarus összeállításához. Az átdolgozást röviddel 1234 után fejezte be. A számos kézirat mellett több nyomtatott kiadása is megjelent, gyakran az általa írott quaestiókkal együtt adták ki.

6. Egyéb művek és átdolgozások

Bartholomaeus átdolgozta Tancredus Ordo iudiciariusát is. Egyrészt elhagyta a Tancredus által írt előszót, másrészt pedig a hivatkozásokat a Liber Extrához igazította. Ezen felül, amint arról Johannes Andreae is tanúskodik¹⁴, más jelentősebb változtatást nem hajtott végre. Az átdolgozásba valószínűleg 1236 után fogott bele és azt 1243-ban fejezte be, mivel IV. Ince dekretálisait már nem idézi. Tancredus műve mind eredeti formájában, mind Bartholomaeus Brixienis átdolgozásában igen elterjedt volt. Számtalan kézírata maradt fenn, és ez volt a *Speculum iudiciale* mellett a legbefolyásosabb perjogi mű. Magyarországon sem Tancredus eredeti ordóját, hanem Bartholomaeus átdolgozását használták. A gyulafehérvári Battyhány-könyvtár egy lengyel eredetű XV. századi papírkódexet őriz R.II.150 jelzetszám alatt, amelyben más művek közé ékelten Bartholomaeus Brixienis brocardáival együtt Tancredus művének ez az átdolgozása is megvan. A prossessorbejegyzések szerint a könyvet Lőcsén használták (SZENTIVÁNYI, nr. 309=CSAPODI I, 1689). Arról is tudomásunk van, hogy a zágrábi káptalani könyvtár egy 1425-ös jegyzéke szerint (CSAPODI III, 1134) ebben a könyvtárban is őriztek a műből egy példányt.

Bartholomaeus Benencasa casus-gyűjteményét is átdolgozta, és a Casus Decretorum cím alatt publikálta. A gyűjtemény elejére illesztett és Bartholomaeus Brixienistől származó előszó szerint Benencasa művének átdolgozását még *inter studentes* kezdte el és fejezte be.¹⁵ Az általa kiegészített és kibővített gyűjtemény eredetileg különálló mű volt, csak a Decretum 1505-ös párizsi kiadásától kezdve illesztették bele a Glossa ordinariába. A későbbi kiadások a Glossa ordinariát már ezzel a gyűjteménnyel kiegészítve tartalmazzák.

Bartholomaeus átdolgozott egy talán Damasus Hungarusnak tulajdonítható másik művet is, amely a *Historiae super Libro Decretorum*¹⁶ név alatt volt

¹⁴ Johannes Andreae, *Additio ad Speculum iudiciale*, Proemium, s. v. *Porro* (Lugduni 1561, fol. 3ra): „Et hoc sciendum quod Bartholomaeus Brixienis hunc libellum solum in antiquarum collectionum allegationibus reformavit, reliqua ponens ad literam, omisso tamen proemio.”

¹⁵ Bartholomaeus Brixienis, *Casus Decretorum*, Proemium, (Lugduni 1497, fol. 1r): „Ego Bartholomaeus Brixienis inter studentes Bononiae minimus casus decretorum quondam a Benencasa compositos, pro modulo scientiae meae duxi in melius reformandas. Nam ubi corrupti erant scriptorum vitio, eos diligenter correxii, ubi defectum patiebantur supplavi.”

¹⁶ Bartholomaeus Brixienis, *Hystoriae super libro Decretorum*, Proemium, (Lugduni 1494, fol. 1v): „Licet merita sanctae scientiae non respondent, nec opus aliquod sufficiat adimplere, ego Bartholomaeus Brixienis propter meae scientiae parvitatem cupio utilitatibus scholarium providere. Idcirco ystorias Decretorum frequentes et usitatas duxi pro meis viribus, aliorum interveniente consilio, corrigendas, eas suis locis in causis et distinctionibus assignando prout communiter legi consueverunt.”

használatos. Bartholomaeus egyébként az általa kibővített más művektől eltérően nem nevezi meg az eredeti szerzőt, így Damasus Hungarus neve sem szerepel mint eredeti szerző, ezért a kutatás teljes bizonyosságot nem igazolt Damasus szerzőségével kapcsolatban. Az viszont biztos, hogy Bartholomaeus ebben az esetben is csak kisebb kiegészítést végzett, tevékenysége itt is csak az idézetek kiegészítésében és a hivatkozások kibővítésében állt, ő ugyanis világosan utal erre az előszóban.

A munkát a Glossa ordinaria 1505-ös párizsi kiadásától kezdve teljes egészében beleolvasztották főművébe. A kéziratokban általában a casusgyűjteménnyel együtt szerepel, a jelenleg ismert két magyar vonatkozású kódex is együtt tartalmazza Bartholomaeus Brixienis e két művét. Az erlangeni egyetemi könyvtár Ms. 345 jelzetű XIII. századi kódexe egy magyar kánonjogi doktor tulajdonában volt, aki azt talán Bolognában adta zálogba (CSAPODI I, 1181). A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár R.II.23 jelzetű kódexe későbbi XV. századi eredetű, a papírkódexet egy kánonjogi bachalarius hagyta a löcsei plébánosok konfraternitására (CSAPODI I, 1647=SZENTIVÁNYI, nr. 184). Kódextöredékek is fennmaradtak a műből.

Bartholomaeusnak ezenkívül még néhány olyan művet is tulajdonítottak, amelyeknek a szerzősége nem bizonyított. Egyes művek esetében pusztán arról van szó, hogy Bartholomaeus művét nem kellő pontossággal idézték, és így azok később két különböző alkotásként jelentek meg, más művek esetében egyértelműen kizárható Bartholomaeus szerzősége.¹⁷

Trithemius például a fentiekben említett műveken kívül a következő alkotásokat tulajdonította tévesen Bartholomaeus Brixienisnek: a) *Repertorium decreti*¹⁸, amely nem más mint a casus-gyűjtemény, b) *Disputationes decretalium libri quinque*, amely nem más, mint a Quaestiones dominicales et veneriales, c) *Chronicon Italiae* vagy *Historia temporum*, amelynek a kézírata nem maradt ránk, d) Apokrif levelek, amelyeknek a szerzősége nem bizonyított.

7. Összefoglalás

Bartholomaeus Brixienis alakja leginkább Bernardus Parmensishez, a Liber Extra glosszátorához hasonlítható. Hozzá hasonlóan munkássága nem eredetiségével tűnik ki, jelentősége inkább abban van, hogy számos jelentős glosszátor alkotását átdolgozta. Csak quaestió-gyűjteménye tekinthető önálló alkotásnak. Ezek a művek szerte Európában Bartholomaeus Brixienis átdolgozásában és közvetítésével terjedtek el, Magyarországon is az ő átdolgozásában olvasták Tancredus ordo iudiciariusát, Johannes Theutonicus glossa ordinariáját, sőt még Damasus Hungarus brocardáit is. Középkori kódexgyűjteményeinkben sok kódexünk őrzi Bartholomaeus Brixienis műveit, amelyeknek tanulmányozása még számos adattal gazdagíthatja tudásunkat a középkori magyar jogi kultúráról.

¹⁷ Schulte, F. J., *Die Geschichte der Quellen und Literatur des kanonischen Rechts*, Stuttgart 1875, II. kötet, 83-88.

¹⁸ Csapodi III, 2700 szerint e műből Pozsonyban a XVI. század elején őriztek egy példányt.

A rabszolgaság az iszlám jogban. Véget ért, vagy még mindig tart?

Siska Katalin*

1. Bevezetés

1 842-ben Marokkó brit főkonzulja kijelentette: kormánya részeként világszerte arra törekszik, hogy a rabszolgaságot végleg eltöröljék, és mindent megtegyenek a rabszolga-kereskedelmet visszaszorító intézkedéseket bevezetése érdekében. Kijelentését I. Abdul-Medzsid (1823-1861) szultánnak címezte, aki válaszlevelében a következőket írta: „[...] *a rabszolga-kereskedelem olyan ügy, amelyben Ádám és fiai idejétől napjainkig minden vallás, szekta és nemzet egyetértett.*” Majd azzal folytatta, hogy „[...] *nem ismer egyetlen vallás, szekta részéről sem olyan jogszabályt, mely a rabszolgatartást kifejezetten megtiltotta volna, ezért nincs szükség ezzel kapcsolatos kérdések felvetésére sem, az ilyen és hasonló kérdések felvetése egyszerre túl alantas és túl magasztos válaszokat hozna létre, holott a jelenség olyan természetes, mint ahogyan a nap felkel.*”¹

A szultán a rabszolga-kereskedelem eltörlésével kapcsolatos – ma elavultnak tűnő – felfogása sajátos vallásjogi szempontból megalapozott kijelentéseket tartalmazott. A rabszolgaság intézménye valóban időtlen idők óta létezett a legősibb civilizációkban: Ázsiában, Afrikában, Európában és a Kolumbusz előtti Amerikában. Elfogadta, sőt támogatta a judaizmus, a kereszténység, az iszlám, és világszerte más vallások is.

A rabszolgaság törvényessége, Mohamed próféta moderált példájával együtt, (aki maga is vásárolt, eladott, elfogott rabszolgákat) megmagyarázhatja, hogy miért maradt fenn az intézmény a 19. századig, egyes államokban a 20. századig (Szaúd-Arábiában pl. 1960-ig). A rabszolgaság eltörlésének lendülete nagyrészt a gyarmati hatalmaktól jött, emellett egyes muszlim gondolkodók is határozottan támogatták az eltörlését, mégis véleményem szerint a keleti rabszolgaság speciális, transzatlanti felfogástól eltérő jellege volt az, amely segített létrehozni egy olyan kultúrát, ahol a rabszolgák differenciáltabbak voltak, nem pusztán termelőeszközként tekintettek rájuk és sokkal inkább beolvadtak a közösségbe, mint a nyugati társaik. Ez okozhatta az intézmény igen hosszú élettartamát.

* Egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténeti Tanszék.

¹ Bernard Lewis: *Race and Slavery in the Middle East*, Oxford University, 1994, 12. o., Arabról angolra fordította: Sayyid Qutb, angolról magyarra fordította: a szerző.

Számadatok szerint² a keleti, iszlám területekről indított rabszolga-kereskedelem az egyik legnagyobb mértékű szervezett kereskedelem volt, legalább akkora, mint az Atlanti-óceánon zajló változata. Emellett az Atlanti-óceánon zajló rabszolga-kereskedelem megszűntével³ a keleti rabszolga-kereskedelem még inkább fellendült és az afrikai „befogások” nem szűntek meg, csupán a szállítmány célállomása változott meg.

A *saria* örök. A rabszolgatartásról vallott nézetei máig változtatás nélkül az iszlám országok jogrendjének alapját képezik, és ma sem adnak alapot a rabszolgaság eltörlésére, vagy akár a rabszolga-kereskedelem megszorítására.⁴ Természetesen a modern iszlám országokban elképzelhetetlen, hogy ezek a feltételek, tettek valaha is előforduljanak, hiszen az uralkodó világi jog szerint a rabszolgaság intézménye illegális, a rabszolga-kereskedelem pedig bűncselekmény és a legtöbb muszlim irtózik tőle.⁵

A szélsőséges nézeteket valló csoportok azonban előszeretettel nyúlnak vissza azokhoz az ideákhoz, amelyeket ma mélyen etikátlannak és súlyos bűncselekménynek tartunk. A *saria* kezdeti stádiumában (és a következő évezredben) azonban nem volt koncepciója az egyetemes emberi jogoknak sem az iszlám, sem más vallás uralta területeken. A rabszolgaság a világnak ebben az időszakában a gazdaság alapja és törvényes intézménye volt, így a szélsőséges gondolatok nem róhatók a *saria* rovására.⁶

Tanulmányomban az iszlám területek, közelebbről az Ottomán Birodalom rabszolgatartási szokásait, vallási és világi jogi hátterét vizsgálom meg, legfontosabb jellemzőit összehasonlítva a transzatlanti rabszolgakereskedelem és rabszolgatartás legfőbb jellemzőivel.

Fontosnak tartom kiemelni, hogy félrevezetőnek ítélem és tanulmányomban kerülöm az olyan kifejezések használatát, mint az „islám rabszolgaság” és „islám rabszolga-kereskedelem”, hiszen egyrészt az intézmény az iszlám kultúrában különböző területen és időpontokban létezett, másrészt az Atlanti-óceánon zajló rabszolga-kereskedelmet sem nevezzük keresztény rabszolga-kereskedelemnek, bármennyire keresztények voltak a lebonyolítói.

2. A rabszolgaság a Korán szerint

A rabszolgaság intézménye az iszlám elterjedése előtt elfogadott volt és a hagyomány az iszlám vallás elterjedése (Kr. u. 622) után is folytatódott. A Koránt Mekka és Medina városaiban hirdették ki, és a jogi hátteret, amellyel a szabályainak szembe kellett nézni, az ókori Arábia szokásaiban kell keresünk. Az arabok által gyakorolt rabszolgaság pedig hasonló volt ahhoz, amely az ókori világ

² Peter Hammond: *Slavery, Terrorism and Islam*, Xulon, 2010, 27. o.

³ Slave Trade Act, 1807. március 25. http://www.pdavis.nl/Legis_06.htm A letöltés ideje: 2016.05.10.

⁴ Bernard Lewis: *The Shaping of the Modern Middle East*, 1994, 37. o.

⁵ Abdullahi Ahmed: *An-Na'im, Shari'a and Basic Human Rights Concerns*, in: Charles Kurzman (szerk.) *Liberal Islam*, Oxford University, 1998, 27. o.

⁶ Uo.

más részein létezett. A rabszolga nem minősült embernek, dologként tekintettek rá, adásvétel tárgyai lehettek, jogaik pedig nem léteztek.⁷

Bár az iszlám kezdetben mérsékelte és csökkentette az ősrégi rabszolgaság intézményének kegyetlenségét, mégsem hirdette sohasem tanaiban a rabszolgaság eltörlését.⁸ A rabszolgákra vonatkozó feltételek, – csakúgy, mint a nőkre vonatkozó előírások – az iszlám vallás hivatalossá tételével javultak, az intézményt azonban nem törölték el.⁹ A helyzetük egy összetett jogi státusz maradt, mely olyan jogi minőséget eredményezett, ahol a rabszolga valamiféle alsóbbrendű emberi lényként egyszerre volt személy és képezhetette tulajdon tárgyát.¹⁰

A Korán¹¹ nem alapítja, hanem feltételezi a rabszolgaságot. Szabályokat tartalmaz az intézmény gyakorlatára, és implicit módon elfogadja azt. Emellett két jelentős változást hozott a rabszolgaság terén: ezek egyike a szabadság vélelmének felállítása volt, amely végső soron a rabszolgák felszabadítását eredményezhette, a másik pedig egy szűk és szigorú feltételrendszer, amellyel a szabad személyek rabszolgasorba kerülését szabályozták.

A Koránban az *abd* (rabszolga) szót ritkán használják, helyébe olyan körülírás kerül, mint *ma malakat aymanukum*, ami olyasmit jelent, mint „aki a jobb kezede”.¹²

A Korán elismeri az alapvető egyenlőtlenséget az úr/rabszolgatartó és szolga/rabszolga között és elismeri az előbbi jogait az utóbbi felett (XVI: 71; XXX: 28). Elismeri a rabszolga ágyasság intézményét is (IV: 3; XXIII: 6; XXXIII: 50-52; LXX: 30). Buzdít a rabszolgával való kedvességre, de nem utasítja azt (IV: 36. IX: 60; XXIV 58). A rabszolga felszabadítását pedig vezeklésként (IV: 92 V: 92; LVIII: 3) is ajánlja pusztán emberieségből (II: 177; XXIV 33. XC: 13). Arra ösztönzi a gazdákat, hogy hagyják, hogy a rabszolga pénzt keressen és hagyják, hogy azok megvásárolhassák a saját szabadságukat.¹³

Fontos változás az iszlám előtti időkhöz képest, ami szintén hiányzott a többi vallás rabszolgafelfogásából, hogy ugyan szigorúan vallásos értelemben, de az iszlámhívó rabszolga (hit)testvére lett a szabad muszlim embernek az iszlámban és Isten előtt és magasabb rendűnek számított, mint a szabad pogány, vagy bálványimádó alattvaló (II: 221).¹⁴

2.1. A szabadság védelme. A rabszolgaságról alkotott elképzelések tehát iszlám felé irányultsággal a korábbiakhoz képest nagymértékben enyhültek. Az arab rabszolga, aki az iszlám vallásban már nem csupán ingó, hanem egyúttal egy

⁷ Bernard Lewis: *From Race and Slavery in the Middle East: An Historical Enquiry*, in *Kevin Reilly-Stephen Kaufman-Angela Bodino: Racism: A Global Reader*, M.E. Sharpe, 2003, 52-58. o.

⁸ Forough Jahanbaksh: *Islam, Democracy and Religious Modernism in Iran, 1953-2000*, Brill, 2011, 34-37. o.

⁹ Malise Ruthven: *Islam in the World*, Oxford University, 2006, 26-28. o.

¹⁰ Reuben Levy: *The Social Structure of Islam*, Cambridge, 1957, 247-256. o.

¹¹ mek.oszk.hu/06900/06931/06931.pdf, A letöltés időpontja: 2016.05.10.

¹² Milton Cowan (szerk.): *Arabic-English Dictionary: The Hans Wehr Dictionary of Modern Written Arabic*, Harrasowitz, Wiesbaden, 1979. 3. o.

¹³ Peri Bearman-Rudolph Peters – Frank Vogel (szerk.): *The Islamic School of Law: Evolution, Devolution, and Progress*, Harvard University, 2005, 45-50. o.

¹⁴ Ali Unal: *The Qur'an with Annotated Interpretation in Modern English*, Tughra, 2008, 1027. o.

emberi lény lett, egy bizonyos vallási és társadalmi helyzetbe kerülve jogokkal is rendelkezett.

Az iszlám jogtudománynak az egyik legfontosabb alapelve az a vélelem volt, mely szerint az ember természetes, egyben feltételezett állapota a szabadság. A vélelem értelmében, – ami annak az elvnek az analógiájára épült, hogy ami nincs kifejezetten tiltva az engedélyezve van – ha nem ismert, hogy egy személy rabszolga, vagy nem ismert az illető személy eredete, akkor szabad embernek minősül.¹⁵ Annak elismerése mellett, hogy a szabadság természetes állapot, az ember korlátozhatja a lehetőségeket, rabszolgává tehet másokat és fel is szabadíthatja azokat, valamint szabályozhatja a rabszolgák életét. Az iszlám ellen lázadókat és eretnekeket több ízben minősítették hitetlennek, vagy ami még rosszabb hitehagyottnak, ami egyet jelentett azzal, hogy rabszolgasorba taszíthatták őket, különösen az iszlám afrikai területein.¹⁶

2.2. A rabszolgává válás körülményei. Mivel minden emberi lény természeténél fogva szabad, ennek keretében az iszlám nagymértékben korlátozza azon személyek körét, akik rabszolgává tehetők, és amilyen körülmények között tarthatók. A korai kalifák, akik a Próféta halála után uralták az iszlám közösséget további humanitárius reformokat iktattak a rabszolgatartás szabályai közé. A rabszolgaság csak két esetben jöhetett létre: (1) rabszolga szülőktől születéssel (2) ha elfogták a háborúban. Ez utóbbi kizárólag a hitetlenek *jihad* során történő elfogására korlátozódott.¹⁷

Ezek a reformok jelentős mértékben korlátozták az új rabszolgák kínálatát. Elhagyott gyermekeket már nem lehetett elfogni rabszolgának, mint ahogyan általános gyakorlat volt az ókorban, és a szabad személyeket sem. Az iszlám jog szerint rabszolgává válni csak születéssel, vagy szent háborúban elfogással történhetett kizárólag az iszlám világ határain kívülről.¹⁸ Rabszolgának szabad muszlim embereket nem ajánlhattak. Kifejezetten jogellenesnek minősült, ha egy szabad muszlim magát, vagy gyermekét eladta, még akkor is, ha az illető bűncselekményt követett el (holott ez a keresztény Európában a 16. századig bevett szokás volt).¹⁹

Az első időszakokban a gyors hódítás és terjeszkedés hatására a szent háború bőséges kínálatot hozott új rabszolgák terén. Az Oszmán Birodalom határainak stabilizálásával azonban a kínálat szűkült. A legtöbb háborút szervezett hadseregek végezték, akik a hadifoglyokat már nem eladták, hanem kicserélték, vagy váltságdíjat követeltek értük. Az iszlám gyorsan terjedt az újonnan megszerzett területek lakosai körében, akik akár megtartották régi vallásukat (*dhimmi*), akár nem, védettnek minősültek, a kivételes eseteket leszámítva nem voltak rabszolgává tehetők. A kivételes esetek közé tartozott, ha megsértették az iszlám

¹⁵ Peri Bearman (szerk.): *Encyclopedia of Islam*, Brill, 2015.

¹⁶ Mohammad Hashim Kamali: *Principles of Islamic Jurisprudence*, Islamic Texts, 2005, 44. o.

¹⁷ Martin Klein: *Historical Dictionary of Slavery and Abolition*, Scarecrow, 2002, 89. o.

¹⁸ Carolina Finkel: *Osman's Dream: The History of the Ottoman Empire*, Basic Books, 2005, 48-50. o.

¹⁹ Muhammed Kutub: *Islam, the Misunderstood Religion*, 31. o.

http://www.islamicbulletin.org/free_downloads/new_muslim/islam_the_misunderstood_religion.pdf

A letöltés időpontja: 2016.05.10.

vallás törvényeit, vagy segítettek az ellenségnek az iszlám állam elleni küzdelmükben, vagy visszatartották a *jizyat*, azt az adót, melyet a nem muszlimok a kötelező katonai szolgálat alóli mentesítésük fejében fizettek.²⁰

3. Mohamed és a rabszolgaság

„Nem lép be a paradicsomba az, aki beteggé teszi az ő szolgáit.” „Legyetek kedvesek a szolgáitokhoz, mint a saját gyerekeitekhez, és adjatok nekik enni abból, amit ti is esztek. A rabszolgák, az imatestvéreitek [...] és Allah küldte őket a gondviselésetek alá. És akinek a kezébe Allah egy másik embert adott, annak etetnie kell, ruháztatnia kell, és nem kell kérnie cserébe semmit, ami annak az embernek a képességeit meghaladja. És ha túl nehéz feladatot kap, segíteni kell neki megoldani. [...] Három kategóriába sorolom az embereket, akik ellen az Ítélet Napján magam is felszólalnék. Az egyik ezek közül az, aki rabul ejt egy szabad embert, eladja, majd megeszi az ebből származó pénzt.”²¹

A Próféta szavait idézve a tanítvány Abu Musa Al-Ash'ari a következőket mondja: *„A Próféta azt mondta, hogy adj ételt az éhesnek, fizessd gyógyítását a betegnek és bocsásd szabadon a fogságban lévő.”²²* A Korán rabszolgafelfogását erősíti az a számtalan kidolgozott, a Próféta nevéhez köthető legenda, hagyomány (*hadith*) ahol a Próféta által elmondottakat idézve a rabszolgákkal való figyelmes, ritkább esetben egyenlő bánásmódra buzdítják a híveket, elítélve a kegyetlenség, durvaság, vagy akár udvariatlanság minden formáját, javasolva a végső felszabadítást, emlékeztetve a híveket arra, hogy a próféta tanításai egyaránt szólnak szabadnak és szolgának.²³

Mohamed – aki a legenda (*hadith*) szerint maga is tartott rabszolgákat²⁴ – tanítása szerint a rabszolgák emberi lénynek tekintendőek, akiknek jogaik és méltóságuk van, a rabszolgák felszabadítása pedig erényes dolog.²⁵

Több legenda maradt fenn a Próféta és a rabszolgák viszonyának igazolására. Ezek közül az egyik arról szól, hogy Mohamed Próféta a legnagyobb becsben Bilal nevű afrikai rabszolgáját tartotta, aki áttért az iszlámra. Bilal végül felszabadította, akit gyönyörű hangja miatt az első müezzinnnek választották. A legenda szerint Mohamed másik rabszolgája Zayd egy fiatal fiú volt. Állítólag ő volt az egyik a négy ember közül, aki felvette az iszlámot. Sőt, amikor Zayd apja felajánlotta, hogy

²⁰ Kecia Ali: *Marriage and Slavery in Early Islam*, Harvard University, 2010, 5. o.

²¹ Muhammad Husayn Haykal: *The Life of Muhammad*, Islamic Book Trust, 2008, 461; 476. o., Angolról magyarra fordította: a szerző.

²² Arthur Jeffery: *Materials for the History of the Text of the Quran*, Leiden, 1937, 209-211. o. Angolról magyarra fordította: a szerző.

<http://www.islamicmanuscripts.info/reference/books/Jeffery-1937-Materials/Jeffery-1937-Materials-000-061.pdf>

A letöltés időpontja: 2016.05.10.

²³ Ehud Toledano: *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East*, University of Washington, 1997, 3-20. o.

²⁴ Kecia Ali: *The Lives of Muhammad*, Harvard University, 2016, 34. o.

²⁵ Richard Noake – Nicholas Buxton: *Religion, Society and God, Public Theology in Action*, SCM, 2013, 32-49. o.

megvásárolja a fia szabadságát Mohamed azt mondta Zaydnak hogy szabadon távozhat az apjával és nincs szüksége pénzre, de apja döbbsentére Zayd úgy döntött, hogy Mohameddel marad. A Próféta feleségül is vett egy kopt keresztény rabszolgányt, a próféta összesen 63 rabszolgát, felesége 43 rabszolgát szabadított fel élete során.²⁶

A legenda szerint a Próféta életében az alábbi szabályokat alkotta a rabszolgasággal kapcsolatban: kijelentette, hogy a rabszolgák felszabadítása olyan cselekmény, melyet Allah a legnagyobb erények közé sorolt. A *Zakat* (jótékony-ság az iszlám harmadik pillére) elvét gyakran használta indokként a rabszolgák felszabadításakor.²⁷ Kijelentette, hogy a rabszolga-felszabadítás vezeklésként is alkalmazható a bűncselekményt, vagy iszlám szerint helytelen cselekményt elkövetők esetében. Elrendelte, hogy a rabszolgák számára lehetővé kell tenni, hogy megvásárolják a szabadságukat, és ha szükséges, meg kell adni a lehetőséget, hogy pénzt keressenek, vagy hitelt vegyenek az államtól annak érdekében. Engedélyezni kell a rabszolgáknak, hogy kérelmezzék: bizonyos nehéz körülmények alól megszabaduljanak. Megállapította továbbá, hogy a rabszolgákra vonatkozó szerződéseket kétség esetén a rabszolgák számára kedvezőbb módon kell értelmezni. Kijelentette, hogy a rabszolgák irányába tanúsított jószágot a rabszolga családja, szomszédai irányába is gyakorolni kell. Illetve, amikor egy rabszolgatartónak gyereke születik egy női rabszolgától a gyermeket fel kell szabadítani és ugyanúgy örökölhét az apja után, mint a többi gyermek.²⁸

Mohamed tanításait az iszlám jogi iskolák kétféleképp értelmezték és értelmezik ma is. A liberálisabb Hanafi irányzat képviselői úgy vélik, hogy Mohamed a tanításait arra szánta, hogy a rabszolgaságot fokozatosan megszüntesse, csökkentse az új rabszolgák számát és lehetővé tegye azok felszabadítását.²⁹ Ez a gondolat azonban nem jelent meg a korai írásokban.

A konzervatív Salafi jogiskola képviselői azt állítják, hogy a rabszolgaság szabályozásával a próféta éppen hozzájárult annak fenntartásához és azzal a magatartásával, hogy ő maga is tartott rabszolgákat jóváhagyta az intézményt.³⁰ Az a 20. századi reform, miszerint a világi jogszabályokkal az iszlám országokban betiltották a rabszolgaságot összeegyeztethetetlen a Korán erkölcsével. 2003-ban az iskola egyik képviselője a szaúd-i jogász, Shaykh Saleh Al-Fawzan által kiadott *fatwa* szerint a világi jog rabszolgaságról vallott elképzelése „*baljós és zavaros fejlesztés*” hiszen „*a rabszolgaság része az iszlámnak.*” „*A rabszolgaság része a jihádnak, és a jihád marad, amíg van iszlám.*” A jogász többek között azért támadta a rabszolgaságot eltörlő jogszabályokat, mert annak meghozatalában hitetlenek és *sariában* tudatlan tudósok vettek részt.³¹

²⁶ Syed Maududi: *Human Rights in Islam*, New Era, 1981, 76. o.

²⁷ Bernard Lewis (szerk.): *The Cambridge History of Islam*, 1A kötet, Cambridge University, 1977, 36. o.

²⁸ Shaykh-ul Islam Dr Muhammad Tahir-ul-Qadri: *Human Rights in Islam*, Minhaj, 2005, 225-240. o.

²⁹ Christie Warren: *The Hanafi School*, Oxford University, 2013, 44. o.

³⁰ Charles Le Gai Eaton: *The Book of Hadith: Sayings of the Prophet Muhammad from the Mishkat al Masabih*, The Book Foundation, 2008, 23-32. o.

³¹ William Gervase Clarence-Smith: *Islam and the Abolition of Slavery*, Oxford University, 2006, 19-22. o. Az idézetet angolról magyarra fordította: a szerző.

Abdul-Latif Mushtahari, az Azhar Egyetem Hitszónoklattani Intézetének főigazgatója a témában kiadott állásfoglalásában a következőket mondja: „Az iszlám nem tiltja a rabszolgaságot, de azt két okból is megtartja. Az első oka ennek a *jihád* (akár egy polgárháború akár a külföldiekkel vívott szent háború), amelyben a hadifoglyok rabszolgákká tehetők feltéve, hogy a háború nem muszlimok között, egymás ellen zajlik. Csak nem muszlim foglyokat lehet rabszolgává tenni. A második ok a szaporodás, hiszen a rabszolgák kapcsolataikból rabszolgákat termelnek tulajdonosaiknak.”³²

Rabszolgaság olyan alapkőve volt az arab társadalomnak a 7. században, hogy az iszlám betörésével sem lehetett volna könnyen megszüntetni.³³ A helyzet paradox jellegét azonban az okozta, hogy az iszlám nagy hangsúlyt fektetett az emberi méltóság és a szabadság értékére, mint az ideális társadalom építő elveire.³⁴ Az az ajánlása pedig, hogy a rabszolgák felszabadulhatnak, a szegényeket fel kell öltöztetni, az éhest pedig etetni kell, elhalványította az intézmény kegyetlenségét és tulajdonképpen hosszú ideig elfogadhatóvá tette.³⁵

4. A rabszolgák jogai az iszlámban

A *saria*³⁶ a következő jogokat biztosítja a rabszolgáknak: rabszolgákat tilos bántalmazni, vagy túlhasználni, tilos a velük való kegyetlen bánásmód. A rabszolgákat megfelelően kell tartani. A rabszolgák jogi lépéseket tehetnek az ellen, aki súlyosan megsérti a jelen szabályokat és kompenzáció fejében fel lehet szabadítani őket.³⁷ A rabszolgáknak lehet saját tulajdonuk. A rabszolgák birtokolhatnak rabszolgákat. A rabszolga férjhez mehet, ha a rabszolgatartója beleegyezik. A rabszolgáknak lehet vállalkozni, a gazdája nevében. A rabszolgának az általa elkövetett bűncselekményért a nem rabszolga személyre kiszabható büntetés felét lehet (kivéve a gyilkosság) kiszabni. A női rabszolgától nem lehet elválasztani a gyermekét, míg az el nem érte a 7 éves kort. Női rabszolgákat nem lehet prostitúcióra kényszeríteni. A rabszolga nem tölthet be magasabb vallási pozíciót. A rabszolga nem lehet tanú a bíróság előtt. Egy rabszolga meggyilkolása az iszlám jog szerint nem jár a halálbüntetéssel.

A *saria* a rabszolgákat különböző osztályokba sorolja: a *mukatab*, azaz olyan szolga, akinek szerződéses joga van idővel szabadságot vásárolni, a *mudabbar*, azaz az a rabszolga, aki akkor szabadul fel, amikor a gazdája meghalt (kizáró ok,

³² Farhang Rajae: *Islamism and Modernism. The Changing Discourse in Iran*, Texas University, 2007, 67-73. o. Az idézetet angolról magyarra fordította: a szerző.

³³ Jacob Neusner - Tamara Sonn: *Comparing Religions through Law: Judaism and Islam*, Routledge, 1999, 67. o.

³⁴ Uo.

³⁵ Abdullahi Ahmed i.m.76. o.

³⁶ Mashood Baderin: *International Human Rights and Islamic Law*, Oxford University, 2008, 3. fejezet https://books.google.hu/books?hl=hu&lr=&id=RHRCAGAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP17&dq=islamic+law+slavery&ots=yJpO9hFmsM&sig=xQO_o7U6nfpFyXxg6LzkwZ2WbhY&redir_esc=y#v=onepage&q=islamic%20law%20slavery&f=false A letöltés időpontja: 2016.05.10.

³⁷ Madeline Zilfi: *Women and Slavery in the Late Ottoman Empire: The Design of Difference* (Cambridge Studies in Islamic Civilization), Cambridge University, 2012, 96. o.

ha a tulajdonos birtoka túl kicsi volt), és az *Umm walid*, azaz olyan női rabszolga, aki gazdájának szült egy gyereket.³⁸

5. A transzatlanti és a keleti rabszolgakereskedelem összehasonlítása

A keleti rabszolgaság méreteit tekintve hasonló volt a transzatlanti rabszolgakereskedelemhez és a feltételek is hasonlóak voltak, mégis az iszlám országok történetében sokkal tovább tartott, mint a nyugati változata.

Ennek oka véleményem szerint az lehetett, hogy a *saria* védte a rabszolgákat, tartalmazott olyan rendelkezéseket, mely bizonyos mértékben emberi jogokkal ruházta fel a rabszolgákat. Ennek értelmében előírta a kegyetlen bánásmód tilalmát, a rabszolga házasságot köthetett, saját családja lehetett és jó esélye volt arra, hogy felszabaduljon. Jogi lehetősége volt az állapotból való menekülésre.³⁹ A muszlim rabszolgatartó és rabszolgája között egészen más viszony volt, mint az amerikai ültetvényes és rabszolgája között.⁴⁰

A teljesség igénye nélkül néhány jellemző különbséget sorolok fel a transzatlanti és a keleti rabszolgaság intézménye között:

Az atlanti kereskedelem 15-19. századig tartott, a keleti kereskedelem a 7. századtól a 20. századig. Az iszlám területeken a rabszolgák elsősorban embernek, másodsorban tulajdonnak számítottak, a nyugati kereskedelemben tulajdonként, sok esetben termelőmunkaként tekintettek rájuk. Az iszlám jog védelmet biztosított a rabszolgáknak, szemben az atlanti kereskedelemmel, ahol ez gyakorlatilag hiányzott.⁴¹

A *saria* csak akkor engedélyezte valaki rabszolgává tételét, ha jogszerű hadviselés során történt (ha más módon történt, illegálisnak számított) az elfogás, az atlanti kereskedelemben bárki rabszolgává válhatott, akinek kereskedelmi értéke volt. Az iszlámban a rabszolga-kereskedőnek tilos volt gyermeket az anyja mellől elvenni és rabszolgává tenni, ami ugyancsak gyakori volt az atlanti kereskedelemben.

A *saria* szerint a rabszolgák felszabadítása „jó” vallási aktus és azt mondja, hogy azokat a rabszolgákat, akik az iszlámra áttérnek, fel lehet szabadítani. Más módszer is létezett a rabszolgák felszabadítására, pl. szabálytalanságok, bűncselekmények elkövetése során büntetésként, vezeklésként vagy vallási rituálék során.

Az iszlám jog szerint egy rabszolga bíróság elé viheti rabszolgatartóját egy ellene elkövetett sérelem kapcsán. A bírónak pedig joga van ahhoz, hogy a rabszolgatartó kérése ellenére a rabszolgát kompenzáció címén felszabadítsa. Ilyen típusú gyakorlattal az atlanti kereskedelemben nem találkozunk.

³⁸ Orlando Patterson: *Slavery and Social Death, A Comparative Study*, Harvard College, 1982, 34-37. o.

³⁹ Gwyn Campbell; Frank Cass, *The Structure of Slavery in Indian Ocean Africa and Asia*, Frank Cass, 2004, 12-18. o.

⁴⁰ Ronald Segal: *Islam's Black Slaves: The Other Black Diaspora*, Farrar, Straus and Giroux, 2002, 57-62. o.

⁴¹ Anthony Tibbles: *Transatlantic Slavery: Against Human Dignity*, Liverpool University Press 2005, 3-12. o.

Az iszlám megengedte, hogy a rabszolgák magas hivatali pozíciót is betölthessenek, ellentétben az atlanti kereskedelemmel, ahol a rabszolgák a társadalom legalsó rétegét képezték. Amíg a transzatlanti kereskedelemben két férfi jutott egy női rabszolgára, addig a keleti rabszolga-kereskedelemben két női rabszolgára jutott egy férfi. Amíg a transzatlanti kereskedelem célja a mezőgazdasági termelőerő biztosítása volt, addig a keleti rabszolga-kereskedelem sokkal változatosabb volt és különböző szerepeket szánt a rabszolgáknak. A transzatlanti kereskedelemben bevont rabszolgák fekete afrikaiak voltak, a keleti rabszolgaság különböző etnikai csoportokból állt.⁴²

A rabszolgaság intézménye a transzatlanti kereskedelemben erősen rasszista jellemzőkkel bírt, a keleti rabszolgatartásra ez sokkal kevésbé volt jellemző. Mind a rabszolgatartók és rabszolgák sokféle színben és háttérrel rendelkeztek. Ennek az eredménye az lett, hogy amíg a muszlim rabszolgatartók rabszolgái bejuthattak az iszlám világba, addig a transzatlanti kereskedelemben elő rabszolgák utódai sokáig diszkriminációt szenvedtek el, és az alsóbb osztályok közé tartozók maradtak egészen a közelmúltig.

A transzatlanti kereskedelem természete és ezért a túlélőkkel szembeni rasszizmus oka elsősorban a rabszolgák szegregációja volt. Ez a fajta elkülönítés nem volt jellemző az iszlámban. A fehérek nem toltak le feketéket a járdán. Nem tiltották ki őket étkezőhelyekről és kiszolgálták őket. A rabszolgaság tehát kíméletesebb intézmény volt az iszlám területeken, mint nyugaton.⁴³

Emellett a transzatlanti rabszolgaságot a gazdaság motiválta, a rabszolgává tett ember egy olcsó és eldobható munkaerő volt az ültetvényeken. A muszlimok pedig történelmileg nem használták a rabszolgákat úgy, mint a termelés motorja, bár kétségtelenül profitáltak a rabszolga-kereskedelemből. A kollektív kényszermunka intézményét az iszlám területeken nem alkalmazták.⁴⁴

6. Az elit rabszolgaság

Létezett egy különös réteg a keleti rabszolgák között, akik számára lehetővé vált, hogy jelentős hatalomra és vagyonra tegyen szert rabszolga státuszuk fenntartása mellett. Ez az elit-rabszolga csoport óriási értéket képviselt a rabszolgatartója számára, mert olyan katonai-közigazgatási-diplomáciai csoportot alkotott, akik képzett kívülállók voltak, nem voltak tagjai a szultáni dinasztiának és nem veszélyeztették rabszolgatartóik politikai hatalmát.

Ezek a magasan képzett rabszolgák csak az uralkodótól függtek, csak hozzá voltak hűségesek, jellemzően nem rendelkeztek saját családdal, így megbízhatóbban és hatékonyabban szolgálták az állam érdekeit, mint az örökletes nemesség, amelyek érdekei esetleg keresztezték uralkodóját.⁴⁵

⁴² James Rawley: *The Transatlantic Slave Trade*, University of Nebraska, 2009, 34. o.

⁴³ Ronald Segal i.m. 67-71. o.

⁴⁴ Malise Ruthven: *Islam in the World*, Oxford University, 2000, 57-61. o.

⁴⁵ Leslie Peirce: *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, 1993, 12. o.

Az elit rabszolgaság paradoxonját többen többféleképpen próbálták megmagyarázni. Az egyik feltevés⁴⁶ szerint a rabszolgának azért lesz autoritása és magas hivatala, mert függ attól személytől, aki mindezt biztosítja neki, és aki el is tudja távolítani ebből a státusból, ha úgy dönt. Az elit rabszolgák teljes hűséggel és engedelmességgel tartoztak rabszolgatartójuknak, annak érdekében, hogy fenntartsák e jogosultságukat.

Egy másik nézet⁴⁷ szerint a rabszolga, aki eléri az elit státuszhoz szükséges pozíciót már nem igazán rabszolga, tudja használni a helyzetét és erejét, hogy megszabaduljon a rabszolgaságból eredő korlátozásoktól. Ez utóbbi véleményem szerint egy kevésbé meggyőző érv, mivel az elit rabszolgákat felszabadításuk esetén az a veszély fenyegeti, hogy a kiváltságos státuszukat elveszítik.

6.1. A mamelukok. A mamelukok (arab mamluk jelentése fehér rabszolga) az Abbászid Birodalom (9. század) rabszolga katonái voltak, akik végül Egyiptomban uralkodtak 1250-től egészen addig, amíg a 16. században a törökök meg nem döntötték az uralmukat. A mamelukok eredetileg Közép-Ázsiából összefogott 12-14 éves fiúk voltak, akiket kifejezetten katonai szolgálatra képeztek ki. Bár a mamelukok nem voltak szabad emberek (nem tudtak például semmit átruházni a gyerekeikre) elit rabszolgák voltak, hivatásos katonák, akik hűek maradtak az iszlám szabályokhoz.⁴⁸

A 13. századi Egyiptom bukása után a mamelukok megalapították a saját uralkodói dinasztiájukat (hiszen miután fellázadtak a rabszolgatartóik ellen, többé már nem voltak rabszolgák). Ők maradtak hatalmon az 1250-1517 közötti időszakban. A katonai rabszolgaság ideája – a mamelukok teljes hűsége a gazdájához, aki megvette, képezte, karbantartotta és felszabadította – volt a pillére a mameluk társadalomnak és később az Egyiptom romjain létrejött Mameluk, majd Oszmán Szultánságnak.

Amikor a rabszolgatartó úgy döntött, hogy a mameluk elérte az érettségét és kész volt a hivatalvállalásra, felszabadította és lehetővé tette, hogy megnövesse a szakállát, ami azt jelentette, most már szabad ember, nem függ a gazdájától. A mester gyakran nevezte ki az egykori rabszolgáit katonai posztokra és akár bégnek, vagy ezredparancsnoknak. Nagyon gyakran, a rabszolgatartó abban is döntött, kit vehet feleségül a mameluk, ezzel a döntéssel is javítva anyagi helyzetét.⁴⁹

6.2. A devshirme rendszer. A *devshirme* rendszert a 14. században vezették be. Lényege, hogy az Oszmán Birodalom nem muszlim részein lakókat arra kényszerítsék, hogy adják át gyermeküket az iszlámnak és rabszolgaként dolgozzanak. Egyes szerzők szerint, félmillió-egymillió embert tettek rabszolgává ily módon az évszázadok során. A meghódított keresztény közösségeknek, különösen a Balkánon, le kellett mondania a született fiúgyermek hús százalékáról az állam

⁴⁶ Bernard Lewis i.m. 26.

⁴⁷ Leslie Pierce i.m. 47.

⁴⁸ Michael Winter: *Egyptian Society under Ottoman Rule, 1517-1798*, Routledge, 1992, 1-7. o.

⁴⁹ Michael Winter i.m. 7-14. o.

javára. Néhányan közülüket kormányzati célokra képezték ki és olykor igen magas pozíciót is betöltöttek, pl. nagyvezírek lettek.

Néhányan közülük elit katonai alakulatban szolgáltak az Oszmán Birodalomban, őket janicsároknak nevezték és szinte kivétel nélkül kénytelenek voltak a keresztény hitről az iszlámra áttérni. A *devshirme* kulcsszerepet játszott abban, hogy II. Mehmet Szultán meghódította Konstantinápolyt, és ettől kezdve rendszeresen magas vezető pozíciókat töltöttek be a birodalmi adminisztrációban is. Bár a *devshirme* osztály tagjai gyakorlatilag rabszolgák voltak, mégis fontos szerepük volt, hiszen a szultán létfontosságú hatalmát abszolút lojalitással garantálták. A *devshirme* rendszer a tizenhetedik század végéig maradt életben.

6.3. Az eunuchok. Az eunuchok szintén a birodalom rabszolgái voltak, akik sajátos anatómiájuk miatt sok esetben megvetésnek voltak kitéve, holott sokuknak sikerült igen hatalmas vagyoni szert tenni. Paradox módon éppen anatómiai sajátosságuk tette lehetővé számukra, hogy mind a férfiak, mind a nők világában szabadon mozogjanak, a két réteg között alkalmasint átjárjanak.

A kasztráltak voltak azok, akik a háremet, vagy a „Boldogság Házát” őrizték, illetve azt a szobát, mely a szultáni kincstárhoz vezetett és ők őrizték a hárem hercegi, férfi részét is. Rögzítették, hogy az Oszmán ház családi tulajdonában lévő eunuchok száma 1903-ban 194 volt, ebből 35 töltött be magas hivatali pozíciót szolgálati ideje vége felé.⁵⁰

Az első kategóriába tartozó kasztráltak 1582-ben jelentek meg, amikor III. Murad a fekete abesszin eunuchot, Mehmed agát kinevezte vezető eunuchnak.⁵¹ Ezt követően a vezető (fekete) eunuch lett „a legerősebb belső szolgáltató hivatal”, tekintélyben gyakran elérve a nagyvezírt is.⁵² Toledano szerint 16-18. században olyan befolyásra tettek szert az afrikai eunuchok, hogy a birodalom ezen időszakát nyugodtan nevezhetjük „az afrikai eunuchok szultánságának is.”⁵³

Nem meglepő, hogy a hárem lakóival gyakorta alkottak politikai szövetséget. Betöltött közvetítői szerepük lehetővé tette számukra, hogy ellenőrizzék a pénzáramlást, és információkat szállítsanak a hárem és külvilág között, hiszen a hárem lakói meglehetősen korlátozott mobilitással rendelkeztek, így gyakran támaszkodtak a segítségükre a kommunikáció, vagy a különböző ügyletek megkötése során.

Emellett a háremben lakó nők folyamatos, napi szintű átvizsgálását is az eunuch végezte és felügyelte, továbbá adminisztrálta az esetleges szabálysértőket. E

⁵⁰ Hathaway James: Habesi Mehmed Agha: The First Chief Harem Eunuch (Darussade Agasi) of the Ottoman Empire, In Asad Q. Ahmed - Behnam Sadeghi - Michael Bonner (szerk.): *The Islamic Scholarly Tradition: Studies in History, Law, and Thought in Honor of Professor Michael Allan Cook*, 2011, 181. o.

⁵¹ Akgunduz, Ahmed - Said Ozturk: *Ottoman History: Misperceptions and Truths*. Istanbul: Islamitische Universiteit Rotterdam, 2011, 403. o.

⁵² Freely John: *Inside the Seraglio, Private Lives of the Sultans in Istanbul*, University of Michigan, 1999, 67-72. o.

⁵³ Toledano Eric: The Imperial Eunuchs of Istanbul: From Africa to the Heart of Islam, *Middle Eastern Studies* 1984/20/3, 382. o.

szerepüket tükrözte a TopKapi palotában történő elhelyezésük is, a kasztráltak negyede ugyanis félúton helyezkedett el a hárem és a külső udvar között.⁵⁴

A másik tényező, mely szintén növelte az eunuchok palotán belüli hatalmát, az volt, hogy az I. Szulejmán uralkodásától a palotába zárt hercegek oktatásának helyszíne is a palotára koncentrált, melyet az eunuchok vezetője, a hárem őrzője irányított.⁵⁵ Amikor a hercegek elérték az érettséget, a női részlegből átköltöztették őket a „ketrecbe”, a szigorúan elkülönített férfi részbe, ahol egy eunuchot kaptak mentorul.⁵⁶

Az eunuchok nem házasodtak, nem alakultak ki családi kötelékeik, így kevésbé veszélyeztették rabszolgatartóik hatalmát. Az eunuch státusszal járó csonkítást 8-12 éves kor között végezték modern orvosi ismeretek és érzéstelenítők nélkül, hatalmas fájdalommal járt gyakran vezetett halálos szövődményekhez, a fizikai és pszichológiai problémákról nem is szólva.

6.4. Az ágyasok. Az Encyclopedia of Islam definíciója szerint az ágyasság többé-kevésbé állandó együttélés (házassági köteléken kívül) egy férfi és egy nő, vagy nők között, akik helyzetét többféleképpen lehet leírni: második feleség, megvett nő, ajándékba kapott nő, háborúban elfogott nő, vagy háztartási rabszolga.

Iszlám világban több volt a női rabszolga, mint a férfi. A rabszolgává tett nők többféle feladatot kaptak, az egyik leggyakoribb a szobalány funkció volt. Az ágyasok életének része volt a szexualitás, de erre nem voltak kényszeríthetők. Szexuálisan elérhetőek voltak rabszolgatartóik számára, de nem voltak a prostituáltakkal egyenértékűek. Az ágyasságnak volt némi előnye is. Ha egy rabszolga nő gazdájának gyermeket szült, az ő státusza is javult, nem lehetett tovább értékesíteni, eladni, és amikor a tulajdonos meghalt, szabad lett. A gyermek is szabaddá vált és örökölt apja után, mint annak többi gyermeke.

Az ágyasok a hárem épületében, a háztartás egy elkülönített részében, a férfiktól elkülönülten éltek. A hárem természetét Ehud Toledano így ismerteti: „*A hárem rendszer abból az igényből nőtt ki, hogy a török társadalomban nemi szegregációt akartak bevezetni annak érdekében, hogy az egy háztartáshoz tartozó nők ne legyenek a családon kívüli férfiak számára elérhetőek és megközelíthetőek. A háztartásokat két különálló részre osztották: a selamlík, ahol a ház a férfi tagjai, és a haremlík, ahol a nők és a gyermekek laktak. A női rész élén uralkodott az úr anyja, vagy az első felesége (legfeljebb négy feleséget engedélyezett az iszlám). Az ágyasok is részei voltak a háremnek, ahol minden a kísérő, szolgáló nő volt. Az úr férfi vendégeit a hárem nem szórakoztatta a nyugati elképzelésekkel ellentétben. A hasonló helyzetben lévő háremeket egy aktív és jól fejlett szociális hálózat kapcsolta össze a török városokban és falvakban. Kölcsönös látogatásokat és kirándulásokat szerveztek egymás életében. A nőket a háremben rabszolgaként*

⁵⁴ Lad Jateen: Panoptic Bodies: Black Eunuchs as Guardians of The Top Kapi Harem”, in Marilyn Booth (szerk.): *Harem Histories: Envisioning Places and Living Spaces*. Duke University Press, Durham & London, 2010, 135-176. o.

⁵⁵ Peirce Leslie (2008): 91. „Beyond Harem Walls: Ottoman Royal Women and the Exercise of Power”, in *Servants of the dynasty: palace women in world history*, Anne Walthall ed, University of California Press, 2008, 91.o.

⁵⁶ Hathaway James i.m. 182. o.

(*câriyes*) tanították, hogy képzett hölgyek legyenek minden pozícióhoz kapcsolódó társadalmi szerepben. Ahogy nőttek, úgy párosították őket a család férfi tagjaival akár ágyas, akár feleség szerepre. Azonban hárem rabszolgák választási szabadsága meglehetősen korlátozott volt egy lényegében férfiak uralta környezetben és gyakran kellett elviselniük a család férfi tagjainak szexuális zaklatását, annak ellenére, hogy a kényszerítés és szexuális erőszak tilalma a *saria* fontos alappillére.⁵⁷

Az ágyasok közül legmagasabb rangú és legbefolyásosabb rabszolgák a szultáni nők, azaz ágyasokból lett anyák és első ágyasok voltak, akik a hárem legbefolyásosabb asszonyai lettek.⁵⁸ A szultán női családtagjaira, illetve asszonyaira vonatkozóan használt *haseki* és a *szultána* kifejezések egy bizonyos rangot jelentettek.

A *haseki* (jelentése kizárólagosan a szultánhoz tartozó) megnevezést akkor használták, ha egy rabszolga vagy ágyas fiúgyermeket szült a szultánnak vagy a hercegnek. A fiúgyermek születése fontos volt a dinasztia fennmaradása érdekében, ezért a nők mindig abban reménykedtek, hogy fiú utódot hoznak a világra. Ha egy ágyas fiút szült, azonnal *hasekivé* lépett elő, ráadásul a *szultána* rangot is megkapta.⁵⁹

A *szultána* szó két jelentéssel is bírt. Azok a nők lettek *szultánák*, akik gyermeket szültek a szultánnak. Ha lányt szültek, akkor is megkapták ezt a rangot és külön lakosztályba költöztették őket, saját szolgálkkal. De ha lánygyermeket hoztak világra, nem járt nekik a *haseki* rang. Az „első asszony” megnevezés eredetileg a szultán kedvenc ágyasának járt, de miután I. Szulejmán feleségül vette Hürrem szultánát (ezzel egy 1000 éves hagyományt felrúgva), a mindenkori *padisah* feleségének járt a cím. Ezen kívül voltak a született *szultánák*, akik az uralkodói családba születtek, vagyis a felmenőik a dinasztia tagjai voltak. A leghatalmasabb *szultána* volt a *Válide*, a szultán édesanyja. Ő irányította a hárem életét, ráadásul az Oszmán Birodalom második legfontosabb személye volt.⁶⁰ Az élő anyák és fontosabb hitvesek az uralkodó szultán címet viselték nevük után: például Ayşe Hafsa Szultán, Szulejmán anyja és az első Válide Szultána, és Hürrem Szultán, Szulejmán első hitvese és egyben az első *haseki szultán*.

Mivel a vezető hitves pozíciója a 17. századra erodálódott, a fő hitves elvesztette a szultán címet, amelynek helyébe a „*Kadir*” (a korábbi *Khatun* címhez kapcsolódó) cím került. Ezen túl a trónörökös és uralkodó szultán anyja lett a birodalomban az egyetlen nő, aki viselhette a szultán/szultána címet.⁶¹

⁵⁷ Ehud Toledano: *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East*, University of Washington, 1998, 36. o. Az idézetet angolról magyarra fordította: a szerző.

⁵⁸ Peirce Leslie: *Beyond Harem Walls: Ottoman Royal Women and the Exercise of Power*, in Anne Walthall (szerk.): *Servants of the Dynasty: Palace Women in World History*, University of California Press, 2008, 81. o.

⁵⁹ Duben Alan: *Istanbul Households: Marriage, Family, and Fertility, 1880-1940. A detailed study of family life in the last years of the Ottoman Empire*. Cambridge University, 1991, 148. o.

⁶⁰ Eric Dursteler: *Women in the Ottoman Empire*, Oxford University, 2010.

https://www.academia.edu/193378/Women_in_the_Ottoman_Empire, letöltés időpontja: 2016.05.10.

⁶¹ Fanny Davis: *The Ottoman Lady: A Social History from 1718 to 1918*. Greenwood Publishing Group, Portsmouth, 1986, 124. o.

A *haseki szultána* fontos helyet foglalt el a palotában és a *válíde szultána* után a legbefolyásosabb nő volt a szultáni palotában és a háremben. A *haseki* nem volt vér szerinti kapcsolatban az uralkodó szultánnal, de mégis magasabb besorolású volt, mint a szultán saját testvérei, a nagynénik, a hercegnők a dinasztiaiban. Emelkedett státusza abból a feltevésből fakadt, hogy az anyja egy esetleges jövőbeli szultánnak. Hürrem Szultána volt az első *haseki* szultán a dinasztiaiban és Szulejmán tanácsadójaként is funkcionált államügyekben, valamint befolyással bírt a nemzetközi politikai életben is.⁶²

Az ágyasok fontos politikai szerepet játszottak és jelentős közvetlen politikai befolyást gyakoroltak a politikai élet során. Az Oszmán dinasztiaiban az ágyasság intézményét szaporodási és trónöröklési elvvé emelték. A szultánok gyakorlatilag I. Oszmántól számított összes leszármazottja ágyas anyáktól származik.⁶³

Az előny az állam, vagy legalábbis az uralkodó dinasztia számára abból, hogy nem feleségektől, hanem ágyasoktól születtek a trónörökösök az volt, hogy a hatalomgyakorlásban így csak egyetlen család vett részt. A nő családja teljesen jelentéktelenné vált az ügyben. Feleség esetén annak családja elvárná a közös gyermek életébe és hatalomgyakorlásába történő befolyásszerzést. Ezek az egymásnak gyakran ellentmondó érdekek azonban veszélyeztethették az öröklést és gyengítenék az uralkodó családot.⁶⁴

Mindazonáltal, a *válíde szultána* és az első ágyas hatalma a szimbolikus aspektusok mellett közvetlen hatalomgyakorlásra is kiterjedt a birodalom bel és külpolitikájában egyaránt. Ő volt a szultán főtanácsadója, a „füle” a palotában ott nem tartózkodása idején. Hürrem kitűnő példája volt ennek, hiszen mindenről levélben értesítette a szultánt, melyben egyrészt kifejezte szerelmét és iránta érzett olthatatlan vágyát, másrészt tájékoztatta őt a fővárosban uralkodó helyzetről és minden olyan eseményről, mely azonnali beavatkozást igényelt.⁶⁵ Hasonlóképpen számol be Paolo Contarini, a velencei nagykövet is, aki arról számolt be, hogy I. Murád anyja útmutatásait követi, mert véleménye szerint senki tanácsa nem lehet olyan szerető és hűséges, mint az övé.⁶⁶

Ezen felül, a dinasztia befolyásos nőalakjai nagyköveti funkciókat is elláttak. Ennek keretében az európai nagyhatalmak vezetőinek leveleket, ajándékokat küldtek. Nurbanu, szultána Medici Katalinnal, III. Henrik anyjával és régensével folytatott levelezésében a jó francia és török kapcsolatok előmozdításáért fáradozott,⁶⁷ míg Safiye kiterjedt külföldi levelezései inkább az angolokkal, az Erzsébet királynővel való jóviszony ápolása érdekében történtek.⁶⁸

A *Válíde szultána* olyan aktív politikus volt a birodalomban, hogy Murat Iyigun történész összefüggést látott az ágyasok származási helye és az Oszmán Birodalom

⁶² Douglas Scott Brookes (szerk.): *The Concubine, the Princess, and the Teacher. Voices from the Ottoman Harem*, University of Texas Press, Austin, 2008, 200-212. o.

⁶³ Leslie Peirce: i.m. 38. o.

⁶⁴ Mary Ann Fay: From Concubines to Capitalists: Women, Property, and Power in Eighteenth-century Cairo, *Journal of Women's History*, 1998/10/3.

⁶⁵ Yermolenko Galina i.m. 228. o.

⁶⁶ Freely John i.m. 82. o.

⁶⁷ Godfrey Goodwin: *The Private World of Ottoman Women*, Sagi Essentials, London, 2007, 76-77. o.

⁶⁸ Godfrey Goodwin i.m. 85. o.

által folytatott hadjáratok között. A tudós szerint ugyanis a nyugati háttérrel rendelkező ágyasoknak is köszönhetjük, hogy az Oszmán Birodalom nem folytatott hadjáratot bizonyos térségekben. Bár véleményem szerint ezt az eredményt nem lehet kizárólag a szultáni palotában élő hölgyeknek, vagy etnikai hovatartozásuknak tulajdonítani, mégsem zárhatjuk ki azt, hogy az anyák, vagy az ágyasok befolyása pozitív hatást gyakorolt a keresztény területekkel folytatott külpolitikára.⁶⁹

A szultának olyan hatalmat tudhattak maguk mögött, hogy magát a szultánságot is képesek voltak irányítani. Kösem szultána, aki IV. Mehmet nagyanyja volt, úgy vezette a birodalmat, mint egy szultán, és olyan kormányzati kérdésekben döntött, mint a nagyvezírek kinevezése, vagy éppen lemondása.⁷⁰ Kösem meggyilkolása után pedig utódja Turhan szultána vette át a „Dicsőséges Anya” (*Walide’I Muazzama*) címet éspadisahként járt el 1656-ig, amíg át nem adta a hatalmat Köprülü Ahmed nagyvezírnek.⁷¹ Az ottomán Birodalomban a nők rabszolgává eladása szokása egészen 1908-ig érvényben volt.

7. A rabszolgaság eltörlése

A rabszolgaságot betiltó rendelkezések kezdetben a fehér emberekre vonatkoztak, később kiterjedtek minden faj és vallás tagjára. II. Mahmud szultán 1830-ban felszabadította a fehér rabszolgákat. A brit nyomásra kiadott rendelet kiterjedt a cserkeszekre, akik körében szokás volt a saját gyermek rabszolgának történő eladása, továbbá kiterjedt az 1821-ben a birodalom ellen fellázadt és rabszolgasorba taszított görögök felszabadítására is.

Az Oszmán Birodalom 1890. július 2-án a Brüsszeli Konferencián 16 másik országgal együtt írta alá rabszolga-kereskedelmet tiltó egyezményt, ami a *saria* szabályoknak köszönhetően a gyakorlatban 20. század elejéig folytatódott.

A tanulmányom címének második részét képező kérdés az volt: *véget ért, vagy még mindig tart?* A kérdésre a válasz az ottomán jogrendszer Janus-arcában van, mely a jogelvek tekintetében követi az iszlám elveit, miközben mindenben szigorúan ragaszkodik a szultáni, később a tendenciózus világi szabályozási koncepcióhoz is.

A szultán a hatalmát elméletben a *saria* szabályaival összhangban gyakorolta, a gyakorlatban azonban nem volt intézményesített mechanizmus, mely a szultán ügyleteit a *saria* szabályainak betartása szempontjából ellenőrizhette volna. A rabszolgaság és a rabszolga-kereskedelem betiltása után évtizedekkel sem találhatunk a jogi szövegekben utalást a szabályt megszegők büntetési tételeire. 1871. július 20-ig kellett várni, amikor egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntették azokat, akik továbbra is gyakorolták a rabszolga-kereskedelmet.

⁶⁹ Iyigun Murat: *Lessons from the Ottoman Harem (On Ethnicity, Religion and War)*, Institute for the Study of Labor, Discussion Paper 3556 sz./2008.

⁷⁰ Akgunduz Ahmed - Said Ozturk: *Ottoman History: Misperceptions and Truths*. Istanbul: Islamitische Universiteit Rotterdam, 2011, 244. o.

⁷¹ Akgunduz Ahmed - Said Ozturk i.m. 245. o.

A rabszolgaság szinte szövekként beépült része maradt az iszlámnak több mint 1200 éven keresztül. A 20. század folyamán az attitűdök változásával a rabszolgaság intézményéhez való viszony is megváltozott és 1990-ben a kairói nyilatkozatban rögzítették: Az ember szabadnak születik és senkinek nincs joga ahhoz, hogy a másik embert rabszolgává tegye, megalázza, elnyomja, és kihasználja. Embert leigázni csak a magasságos Istennek lehet.⁷²

A Nyilatkozat és számos más világi jogi cikkely is, annak ellenére, hogy összeegyeztethetetlennek tartja a rabszolgaságot a 21. század követelményeivel a következő záradékot tartalmazza: *„minden jogok és szabadságok melyek itt említésre kerültek, az iszlám saria hatálya alá tartoznak.”* A jelenség magyarázata valószínűleg az iszlám jog klasszikus teóriájából következik, mely szerint az iszlám joga isteni renden alapuló rendszer, melyet nem előzhet meg az állam és nem ellenőrizheti a muszlim közösség. Az iszlám előzi meg az államot és az iszlám ellenőrzi a muszlim közösséget.⁷³

⁷² Cairo Declaration on Human Rights in Islam, 11. Cikkely, 1990.

<http://www.oic-oci.org/english/article/human.htm> A letöltés időpontja: 2016.05.10.

⁷³ Coulson, Noel: *A History of Islamic Law*, Edinburgh University Press, 1964. 1-2. o.

Változások az agrárjog elméletében?

Szilágyi János Ede*

Jelen tanulmányban¹ az agrárjog területén, leginkább 2010 után bekövetkezett változásokat próbáljuk meg nyomon követni. Egyfajta munkahipotézisként megfogalmazva ugyanis úgy látjuk, hogy az elmúlt években jelentős változások érintették az agrár- és vidékfejlesztési politikát, a vonatkozó joganyagot és joggyakorlatot. Mindezek mellett a terület újraértékelésére sarkallnak a jogtudományban elért legújabb eredmények és kutatások is. Ennek során kiindulópontként a korábbi munkáinkban² elért megállapításainkra támaszkodunk, és ezek mintájára jelen tanulmányban is alapvetően négy kérdéssel foglalkozunk: elsőként agrárpolitikai alapvetésekkel, vagyis magával az agráriummal (mezőgazdasággal) illetve a vidéki térségek, illetve ezekre vonatkozó joganyag jelentőségével, majd az agrárjog meghatározásával, ezt követően az agrárjog szabályozási tárgykörével, végül pedig az agrár-, illetve vidékfejlesztési életviszonyok megjelenésével más, a nemzeti agrárjog keretein túlmutató jogi előírásokban.

1. Az agrárium és vidék jelentőségéről, és az agrárpolitikai háttéréről

Bevezető jelleggel fontosnak tartanánk megválaszolni néhány, a joganyag hátterét képező agrárpolitikai, agrárgazdasági kérdést. A 2010 előtti időszakhoz képest az agrárpolitika vonatkozásában jelentős változások álltak elő, így például sort került a nemzeti agrárpolitika alapvető dokumentumának, a *Nemzeti Vidékstratégiának*³ az elfogadására is.

* Habilitált egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Agrár- és Munkajogi Tanszék.

¹ Jelen tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A kutató munka a Miskolci Egyetem stratégiai kutatási területén működő Mechatronikai és Logisztikai Kiválósági Központ keretében valósult meg. A kézirat lezárásának ideje: 2016. február 1.

² Szilágyi János Ede: Gondolatok az agrárjog jogágiságáról, *Magyar Jog*, 51 (2004) 9, 535-544. o.; Szilágyi: Az agrárjog dogmatikájának új alapjai – útban a természeti erőforrások joga felé?, *Jogtudományi Közöny*, 62 (2007) 3, 112-122. o.; Szilágyi: Az agrárjog dogmatikai alapvetései, in: *Agrárjog* (szerk.: Csák Csilla), Miskolc, Novotni Alapítvány, 2010, 17-43. o.

³ Lásd az 1074/2012. (III.28.) Kormányhatározattal elfogadott *Nemzeti Vidékstratégia 2012-2020* c. dokumentumot.

1.1. Miért bír nagy jelentőséggel az agrárgazdaság és a vidéki népesség a magyar társadalom számára?

I. Az agrárium jelentőségének alátámasztásaként kiindulhatunk például abból is, hogy a (mezőgazdasági) földek jelentős részét képezhetik egy állam területének, amely terület pedig államelméleti alapon jelentős összetevője az állam fogalmának. Az állam nemzetközileg elismert fogalma szerint ugyanis a lakosság és az önálló kormányzat mellett a *terület* az a komponens, amely megléte nélkül nem beszélhetünk szuverén államról.⁴ A területnek pedig fontos elemét képezik a mezőgazdasági- és erdőgazdasági földek. Magyarország esetén például az összes nemzeti vagyonnak -a *mező- és erdőgazdasági földek* mintegy 26%-át teszik ki.⁵ Vagyis megállapíthatjuk, hogy Magyarország mező- és erdőgazdasági földekben gazdag ország. Ezen jelentős vagyonelem nagy részét pedig agrárgazdasági célra hasznosítjuk.

II. Magyarország mezőgazdasága szempontjából azonban nem csak a földvagyonnal számolhatunk, hanem a rendelkezésre álló *vízkinccsel* is. A víz vonatkozásában fontos kiemelni, hogy a Földön egy lényegében állandó vízkészletről beszélhetünk, amely jelenlegi technológiai színvonalon ugyan megközelítőleg 20 milliárd ember ellátására alkalmas, ám már így is sok nehézség forrása, mivel a víz időben és térben változó módon van jelen a Földön.⁶ Országunk azon jellemzőjét, hogy egy vízben gazdag országnak tekinthető⁷ tehát e globális összefüggés vonatkozásában kell értelmezni. Fontos ugyanakkor pontosítanunk, hogy habár Magyarország vízben gazdag országnak tekinthető, azonban ez nem jelenti azt, hogy mentes lenne a vízgazdálkodási problémáktól: példának okáért, az országban egy helyen ugyanazon évben előfordulhat aszály, árvíz és belvíz is, továbbá külön nehézséget jelent az, hogy Magyarország vízádóinak jelentős része határral osztottnak minősül. A XXI. század aranya a víz, de vajon hogyan lehet ezt a kincset fenntartható módon használni? Ha megnézzük azt, hogy jelenleg az emberiség mire használja fel a vizet, akkor azt látjuk, hogy az emberiség fogyasztással párosuló vízhasználatának 70%-a mezőgazdasági célra megy el (mindez az érték régióként természetesen jelentősen eltérhet).⁸ Vagyis jó ötletnek tűnik a vízvagyonunk egy részének *mezőgazdasági termékekre történő átalakítása* (pl. a mezőgazdasági öntözés fejlesztésével). Ehhez azonban egy a mainál *adaptívabb vízgazdálkodás* irányába kell elmozdulni, amelynek egyik fontos célkitűzése a vízvisszatartás kell, hogy legyen, vagyis hogy az országban nagyobb

⁴ Georg Jellinek elméletét hivatkozza Kovács Péter: *Nemzetközi közjog*, Budapest, Osiris Kiadó, 2006, 165. o. V.ö. Antonio Augusto Cancado Trindade: *International law for humankind*, Leiden-Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2010, 167. o.; Malcolm Nathan Shaw: *International law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, 178. o.

⁵ Forrás: Földművelésügyi Minisztérium 2014. 09. 18. napi közlése. „2011-ben az ország 9,3 millió hektár területéből 57,4%-a mezőgazdasági terület (46,5%-a szántó, 8,2%-a gyepek, 2,7%-a pedig kert, szőlő és gyümölcsös), 20,7%-át pedig erdők borítják”; *Nemzeti Vidékstratégia*, 23. o.

⁶ *Vízkezelésvédelem* (szerk.: Szűcs Péter et al), Miskolc, Bíbor Kiadó, 2009, 21. o.

⁷ A téma részletes kifejtéséről lásd Szilágyi: *Vízjog*, Miskolc, Miskolci Egyetem, 2013, 44-56. o.

⁸ *Law for water management: a guide to concepts and effective approaches*, (szerk.: Bruce Aylward et al), Róma, FAO, 2009, 40. o.

mennyiségben képesek legyünk hasznosítani a vízvagyonunkat, és hogy ne csak egyszerűen átvezessük azt a szomszédos államokba.

III. A mezőgazdaság komoly ráhatással van a fent említett földön és vízen túl más természeti erőforrásokra is, így az élővilágra is.

IV. A fenti adatokból, következtetésekből kiindulva Magyarország számára az agrárium egy fontos kitörési pont, hiszen folyamatosan növekszik a Föld népessége, ezzel együtt pedig megnövekedett a mezőgazdasági termékek iránti kereslet is (természetesen, egy nemzeti agrárpolitika kialakítása kapcsán, fontos, hogy különbséget tudjunk tenni a kereslet és a fizetőképes kereslet között). A *mezőgazdasági termék* alatt nem pusztán *élelmiszert* vagy *takarmányt* érthetünk, hanem például a mezőgazdasági alapanyagból előállított energiát is, amelynek termelése napjainkban gyakorta konkurál magával az élelmiszer-előállítással is (ez a konkurencia egyébként, adott esetben az élelmiszer-árak felhajtójává is teheti az energiaszektor). A Nemzeti Vidékstratégia úgy számol, hogy a magyar agrárgazdaság a természeti adottságai (föld, víz. etc.) alapján 15 millió embert képes *élelmiszerral* ellátni;⁹ a Magyar Tudományos Akadémia egy újabb közlemény szerint ez a szám akár 25 millió ember¹⁰ is lehet. Vagyis a belső fogyasztás feletti mennyiség értékesíthető az országhatáron túl is, amely pedig egy többletbevételt jelenthet az ország számára. A haszon maximalizálása érdekében fontos ugyanakkor az, hogy Magyarország ne csak mezőgazdasági *alapanyagot* állítson elő, hanem hogy minél több *hozzáadott értéket* tartalmazó mezőgazdasági termék kerüljön Magyarországon előállításra, vagyis hogy a *hazai munkaerő* minél nagyobb arányban épülhessen be a mezőgazdasági termékek és élelmiszerek *termelésébe, előállításába, és értékesítésébe*. Nem mellesleg egy a teljes egészében (vagy jelentős részében) az országunkban termelt mezőgazdasági termék illetve élelmiszer minősége – értelemszerűen – jobban *nyomon követhető* a magyar hatóságok által is, mintha az előállítási folyamat más ország(ok)ban történik.

V. A fenti cél, vagyis a mezőgazdasági termelés jelenlegi szintről történő növelése nem tekinthető irreálisnak, hiszen például a rendszerváltás időszakában (1988-1993) is jelentősen (30-40%) visszaesett a közép-kelet-európai régió mezőgazdasági össztermelése,¹¹ vagyis van mit visszapótolni. A visszaesésnek számos oka volt, amelyek közül különösen az alábbiakat fontos kiemelni: (a) A korábbi szocialista nagyüzemek átalakítását (pl. a kárpótláson keresztül) rendkívül szerencsétlen módon hajtották végre, hiszen a földvagyon és az egyéb vagyonelemek szétválasztása miatt nagy számban jöttek létre életképtelen üzemek, amelyek nem tudtak sikeresen bekapcsolódni a magyar nemzetgazdaságba.¹² (b) Az élelmiszer-feldolgozó kapacitást privatizálták, méghozzá gyakorta olyan külföldi versenytársaknak, akik pedig – lényegében

⁹ Nemzeti Vidékstratégia, 34. o.

¹⁰ Balázs Ervin: *Huszonötmillió embert is elláthatnánk élelemmel*, 2015, forrás (2015.09.10.): http://mta.hu/tudomany_hirei/magyarorszag-huszonotmillio-embert-is-ellathatna-elelemmel-interju-balazs-ervin-nel-az-mta-atk-uj-foigazgatojaval-136664/

¹¹ Csíte András – Kovács Imre: Posztszocialista átalakulás Közép- és Kelet-Európa rurális társadalmában, *Szociológiai Szemle*, 5 (1995) 2, 49-72. o.

¹² Csák: A földtulajdoni- és használati viszonyok változása a nagybirtokrendszer megszüntetésétől a rendszerváltás időszakáig, in: *Agrárjog* (szerk.: Csák) 57-79. o.

piacszerzésként tekintve a lehetőségre – adott esetben később be is zárták a kedvező feltételekkel megszerzett üzemeket. Jó példa erre a cukoripar privatizációja, amely feldolgozó ágazat mára szinte megszűnt Magyarországon, és amely helyzet miatt más országokból adott esetben rendkívül magas áron hozzák be Magyarországra a szükséges mennyiséget. Ráadásul, mivel a cukor az élelmiszer-előállításban alapanyagnak tekinthető, ezért az élelmiszeriparunk más ágazatai is kitetté váltak külső szereplőknek és körülményeknek.¹³ (c) A termelő és fogyasztó közötti élelmiszerlánc jelentősen meghosszabbodott: az emberek már vidéken sem termelnek önellátásra; a kereskedők – jelentős részben külföldi (vagyis a profit nagy részét potenciálisan az országból kivívó) tulajdonosi háttérrel – nagy haszonnal közvetítenek a két végpont között. A rendszerváltást követően túlzottan nagy arányban váltunk alapanyag-termelő országgá, amely alapanyagot aztán más országokban dolgoznak fel, és a megtermelt – nem feltétlenül csúcsmínőségű – árut visszahozzák eladni a hazai fogyasztóknak.

VI. Jelenleg az is fontos adottságnak tűnik, és így érvként szolgálhat az agrárgazdaság illetve vidék fejlesztésére, hogy az Európai Unió hatalmas összegeket fordít agrár- és vidékfejlesztési támogatásokra, amelyek nagyságrendje – az uniós pénzügyi ciklusok függvényében – az EU kiadásainak 35-40%-át teszik ki. Vagyis az országunknak is jelentős érdeke fűződik ahhoz, hogy ezek a pénzek megfelelő módon, az egész ország hasznára legyenek elkölthetve. Az agrár- és vidékfejlesztési támogatások e nagyságrendje átvezet ugyanakkor egy következő témakörhöz.

1.2. Be kell-e az államnak, illetve (a bizonyos vonatkozásokban helyébe lépő) Európai Uniónak avatkoznia a mezőgazdasági illetve a vidéki életviszonyokba?

I. Az állam gazdasági szerepvállalásával kapcsolatos kérdésre ma sincs egyetemenlegesen elfogadott válasz. Az állami szerepvállalással kapcsolatos megosztottság nem csak az általános, de az agrárgazdaság szintjén is megfigyelhető, annak ellenére, hogy jelen korunkban a szakemberek többsége az állami beavatkozást pártolja a mezőgazdaság területén, és leginkább csak e beavatkozás mértékében oszlanak meg a vélemények. Az agrárideológiák vonatkozásában a liberális agrárpolitika mellett érvel a *demokratikus kapitalizmusnak* nevezett ideológia (ez formálja jelentős részben a Világkereskedelmi Szervezet, vagyis a WTO kapcsolódó politikáját), míg a fokozottabb állami beavatkozás mellett az *agrárius fundamentalizmus* (más néven farmromanticizmus, amelyen eredendően az EU Közös Agrárpolitikája, a KAP is alapul).¹⁴ Számos okot hoznak fel az agrárpiac sajátosságai¹⁵ közül azok, akik az állami beavatkozás indokoltnak tekintik, magunk részéről azonban pusztán a következőket emeljük ki: (a) A mezőgazdasági *termelés ciklikus* jellege (vagyis, hogy időszakonként eltérő termésmennyiséget produkál), amely miatt az egyes

¹³ Lásd ennek kapcsán az Országgyűlés J-5536. sz. irományát, 2011. december 28.

¹⁴ Fertő Imre: *Az agrárpolitika modelljei*, Budapest, Osiris Kiadó, 1999, 19-31. o. A kérdés elemzéséről lásd még Szilágyi: *Gondolatok az agrárjog...* 536-542. o.

¹⁵ Farkasné Fekete Mária: *A földhasználat és az agrárpolitika összefüggése az Európai Unióban*, Budapest, Mezőgazda Kiadó, 1999, 19-48. o.

mezőgazdasági termékek piaca sosem kerülhet egyensúlyi helyzetbe. (b) Az élelmiszer-ellátás *stratégiai mivoltából* fakadóan a belső piac védelme; vagyis a társadalom minden tagjának létszükséglete (élelme) kötődik az agráriumhoz. Ez a stratégia jelleg pedig mind az előállított termékek megfelelő mennyiségére, mind pedig azok elvárt minőségére vonatkozik.

II. Fontos megjegyezni, hogy a *globalizációs* folyamatok (amelyen magunk részéről a *kapitalista típusú egységes világpiaci rend* megteremtését értjük¹⁶) a vidéki életet is egyre nagyobb kihívások elé állítják, amely kihívások pedig felvetik az intenzívebb állami szerepvállalás kérdését a *vidék* kapcsán is. A vidéki közösségek ugyanis optimális esetben számos pozitívummal járulnak hozzá a társadalom fejlődéséhez (az élelmiszerellátáson kívül, például a környezet- és táj megfelelő minőségű fenntartásával), modern világunkban azonban a vidéki életközösségek fenntartása egyre nehezebbé válik (csökkenő munkalehetőségek, a legkülönbözőbb szolgáltatások alacsonyabb színvonala), amelyre válaszul a nyugati társadalmak elkezdtek támogatni magát a vidéki életformát.

1.3. Milyen szerepe van az agrárjogi oktatásnak a magyar jogászképzésben?

I. Magyarország csatlakozásakor az EU jogának megközelítőleg felét adta az agráriumhoz és vidékfejlesztéshez kapcsolódó joganyag mennyisége (és annak is körülbelül a felét teszi ki a – magyar jogi kategóriák szerint – élelmiszerlánc-szabályozáshoz tartozó).¹⁷ Erre tekintettel állapítható meg, hogy e szakterület nélkül nem érthető meg maga az EU működése és az EU joga sem, mivel az agrár- és vidékfejlesztési joganyag hatalmas mennyisége önmagán túlmutató jelentőséggel bír.¹⁸ Mindezek kapcsán ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy a pontos mennyiség meghatározása nagyban függ attól, hogy mit tekintünk agrárjognak. Az EU-ban ugyanis nem pusztán egy szakpolitikához (nevezetesen a Közös Agrárpolitikához) tartozóan születnek agrár- és vidékfejlesztési előírások (mint ahogyan Magyarországon sem lehet vegytiszta módon pusztán egy szakpolitikához kötni minden agráriumot és vidékfejlesztést érintő jogi előírást).

II. Fontos hangsúlyozni mindezek mellett, hogy nem csak a jogi normák száma magas, de az EU vitarendezési eljárásában is számos ügy van (ezért is van, hogy az EU-jogrendszerének számos alapelve agrár-jogvitákban született meg).¹⁹ Az EU bíróságainak összes eddigi ítéletének ugyanis 18 százaléka érinti a mezőgazdaságot.²⁰

¹⁶ Grzegorz W. Kolodko: *Globalizáció és a volt szocialista országok fejlődési tendenciái*, [Budapest], Kossuth Kiadó, 2002, 12. o.

¹⁷ Erre az összehasonlításra Magyarország 2004-es uniós csatlakozásakor került sor, amikor is megtörtént a mintegy 80 ezer oldalt kitevő uniós joganyag magyarra fordítása; Szilágyi: Az agrárjog dogmatikai alapvetései 43. o. Egy más csoportosítás alapján, 2009 szeptemberében az érvényben lévő uniós jogi aktusok 17 százaléka érintette az agrárjogot; Roland Norer: Agrarrecht – eine Einführung, in: *Handbuch des Agrarrechts* (szerk.: Norer), Wien, Verlag Österreich, 2012, 12. o.

¹⁸ Lásd: *Agrárjogászok Országos Konferenciájának határozata az 'Agrárjog' stúdium egységes koncepciójáról* (Miskolc, 2005. január 14.).

¹⁹ Lásd uo.

²⁰ Norer: Agrarrecht 12. o.

III. Részben a fentiekből következik az a helyzet, hogy a magyar közigazgatásnak több szakigazgatási ágát is érinti az agrárszabályozás, amely pedig önmagában is fontos érv a szakterület kiemelt kezelése szempontjából.

2. Az agrárjog meghatározása és a vonatkozó joganyag fejlődése

I. *A terület elnevezése.* Az *agrárjog*, illetve az *agrár- és vidékfejlesztési jog* elnevezéseket e munkában – a magyar jogfejlődés sajátosságaira tekintettel – szinonimaként használjuk. Mindazonáltal, a két elnevezéshez a következő magyarázatot fűzzük.

I.1. A kommunizmus diktatúrájától mentes társadalmi-gazdasági környezetben fejlődött (nyugat-)német és osztrák jogtudomány az utóbbi évtizedekben fontos változásokat érzékelt, aminek a hatására a mezőgazdasági jog és az agrárjog után immáron az agrár- és vidékfejlesztési jogról is értekeznek. Az utóbbi ötven év joganyagában bekövetkezett változások során a germán jogcsalád kutatói megkülönböztetik a 'tradicionális agrárjogot' (*Traditionelles Agrarrecht*), amelyet 'mezőgazdasági jogként' (*Landwirtschaftsrecht*) is neveznek, és a 'modern agrárjogot' (*Modernes Agrarrecht*), vagy egyszerűen csak 'agrárjogot' (*Agrarrecht*), amelynek része, mind a mezőgazdasági jog (mezőgazdasági ingatlanok joga, mezőgazdasági öröklési jog, mezőgazdasági haszonbérlet), mind a modern agrárjog területei (agrárstruktúra joga, agrár-termelés joga, agrárpiacok joga, agrár-környezetjog, etc.).²¹ A legújabb jogfejlődés eredményeképpen pedig már 'agrárjogról és vidéki területek jogáról' (*Agrarrecht und Recht des ländlichen Raumes*) beszélnek, amely elnevezés pedig a KAP ún. második pillérében bekövetkezett – alább még részletezett – változásokat tükrözi vissza.

I.2. Magyarországon az 1989/90-es rendszerváltás előtt a Prágában (1953) megfogalmazott tételnek megfelelően, a *mezőgazdasági jogon* belül még két önálló 'jogágazatot' különböztettek meg: földjogot és mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogot.²² A rendszerváltást követően a területtel foglalkozó szakemberek döntöttek a nyugat-európai 'agrárjog' elnevezés átvételéről, mindeközben tartalmában azonban már a – legmodernebb nyugati áramlatoknak megfelelő – 'agrár- és vidékfejlesztési jog' került Magyarországon kialakításra. Tehát elnevezésében a mai magyar agrárjog a nyugat-európai jogfejlődés egy korábbi időszakát tükrözi ugyan, azonban tartalmában mégis a modern agrár- és vidékfejlesztési jogot foglalja magában.

II. *Az agrárjog tartalmi meghatározása.* Agrárjog alatt, a hatályos jogrendszerre figyelemmel, az agrárpolitikai célkitűzések megvalósítására létrejött jogszabályok összességét értjük. A fogalomból kitűnik, hogy a jogra az agrár-viszonyok területén, mint eszközre tekint (*instrumentális szemlélet*). Az agrárjog az

²¹ Christian Grimm: *Agrarrecht*, München, Verlag C.H. Beck, 2004, 18. o. Hasonló rendszerezést tartalmaz George Turner – Klaus Werner: *Agrarrecht*, Stuttgart, Ulmer, 1998, 25-26. o.

²² Lásd pl. *Földjog* (szerk.: Seres Imre), Budapest, Tankönyvkiadó, 1980; ill. *Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog* (szerk.: Seres), Budapest, Tankönyvkiadó, 1983. Korábbiól lásd Eörsi Gyula: *Mezőgazdasági jog. Földjog*, Budapest, Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, 1955.

agrárpolitika végrehajtásának eszköze. A jogi szabályozás alapja tehát egy jogon túlmutató tényező (*agrárpolitika*), amely megértése nélkül nem láthatjuk át magát a vonatkozó joganyagot sem. Magyarország esetében az agrárpolitika kapcsán fontos megkülönböztetést tenni a *magyar nemzeti agrárpolitika* (munkánk első részben főleg erről értekeztünk) illetve az EU közös agrárpolitikája között. Maga az *európai közös agrárpolitika* egy modellre (más szóval: koncepcióra) épít. Ezt az 'európai agrármodellt' a *fenntarthatóság* és a *multifunkcionalitás* jellemzi.²³ Már a KAP megalkotásának kezdetén is világosan látszott, hogy az európai agrármodell kidolgozói a mezőgazdaságnak a termelési funkció mellett más szerepet is szántak. A javak előállítása mellett cél volt ugyanis a vidék arculatának megőrzése, a *vidéki közösségek fenntartása* és a *környezeti javak előállítása* is. Ezt nevezték korábban a mezőgazdaság 'kettős hivatásának', manapság pedig 'multifunkcionális mezőgazdaságnak'²⁴ vagy 'európai mezőgazdasági modellnek'.²⁵

III. *Az agrárjog helye a jogrendszerben. Mind közjogi, mind magánjogi elemekkel találkozhatunk az agrárjogban;* tipikusan abban az összefüggésben, hogy a magánjogi alapokon nyugvó élethelyzeteket árnyalja a közjog.

IV. *Az agrárjog önálló jogágiságának kérdése.* A kérdéskör vonatkozásában²⁶ osztjuk *Jakab András* álláspontját, aki szerint nem lehet jogelméletileg elfogadható kritériumot találni a jogágak elhatárolására, és ebből kifolyólag nem lehet jogelméletileg alátámasztani az agrárjog önálló jogágiságát sem. A szerző szerint a kérdés eldöntésében inkább a gyakorlati életre kell figyelemmel lenni (az egyetemi szervezetekre, a kiterjedt szabályozásra, a tárgy kiterjedt társadalmi-politikai jelentőségére, az önállóság hagyományaira, etc.). Mindezeket alapul véve ma az agrárjog önálló jogágnak tekinthető.²⁷

V. *Az agrárjog viszonya a jogrendszer más területeihez.* Az agrár- és vidéki életviszonyok szabályozása kapcsán a jogrendszer számos elemének fontos szerepe van, ennek okán fontos kitérni arra, hogy az agrárszabályozási kérdések miként jelennek meg a jogrendszer más, az agrárjogon kívüli előírásaiban. E kérdéskör vizsgálata kapcsán érdemes utalni a német-osztrák jogtudomány agrárjogot érintő *funkcionális szemléletére*. A német-osztrák jogtudomány maga is alapvetően a magánjog-közjog elhatárolásából indul ki az agrárjog rendszerbeli

²³ Norer: Einleitende agrarrechtliche Bemerkungen, in: *Handbuch des Agrarrechts*, (szerk.: Norer), Wien, Springer Verlag, 2005, 15. o.

²⁴ V.ö. Peter Káb: Multifunktionale Landwirtschaft als agrarrechtliches Problem?, *Agrar- und Umweltrecht*, 33 (2003) 3, I. melléklet, 1-6. o.

²⁵ Halmai Péter: *A reform ökonómiaja*, Budapest, KJK-KERSZÖV, 2004, 13-14. o.

²⁶ Lásd még erről Bobvos Pál – Hegyes Péter: *Agrárjog*, Szeged, SZTE-ÁJK – JATEPress, 2011, 10-11. o.; Csák: Az Agrárjog rendszerbeli sajátosságai és fejlődési tendenciái, in: *A Civilisztika fejlődéstörténete* (szerk.: Miskolczi-Bodnár Péter), Miskolc, Bíbor Kiadó, 2006, 83-87. o.; Kurucz Mihály: Az agrárjog tárgya, fogalma, alapelvei és rendszere, *Journal of Agricultural and Environmental Law (JAEL)*, 2 (2007) 2, 41-84. o.; Prugberger Tamás: Adalékok az agrárjog jogrendszerbeli elhelyezéséhez, *Jogtudományi Közöny*, 45 (1990) 5, 178-181. o.; Tanka Endre: Az agrárjog fogalma és helye a magyar jogrendszerben, *Magyar Jog*, 52 (2005) 7, 394-404. o.; Veres József: Egy lehetséges agrárjogi koncepció vázlata, in: *Emlékkönyv dr. Kemenes Béla egyetemi tanár 65. Születésnapjára* (szerk.: Tóth Károly), Szeged, SZTE-ÁJK, 1993, 519-526. o.; Szilágyi: Az agrárjog dogmatikájának új alapjai 112-115. o.

²⁷ Jakab András: A jogági felosztás problematikája – különös tekintettel az agrárjogra, *Collega*, 9 (2005) 4, 52-54. o.

elhelyezésekor (minek során a nemzeti agrárjogot alapvetően magánjogi, az uniós agrárjogot alapvetően közjogi alapúnak tekintik), ám mivel az agrárjog határait nem tudják megbízhatóan meghatározni ezért egy funkcionális megközelítéssel oldják fel a jogrendszeren belüli meghatározás nehézségét. Ennélfogva az agrárjoghoz számítanak olyan normákat, amelyek működésüket tekintve a mező- és erdőgazdaságra fejtenek ki speciális hatást, függetlenül attól, hogy egy tipikus agrárérdekektől áthatott jogterületről származnak vagy egy olyan jogterületről, amelyre túlnyomórészt az agrárjogtól eltérő szabályozási célok jellemzőek.²⁸ Ezek alapján tehát az agrár-életviszonyokra vonatkozó jogszabályok köre pontosan nem meghatározható, hiszen – az alább elemzett – szabályozási tárgyakra vonatkozó bármilyen általános jogszabály is agrárjogivá válhat. Ebből következően nagyon nehézkessé válik az agrárjog pontos határainak meghatározása.

3. Az agrárjog szabályozási tárgyai

A tanulmány e részében megvizsgáljuk az agrár-életviszonyok szabályozásának tipikus tárgyait, nagyban támaszkodva Fodor László kutatási eredményeire.²⁹ Ennek kapcsán meg kell, hogy jegyezzük: a szabályozási tárgyak kialakításakor a szerző a nyugat-európai fejlődési folyamatokat vette alapul, e tárgyak magyar jogrendszerben történő intézményesülése pedig immáron nagyrészt megvalósult a magyar jogrendszerben is. 2013-ban mind uniós, mind pedig nemzeti jogunkat tekintve jelentősen megváltozott a kapcsolódó szabályozás.

Fodor László szabályozási tárgyai³⁰ a mezőgazdasági tevékenység, a mezőgazdasági termelő, a mezőgazdasági üzem, és a mezőgazdasági termék. Ezen fogalmak pontos kimunkálása az Európai Unióban az első három esetben elsődlegesen tagállami hatáskörbe tartozik, míg a mezőgazdasági termék kategóriája az európai jogban lett tételesen rögzítve.³¹ A következőkben az említett szabályozási tárgyakat részletezzük, egyrészt kiegészítve a *vidék (vidéki térség)*, mint a KAP második pillérének alapfogalmával, másrészt taglalva az *élelmiszer* fogalmát a mezőgazdasági termék kategóriájánál.

I. *Mezőgazdasági tevékenység.* E fogalomnak számos gyakorlati szituációban lehet jelentősége, példának okáért az adózási kedvezmények megítélésénél, környezetvédelmi előírások érvényesítésénél, etc. A nyugat-európai tendenciákat figyelembe véve egy többrétegű definícióval állunk szemben.³² A definíció (a) elsődlegesen magába foglalja a mezőgazdasági tevékenység *őstermelői fázisát* (azaz a javak elsődleges előállítását, pl. a növénytermesztést). Tipikusan e fogalomhoz tartozik (b) a mezőgazdasági termékek *elsődleges feldolgozási és értékesítési* fázisa is. A következő kategóriák mezőgazdasági tevékenység körébe

²⁸ Leidwein Alois: *Europäisches Agrarrecht*, Wien-Graz, Neuer Wissenschaftlicher Verlag, 2004, 33. o.

²⁹ Fodor László: *Agrárjog*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005, 17-54. o.

³⁰ V.ö. Novotni Zoltán: A magyar agrárjog fejlődésének vázlata, *Magyar Közigazgatás* 41 (1991) 3, 275. o.

³¹ Fodor: *Agrárjog* 22. o.

³² V.ö. Káb: Multifunktionale Landwirtschaft... 3. o. Lásd továbbá Grimm: Von der Landwirtschaft zur Wirtschaft auf dem Lande? (1), *Agrarrecht*, 31 (2001) 1, 1-3. o.

történő besorolása azonban már nem tekinthető magától értetődőnek, és az egyes tagállami jogokban esetenként eltérő. Így mezőgazdasági tevékenységnek minősíthető (c) a mezőgazdasági üzem (fogalmát lásd később) keretei között folytatott ún. *kiegészítő tevékenység* (pl. ha a termelő mezőgazdasági üzemében vendégszobát üzemeltet falusi turizmusként). Abban az esetben (d) viszont, ha mindezt a tevékenységet *mezőgazdasági üzemén kívül végzi*, akkor az már pusztán vendéglátó-ipari tevékenységnek minősül. Azonban adott esetben az ilyen jellegű tevékenység is része lehet a mezőgazdasági támogatási rendszernek³³ (lásd a vidék fogalmánál kifejtett vidékfejlesztést).³⁴

Az európai uniós szabályok³⁵ maguk is tartalmazzák meghatározást a mezőgazdasági tevékenység mibenlétét illetően, és a magyar jogrendszer több normája is definiálja azt (földforgalmi szabályozás, adózási jogszabályok, támogatási normák, etc.).³⁶ Példának okáért a 2013. évi CXXII. tv., az ún. földforgalmi törvényünk (Fftv) lényegében a mezőgazdasági tevékenység minden fázisára kiterjedő meghatározásról rendelkezik az ún. *mező-, erdőgazdasági tevékenység*³⁷ és a *kiegészítő tevékenység*³⁸ elnevezésű fogalmak alatt. A Fftv vonatkozásában e fogalmaknak abban van jelentősége, hogy mezőgazdasági földet tulajdonként megszerezni illetve ilyen földet kötelmi jogcímen használni *leginkább* azon személyek képesek, akik ilyen mezőgazdasági tevékenységet folytatnak.

II. *Mezőgazdasági termelő.* A nyugat-európai kapitalista fejlődés hatására e terminus egy olyan, a polgári társadalom többi csoportjához tartozó hivatást jelöl, amelynek jogi szabályozás által is megragadható legfontosabb sajátosságai a *szakismeret*, a *helyben lakás*, és az *élethivatásszerűség*.³⁹ Az előzőekben hivatkozott megállapítás tipikusan természetes személyként nevesíti a mezőgazdasági termelőket. Az uniós⁴⁰ és magyar joganyag,⁴¹ valamint az Európai Unió Bíróságának (CJEU) döntése⁴² alapján a mezőgazdasági termelő fogalmába

³³ Fodor: *Agrárjog* 23-30. o.

³⁴ Lásd ún. *„Zwiebeltheorie“*; lásd Grimm: *Agrarrecht* 10. o.

³⁵ Lásd például az 1307/2013/EU parlamenti és tanácsi rendelet 4. cikk (1) bek. c) pontját.

³⁶ Lásd a fogalom magyar jogszabályi meghatározása kapcsán: Fftv 5. § 14., 18. pontok; 2012: CXXVI. tv. 2. § d) pont és 1., 2. melléklet; 2007: CXXVII. tv. 198. § és 7. melléklet I-II.; 1995: CXVII. tv. 6. melléklet I. rész.; 2010: XXIV. tv. 2. § f-g) pontok.

³⁷ Fftv 5. § 18. pont.

³⁸ Fftv 5. § 14. pont.

³⁹ Fodor: *Agrárjog* 30-35. o.

⁴⁰ Lásd például az 1307/2013 rendelet 4. cikk (1) bek. a) pontját.

⁴¹ Fftv 5. § 7. és 19. pontja; 2010: XXIV. tv. 2. § b) pont.

⁴² Lásd: CJEU 152/79. sz., *Kevin Lee* kontra *Minister for Agriculture* ügyben 1980. május 6-án hozott ítélet—során a CJEU a nemzeti bíróságok hatáskörébe hagyta annak megállapítását, hogy a részmunkaidős gazdálkodók mezőgazdasági termelőknek minősülnek-e az EK joga alapján. Lásd még az ; CJEU 312/85. sz., *SpA Villa Banfi* kontra *Regione Toscana* ügyben 1986. december 18-án hozott ítélet; amely bortertermelési potenciál kapcsán született és lényege: A mezőgazdasági termelő fogalmába adott esetben jogi személyek is beletartoznak, függetlenül azok jogi formájától CJEU C-164/96. sz., *Regione Piemonte* kontra *Saiagricola SpA* ügyben 1997. november 6-án hozott ítélet; során, a CJEU megállapította, hogy az közösségi joganyag nem teszi lehetővé a tagállamok számára a mezőgazdasági termelő kategóriájának korlátozását pusztán a természetes személyekre CJEU C-403/98. sz., *Azienda Agricola Monte Arcosu Srl* kontra *Regione Autonoma della Sardegna* ügyben 2001. január 11-én hozott ítélet; során, a CJEU megjegyezte, hogy a gazdasági társaságok nem

azonban egyértelműen beletartoznak a jogi személyek és a jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetek is. Példának okáért a földforgalmi törvény – fentiekre tekintettel – a mezőgazdasági földek optimális tulajdonlási és használati viszonyainak kialakítása végett alkotta meg a természetes személyekre vonatkozó 'földműves',⁴³ és a jogi személyekre vonatkozó 'mezőgazdasági termelőszervezet'⁴⁴ kategóriát. Mindkét fogalom vonatkozásában feltűnik a szakismeret és – bizonyos értelemben – az életvitelszerű tevékenység is. A helybenlakás követelménye azonban magában a fogalomban nem található meg; ennek nagy valószínűséggel az lehet az oka, hogy a földszerzés feltételeinek kialakítása során a jogalkotó figyelembe vette a CJEU gyakorlatában időközben bekövetkezett változásokat. Az más kérdés, hogy az elővásárlási- illetve előhaszonbérleti jogi sorrend vonatkozásában a helybenlakás jelentős előnyt jelenthet.

III. *Mezőgazdasági üzem.* E fogalomról több értelemben beszélhetünk.⁴⁵ E lehetséges megközelítések közül magunk a mezőgazdasági üzem *tárgyi oldalát* emeljük ki, amely egyfajta egységként kezelve magában foglalja a mezőgazdasági földet, a gazdasági és lakóépületeket, a gépeket, felszereléseket, az állatállományt, és újabban bizonyos vagyoni értékű jogokat (pl. kvótákat, közvetlen kifizetéseket) is. A mezőgazdasági üzem definiálása szempontjából számos kísérlet történt már uniós szinten, mind rendeleti úton,⁴⁶ mind az uniós joggyakorlat⁴⁷ által. Ennek ellenére ismert olyan álláspont, amely ezen kísérleteket elégtelennek tartja.⁴⁸ A mezőgazdasági üzem tárgyi oldalának hazai szabályozását vizsgálva mindazonáltal azt állapíthatjuk meg, hogy hazánk uniós csatlakozásáig jellemző volt az üzem elemeinek külön kezelése a magyar jogban, ami számos nehézség forrása volt (ugyanis sok esetben a szabályozás tárgyát nálunk a termőföld és nem az üzem

hivatkozhatnak a releváns közösségi szabályozásból származó jogaikra a nemzeti végrehajtó intézkedések hiányában.

⁴³ Fftv 5. § 7. pont.

⁴⁴ Fftv 5. § 19. pont.

⁴⁵ Fodor: *Agrárjog* 35-43. o.

⁴⁶ Az 1307/2013/EU rendelet 4. cikk (1) bek. b) pont, e-k) pontok; v.ö. Mikó Zoltán: Új agrárjogi alapfogalmak: a mezőgazdasági termelő, a mezőgazdasági üzem, *Gazdaság és Jog*, 12 (2004) 12, 21-24. o.

⁴⁷ Lásd: CJEU 5/88. sz., *Hubert Wachauf* kontra *Bundesamt für Ernährung und Forstwirtschaft* ügyben 1989. július 13-án hozott ítélet. E szerint a 857/84. tanácsi rendelet 12 (d) cikkében található 'üzem' fogalom a tej kiegészítő illetékének használatával összefüggésben magában foglal az összes olyan mezőgazdasági termelési egységeket, amelyek haszonbérlet tárgyai lehetnek, még akkor is, ha azon egységek, mint bérlemények, sem tejelős tehenek sem technológiai berendezések nem szükségesek a tejtermeléshez és a haszonbérlet gondoskodik arról a kötetlenségről a bérlo vonatkozásában, hogy belekezdjen a tej termelésébe.

⁴⁸ Korábban ilyen álláspontot képviselt a CJEU: CJEU 85/77. sz., *Société Azienda Avicola Sant'Anna* kontra *Istituto Nazionale della Previdenza Sociale (INPS)* és *Servizio Contributi Agricoli Unificati (SCAU)* ügyben 1978. február 28-án hozott ítélet, amely értelmében lehetetlen a Szerződés vagy a másodlagos uniós joganyag rendelkezései között bárminemű olyan általános és egységes közösségi 'mezőgazdasági üzem' fogalmat találni, amely általánosan alkalmazható minden mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos jogi előírásban. V.ö. Raisz: *Veränderungen der Agrarmarktordnungen vom Standpunkt der 50 Jahre alten CEDR aus*, *JAEL*, 2 (2007) 3, 70. o.

jelentette/jelenti; lásd a kárpótlással kapcsolatos nehézségeket).⁴⁹ Az elmúlt években ugyanakkor a magyar jogban a mezőgazdasági üzem kategóriája a jogrendszer legkülönbözőbb helyein jelent meg,⁵⁰ és a földforgalmi szabályozás maga is tartalmaz ezzel kapcsolatos definíciókat; nevezetesen a *‘mezőgazdasági üzem’*, valamint az ennek altípusát képező *‘családi gazdaság’*⁵¹ fogalmait. A földforgalmi szabályozás szerint *‘mezőgazdasági üzem: az azonos céllal működtetett mezőgazdasági termelési tényezők (föld, mezőgazdasági felszerelés, egyéb vagyonelemek) szervezeti alapegysége, amely a gazdasági összetartozás révén gazdálkodási alapegység is’*.⁵² Az Alaptörvényünk egyébiránt rendelkezik ezen földforgalmi alapú mezőgazdasági üzem szabályozásának kérdésében is, kimondva, hogy az ezzel kapcsolatos szabályozást csak sarkalatos törvényben lehet elfogadni.⁵³ Jelen írás lezárásáig azonban a jogalkotó ezen alaptörvényi rendelkezésre alapozva nem fogadott el a mezőgazdasági üzemmel illetve családi gazdaságokkal kapcsolatos részletszabályokat, pedig azokra a mezőgazdasági földek tulajdoni, használati és öröklési viszonyai kapcsán is nagy szüksége lenne az agráriumunknak.

IV. *Mezőgazdasági termék.*⁵⁴ A kategória uniós jogi bemutatása előtt fontosnak tartjuk kiemelni, hogy e kategóriának nagyon fontos meghatározása van a *Világkereskedelmi Szervezet* (WTO) előírásaiban, vagyis a nemzetközi kereskedelem vonatkozó joganyagában is. A WTO jogában egy tételes felsorolással határozták meg a vonatkozó mezőgazdasági szerződést aláíró felek (így Magyarország⁵⁵ illetve az EU is) a mezőgazdasági termék fogalmát.⁵⁶

Mindemellett a mezőgazdasági termék fogalma *uniós szinten* is meghatározott, ilyen formában pedig az Európai Unió minden tagállamában egységes. Egységes, azonban nem változatlan kategória, ugyanis az európai integráció (jelenlegi formájában: EU) fennállásának fél évszázada alatt egy folyamatosan bővülő kategória született.

A *Római Szerződés* eredeti szövegének két része érdemel témánk szempontjából kiemelés. Az eredeti 32. cikkely (az EUMSZ 38. cikke), mint általános fogalom értelmében mezőgazdasági termék a termőföld, az állattenyésztés és a halászat termékei (mint elsődleges előállítás eredményei), valamint az ezekből közvetlenül származó félkész termék. A félkész termék definícióját pontosította később tovább az Európai Bíróság,⁵⁷ amely szerint: (a) a

⁴⁹ A mezőgazdasági üzem egységként való kezelése jelenik meg az Emberi Jogok Európai Bíróságának *Lallement* kontra Franciaország ügyben hozott ítéleteiben (2002. április 11.: érdemi ítélet, 46044/99; 2003. június 12.: kártérítés, 46044/99.)

⁵⁰ Lásd például az 2010: XXIV. tv. 2. § a) pontja és 3. § (1) bek.

⁵¹ Fftv 5. § 4. pont: *‘családi gazdaság: a mezőgazdasági igazgatási szervnél családi gazdaságként nyilvántartásba vett mezőgazdasági üzem’*.

⁵² Fftv 5. § 20. pont.

⁵³ Alaptörvény P) cikk.

⁵⁴ Fodor: *Agrárjog* 43-50. o.

⁵⁵ Magyarországon a megállapodást és más kapcsolódó megállapodásokat az 1998: IX. törvény hirdette ki.

⁵⁶ Lásd a mezőgazdasági megállapodás 2. cikkét és 1. mellékletét.

⁵⁷ C-185/73. sz., *Hauptzollamt Bielefeld* kontra *Offene Handelsgesellschaft in Firma H. C. König* ügyben (1974. május 29-én hozott ítélet).

nyers termék és a félkész termék között kölcsönös gazdasági függőségnek kell fennállnia; (b) a közvetlen kapcsolat szempontjából az elsődleges feldolgozás független a feldolgozási műveletek helyétől és számától, a lényeg a feldolgozás határfokában van; (c) ne legyen túl nagy különbség a nyerste termék és feldolgozott termék ára között.

A Római Szerződés megalkotói mindenestre, a kezdeti jogalkalmazást elősegítendő, a Szerződés mellékletében konkrétan meghatározták a termékek körét (pl. gabonafélék, tej, tojás, meghatározott húsook, gyümölcsök, bor, cukor, etc.). Az általános definíció és a listás meghatározás közötti összeütközést a jogalkalmazás kezdetben a melléklet javára döntötte el, később azonban a jogalkotó a kategóriát kiterjesztette olyan termékkörre is, amely nem volt benne a Szerződés mellékletében.

A mezőgazdasági termék mellett az agrárszabályozás fejlődési tendenciáit vizsgálva jelentős fogalomnak számol az *élelmiszer* fogalma is. Uniós szinten élelmiszernek minősül minden feldolgozott, részben feldolgozott vagy feldolgozatlan anyag, termék, amelyet emberi fogyasztásra szánnak, illetve amelyet várhatóan emberek fogyasztanak el.⁵⁸ A mezőgazdasági termékek és az élelmiszerek köre között jelentős átfedés van, mindazonáltal utalni kell rá, hogy az élelmiszerek köre adott esetben bővebb is lehet, mint a mezőgazdasági termékek csoportja, és fordítva (vagyis nem minden mezőgazdasági termék minősül egyben élelmiszernek is; és az élelmiszerek bizonyos köre származhat a mezőgazdasági termékek kategóriáján kívülről is).

V. *Vidék.*⁵⁹ Számos előzmény után,⁶⁰ lényegében az uniós döntéshozatali rendszeren keresztül lett támogatási- és jogrendszerünk része a *vidékfejlesztési joganyag*.⁶¹ A KAP második pillérévé váló vidékfejlesztési joganyag alapvetően két pontban különbözik a KAP első (piacszabályozási) pillérében megtestesülő agrárjoganyagtól: egyrészt a szabályozott társadalmi viszonyban, másrészt területi hatályában. Nevezetesen: (a) bár a vidékfejlesztési jognak meghatározó területe a mezőgazdaság (tehát az, amit a mezőgazdasági tevékenységek első két, tipikus fázisához soroltunk), de nem szűkíthető le kizárólag erre, ugyanis a vidékfejlesztésnek része még a helyi ipar, a turizmus, az infrastruktúra-fejlesztés, a településfejlesztés, a helyi kulturális és építészeti hagyományok megőrzése (tehát lényegileg a mezőgazdasági tevékenység harmadik, sőt negyedik fázisát is átfogja). (b) A területi hatály szempontjából a KAP első pillérébe tartozó agrárjog által képviselt mezőgazdaság nem szűkíthető le csak a vidéki térségekre, hiszen adott esetben a városokhoz is kötődik. A vidékfejlesztés ezzel szemben tipikusan a rurális (vidéki) térségekre kíván hatni (az más kérdés, hogy az EU vidékfejlesztési támogatásai között szép számmal találunk olyanokat is, amelyek nem „tipikus”

⁵⁸ 178/2002/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet 2. cikke. A fogalmat teljes egészében átveszi az élelmiszerláncról és hatósági felügyeletéről szóló 2008. évi XLVI. törvényünk.

⁵⁹ Részletes elemzéséről lásd Olajos István: A vidék, in: *Videkfejlesztési politika és támogatásának joga* (szerk.: Olajos), Miskolc, Novotni Alapítvány, 2007, 30-34. o.

⁶⁰ Olajos: A rendszerváltás és az agrártámogatások kapcsolata, in: *Ünnepi tanulmányok Prugberger Tamás professzor 70. születésnapjára* (szerk.: Csák), Miskolc, Novotni Kiadó, 2007, 279-289. o.

⁶¹ Olajos: The provisions of the Rural Development in connection with the agriculture in Hungary, *JAEI*, 1 (2006) 1, 3-22. o.

vidékfejlesztési támogatások – pl. környezetvédelmi támogatások – s amelyek éppen ezért adott esetben az ország más, nem vidéki térségeiben is igénybe vehetők).

A vidéki területek, avagy a vidék lehatárolása elsődlegesen nem jogi kérdés, sokkal inkább gazdasági, szociológiai és egyéb tudományok körébe eső szakkérdés. Ami a fogalmi lehatárolás kapcsán elsődlegesen kiemelendő, hogy a vidék nem egyértelműen és időt állóan meghatározható fogalom.⁶² A vidéki területek első nemzetközileg elismert meghatározását az OECD keretei között alkották meg; e meghatározás szerint a vidéki területek ismérve a *150 Fő/km² alatti népsűrűség*.⁶³ A hatályos⁶⁴ joganyagban a vidékfejlesztési pénzek által érintett területek lehatárolásának jogszabályi alapját az 1305/2013/EU parlamenti és tanácsi rendelet képezi. Ebben az egyes támogatási intézkedéseknek megfelelően külön-külön kerül nevesítésre a lehatárolt területek köre: vidéki térség, hegyvidéki terület, egyéb jelentős természeti hátrányokkal rendelkező területek, sajátos hátrányokkal rendelkező területek, etc. A tagállamokban lényegében ezek alapján történik meg a vidékfejlesztési pénzekben részesíteni kívánt területek meghatározása. Magyarországon például *‘vidéki térségnek’* minősül „*az a település, ahol közigazgatási jogállástól (város/község) függetlenül: [a] a népesség 10 ezer főnél kevesebb (összesen 2960 település, 3,92 millió lakos, 74 862 km²); [b] 10 ezer fő feletti lakossággal rendelkező tanyás települések külterületei (összesen 53 település, 1,61 millió lakossal, amelyből 84 291 fő lakik külterületen, 10 126 km²); [c] nem jogosult a fenti jellemzők ellenére sem: Budapest és a budapesti agglomerációhoz tartozó települések.*”⁶⁵

4. Az agrárszabályozási kérdések a jogrendszer más normáiban

Tanulmányunk jelen részében alapvetően négy terület kapcsán vizsgáljuk az agrár- és vidéki életviszonyok szabályozását; nevezetesen a nemzetközi jog, az Európai Unió joga (EU agrárjoga), az alkotmányjog, és napjaink *‘szuper-jogágának’* tekinthető környezetjog tekintetében.

I. *Nemzetközi jog.* A nemzetközi jog viszonylatában elsőként érdemes megemlíteni, hogy osztjuk azon szerzők⁶⁶ álláspontját, akik szerint egyelőre nem beszélhetünk a *‘nemzetközi agrárjogról’*, mint a nemzetközi jog elkülönült területéről. Az agrár- és vidéki életviszonyokat érintő nemzetközi szabályozás

⁶² Kovács Teréz: *Vidékefejlesztési politika*, Budapest-Pécs, Dialóg Capus Kiadó, 2003, 19-31. o.

⁶³ Lásd a 2006/144/EK tanácsi határozatot.

⁶⁴ A korábbi szisztema részletes és kiváló elemzéséről lásd Olajos: A KAP vidékfejlesztési pillére, in: *Agrárjog* (szerk: Csák), Miskolc, Novotni Kiadó, 2006, 399-416. o.; hasonlóképpen magas szintű tanulmány: Olajos: A KAP második pillére: a vidékfejlesztés, in: *Agrárjog* (szerk.: Csák), 2010, 423-440. o.

⁶⁵ *Magyarország – Vidékfejlesztési Program 2014-2020*, elfogadva: 2015.08.10. (897 p), 14. o. Ugyanakkor, például, mivel hazánkban a hegyvidéki mezőgazdaságnak nincs különösebb jelentősége ezért ezek támogatásának sincs indoka; lásd: program 23-24. o.

⁶⁶ Saverio Di Benedetto: Agriculture and the Environment in International Law, in: *Law and Agroecology*, (szerk.: Massimo Monteduro et al), Berlin-Heidelberg, Springer, 2015, 100. o.

ugyanis nagyon töredezett. Mindazonáltal egyet kell értenünk azon szerzőkkel,⁶⁷ akik ugyanakkor arra hívják fel a figyelmet, hogy az agrár- és vidéki életviszonyokat érintően megfigyelhető a nemzetközi jog egyre hangsúlyosabb szerepe. A nemzetközi jogban magunk részéről a következő szabályozókra kívánjuk felhívni a figyelmet,⁶⁸ hangsúlyozva azt, hogy ezek között jelentős átfedések is annak.

I.1. A nemzetközi jog *klasszikus, két- illetve többoldalú nemzetközi szerződése*i között tárgyat tekintve számos agrárgazdaságot (is) érintő megállapodás található.⁶⁹ Jelentőségénél fogva ezekhez kapcsolódóan különös jelentőséggel bír a hágai Nemzetközi Bíróság (NB) joggyakorlata, például vízgazdálkodási, halászati témában vagy éppen légi gyomirtószer-permetezésben.⁷⁰

I.2. A nemzetközi agrár- és élelmiszer-együttműködés egy egészen más szintjét jelentette az ENSZ keretében 1945-ben létrehozott *Élelmiszerügyi és Mezőgazdasági Szervezet* (*Food and Agriculture Organization*; FAO). A FAO tevékenységének középpontjában az ún. élelmiszer-biztonság (*food security*) áll, és legfontosabb célkitűzése – több más mellett – az éhezés megszüntetése, a mezőgazdaság termelés fenntartható növelése, a vidéki szegénység csökkentése. A FAO keretei között ennek elérése érdekében jogilag kötelező⁷¹ illetve pusztán orientáló⁷² dokumentumok kerülnek elfogadásra. Mindezek mellett a FAO az agrár- és élelmiszerszektor egyik legátfogóbb statisztikai rendszerét működteti. Érdekességgéppen megjegyezzük, hogy a FAO öt regionális központjából az egyik – nevezetesen az Európai és Közép-Ázsia Regionális Iroda – Budapesten működik.

I.3. A világkereskedelmi együttműködésben is komoly változások következtek be az 1990-es évek elején a *Kereskedelmi Világszervezet* (*World Trade Organization*; WTO) megalakításával. A WTO-jog előzményét az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) képezi, és a WTO-hoz kötődő világkereskedelem hatályos nemzetközi megállapodásainak többségét ennek megfelelően a GATT keretében fogadták el.⁷³ A WTO létesítésén keresztül e megállapodások első ízben teremtettek egy intézményi háttérrel a világkereskedelemnek. A GATT 1994-es megállapodásai (szám szerint 28 egyezmény) ugyanis a nemzetközi kereskedelem több elégtelenségének a kiküszöbölésére születtek. Ilyen elégtelenség volt a szellemi javak elégtelen védelme, a viták eldöntésének bizonytalansága, és hogy a

⁶⁷ Norer: Agrarrecht 13-14. o.

⁶⁸ Di Benedetto: Agriculture and the Environment in International Law 101-111. o.; Norer: Agrarrecht 13-16. o.; Raisz – Szilágyi: Development of agricultural law and related fields..., *JAEI*, 7 (2012) 12, 128-134. o.

⁶⁹ Lásd például ezek egy korai képviselőjét: 1878. szeptember 17. napján Bernben kötött *Nemzetközi egyezmény a phylloxera vastatrix rovar ellen követendő rendszabályok ügyében*. Ezen egyezményt hét európai ország írta alá (így pl. Magyarország, aki azt az 1880:I. tc.-ben hirdette ki).

⁷⁰ Raisz – Szilágyi: Development of agricultural law... 131-132. o.

⁷¹ Lásd például: a 266/2004. Korm. rendeletben kihirdetett Rotterdami Egyezményt, vagy a 358/2004. Korm. rendeletben kihirdetett Római Egyezményt.

⁷² Lásd például a FAO 2004. novemberi útmutatóját: *Voluntary Guidelines to Support the Progressive Realization of the Right to Adequate Food in the Context of National Food Security*, vagy a 2012. május 11-i útmutatóját: *Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries and Forests in the Context of National Food Security*.

⁷³ Magyarországon az 1998. évi IX. törvény hirdette ki.

mezőgazdaság nem volt eléggé a GATT-ba integrálva.⁷⁴ Mivel az európai mezőgazdaság exportorientált, ennek tudható be az, hogy az EK elfogadta az egyezménycsomagot, amely így nagyban befolyásolta az európai agrárjogot.⁷⁵ A WTO Megállapodás egy többoldalú megállapodás, amelyik keretében a kötelezettségek egy tag által történő be nem tartásakor büntetővámok és kiegyenlítő intézkedések formájában szankciókat lehet kiszabni.

I.4. A *Multilaterális Környezetjogi Egyezményeknek* (MEA – *Multilateral Environmental Agreements*) az 1980-as évek elejétől folyamatosan nőtt meg a jelentőségük. Az ilyen globális környezeti megállapodásoknak, konvencióknak illetve egyezményeknek vagy globális, vagy regionális hatásuk van. A nemzetközi jogi gyakorlat a jogi kötelezettség új dimenzióját nyitotta meg azáltal, hogy egyre több ország vállalt kötelezettséget a megjelölt időtartamon belül kitűzött közös célok intézkedésekkel történő megvalósítására. Ezek, amelyek rendszerint államközi szerződéseknek számítanak, legnagyobb részben a jogalkotónak írnak elő kötelezettségeket, és ezért nem alkalmazhatóak közvetlenül, hanem azokat először a belső jogba kell átültetni.⁷⁶ Ha egy állam megsérti vagy semmibe veszi egy konvencióból származó kötelezettségeit, akkor főleg békés vitarendezési módok jönnek számításba. Valódi szankciók és büntetések a jogsértő állammal szemben viszont kevésbé képzelhetők el, habár kétségtelen, hogy az utóbbi években megnövekedett az ezzel kapcsolatos ügyek száma a hágai Nemzetközi Bíróság (NB) előtt is.⁷⁷

I.5. Az emberi jogoknak számos típusa van, amelyek közül az agrár- és vidéki életviszonyokat több is érinti. Ezek közül elfogadottságukat és kikényszeríthetőségüket alapul véve különösen a következőkre érdemes utalni: (a) Azon *klasszikus emberi jogok* közül, amelyeknek agrár-relevanciájuk is van, különösen a tulajdonhoz való jog emelkedik ki,⁷⁸ de mindezek mellett egy konkrét ügyben más jogoknak (például az eljárási jogok kapcsán) is szerepe lehet.⁷⁹ E klasszikus alapjogok viszonylatában, Magyarország földrajzi elhelyezkedése okán különösen az Emberi Jogok Európai Bíróságának⁸⁰ (EJEB) joggyakorlata bír jelentőséggel (például kárpótlási ügyekben, földhasználati problémákban, vadászati jogokkal kapcsolatban). Mivel az EJEB ítélete kötelező erővel bír, az adott államoknak módosítaniuk kellett agrár-jogszabályaikat – és ezt az ügyek elsőprő többségében valóban meg is tették – annak érdekében, hogy megfeleljenek az

⁷⁴ Franz-Rudolf Schlöder: The effects of the recent GATT agreements and the bi- and multilateral agreements on the wine trade – Part II, *AIDV/IWLA Bulletin*, (1996) 9, 17. o.

⁷⁵ Leidwein: *Europäisches Agrarrecht* 35. o.

⁷⁶ A MEÁ-k köréről lásd pl. Norer: *Agrarrecht* 15-16. o.

⁷⁷ Raisz: A környezetvédelem helye a nemzetközi jog rendszerében, *Miskolci Jogi Szemle*, 6 (2011) 1, 90-92., 99-102. o.

⁷⁸ Raisz: Földtulajdoni és földhasználati kérdések az emberi jogi bíróságok gyakorlatában, in: *Az európai földszabályozás aktuális kihívásai* 241-253. o.; Téglási András: A tulajdonhoz való jog védelme Európában, *Kül-Világ*, 7 (2010) 4, 22-47. o.

⁷⁹ Raisz – Szilágyi: Development of agricultural law... 132. o.

⁸⁰ Habár a Nemzetközi Bíróság maga is jogosult eljárni emberi jogi egyezmények által biztosított jogok érvényesítésében, azonban tekintettel arra, hogy a NB előtt az egyéneknek nincs keresetindítási lehetőségük, ezért ennek jelentősége csekélynek mondható a regionális emberi jogok rendszerekhez képest.

EJEB ítéletének.⁸¹ (b) Vannak olyan emberi jogok, mint a tanulmányunk szempontjából jelentős *élelemhez való jog*⁸² vagy a *vízhez való jog*,⁸³ amelyek elismertsége ugyan még elmarad a fentebb klasszikusként nevesített emberi jogok elismertségétől (ennek okán például esetükben nem beszélhetünk az EJEB joggyakorlatáról sem), mégis egyre gyakrabban történik rájuk hivatkozás a legkülönbözőbb fórumokon és ügyekben.

II. *Az Európai Unió agrárjoga.* Szemben a nemzetközi jog agrár- és vidéki életviszonyait szabályozó töredezett és rendszerezetlen előírásaival, az Európai Unió joganyagán belül egy viszonylagos önálló területet képvisel az Európai Unió agrárjoga, amelyről ilyen elnevezéssel több tudományos munka is született.⁸⁴ Az EU agrárjogának magját a Közös Agrárpolitika (KAP) keretében (EUMSZ 38-44. cikkei) elfogadott agrár- és vidékfejlesztési joganyag képezi, de a KAP-on túl is léteznek olyan szakpolitikák, amelyekből kikerülő bizonyos jogi normákat a magyar jogtudomány képviselői agrárjoginak tekintenek; így például: a közös kereskedelempolitika (EUMSZ 206-207. cikkei), közegészségügy (EUMSZ 168. cikk), fogyasztóvédelem (EUMSZ 169. cikk), környezetpolitika (EUMSZ 114. és 191-193. cikk) fejlesztési együttműködés (EUMSZ 209. cikk), csalás elleni együttműködés (EUMSZ 325. cikk).

II.1. Az EUMSZ 4. cikke alapján a mezőgazdaság és a halászat az EU és a tagállamok között *megosztott hatáskörben* van. Az EU szintjén a legfontosabb döntéseket korábban a Tanács egymaga hozta meg, amely hatáskört komolyan érintett a Lisszaboni Szerződés. Ennek elfogadását követően a közös agrárpolitika és a közös halászati politika célkitűzéseinek megvalósításához szükséges rendelkezéseket a Gazdasági és Szociális Bizottsággal folytatott konzultációt követően *rendes jogalkotási eljárás keretében* az Európai Parlament és a Tanács együtt állapítja meg (EUMSZ 43. cikk [2] bek.).

Az EU *belső piacára* vonatkozó szabályai – eltérő rendelkezés hiányában – alkalmazandók a mezőgazdasági termékekre is (EUMSZ 38. cikk). Mindezek mellett a mezőgazdasági termékek belső piaca működésének és fejlődésének együtt kell járnia egy közös agrárpolitika létrehozásával (EUMSZ 38. cikk). Mint korábban már részletesen kifejtettük, a mezőgazdasági termék fogalmát maga az EUMSZ tartalmazza. A *KAP céljai* (a) a mezőgazdasági termelékenység növelése, különösen a munkaerő lehető legjobb hasznosításának biztosításával; (b) ily módon a mezőgazdasági népesség megfelelő életszínvonalának biztosítása, különösen a mezőgazdaságban dolgozók egy főre jutó jövedelmének növelésével; (c) a piacok stabilizálása; (d) az ellátás hozzáférhetőségének biztosítása; (e) a fogyasztók

⁸¹ Raisz – Szilágyi: Development of agricultural law... 132. o.

⁸² Szemesi Sándor: Az élelemhez való jog koncepciója a nemzetközi jogban, *Pro Futuro*, 3 (2013) 2, 86-99. o.

⁸³ See Raisz: A vízhez való jog aktuális kérdéseiről, in: *Jogtudományi tanulmányok a fenntartható természeti erőforrások témakörében* (szerk.: Csák), Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012, 151-159. o.; *Right to water and the Protection of Fundamental Rights in Hungary* (szerk.: Szabó Marcel – Greksza Veronika), Pécs, University of Pécs, 2013, 2-15., 34-114., 155-211. o.

⁸⁴ Joseph A. McMahon: *EU Agricultural Law*, Oxford University Press, 2007; 2015. *Research Handbook on EU Agriculture Law* (szerk.: Michael N. Cardwell – Joseph A. McMahon), Cheltenham – Northampton, Edward Elgar Publishing, 2015; Leidwein: *Europäisches Agrarrecht*, etc.

elfogadható ár ellenében történő ellátásának biztosítása (EUMSZ 39. cikk). Hangsúlyoznunk kell ugyanakkor, hogy a Közös Agrárpolitikára nem szabad akképpen tekinteni, mint amelyik helyettesítheti, illetve szükségtelenné teszi a *nemzeti agrárpolitikát*. Különösen nem egy olyan ország esetében, mint Magyarország, amely nemzetgazdaságában még mindig jelentős részt foglal el az agrárgazdaság.⁸⁵

II.2. Az uniós szabályozást vizsgálva *három tipikus szabályozási terület*⁸⁶ különböztethetünk meg: a piacsabályozást, a vidékfejlesztést (ezt a területet 1997 előtt struktúrapolitikának nevezték), és az agrominimum előírásokat. Ez utóbbit a nyugat-európai jogirodalom 'jogharmonizációs' területnek nevezi.⁸⁷ Magunk azonban inkább az agrominimum előírások elnevezést részesítjük előnyben, ugyanis az irányelveken kívül ide sorolunk néhány rendeleti szintű szabályt is (pl. az élelmiszerjog vonatkozásában).

Szigorú jogi előírásokat találhatunk a KAP első pilléréhez sorolt, a mezőgazdasági termékek szabályozási körére fókuszáló *piacsabályozásnál*, amelynél az uniós normák elsőbbsége és meghatározó szerepe vitathatatlan (jellemző egyébiránt e körben a rendeleti jogalkotás). A piacsabályozási előírások (a) eredetileg elsősorban a *mezőgazdasági termékek piacát* kívánták meg befolyásolni. Az utóbbi időkben ugyanakkor a *piacsabályozás klasszikus normái* mellett (b) egyre több előírás kezdett el foglalkozni a *mezőgazdasági üzemek* bizonyos vonatkozásaival is. A KAP piacsabályozási pillérének 2003-ban kezdődött (és azóta is folytatódó) reformja során, pedig egyértelműen a mezőgazdasági üzemek léptek előtérbe szabályozási tárgyként. Ennek kapcsán az ún. *közvetlen támogatások* (vagyis a mezőgazdasági termékek piacától elválasztott juttatások) legkülönbözőbb típusait érdemes kiemelni, amelyek pedig a jövőben egyre inkább elfoglalják a piacsabályozás klasszikus intézkedéseinek a helyét. Az 1990-es évektől kezdődően megfigyelhető tendencia, hogy a KAP első pillérében egyre hangsúlyosabb szerepet kap a *környezetvédelem*.

A *vidékfejlesztés*, amelyet a KAP második pilléréként is neveznek, tipikusan (a) a *mezőgazdasági üzemre*, illetve annak alanyi oldalát képező mezőgazdasági termelőre (és ezek fejlesztésére), valamint (b) a mezőgazdasági üzem kereteit adott esetben túllépő, a mezőgazdasági tevékenység negyedik fázisát képező, annak helyet adó, *vidéki területekre* koncentrál. (c) A vidékfejlesztés harmadik tipikus körét a *környezetvédelem* és az ehhez kapcsolódó intézkedések teszik ki. Az uniós norma ezen a szabályozási területen tipikusan orientáló jellegű, vagyis azt mondja meg, hogy milyen típusú fejlesztésekhez ad támogatást.

Az *agrominimum előírások* alapvetően a mezőgazdasági termeléssel szemben támasztanak bizonyos követelményeket, élelmiszer-biztonsági, növényvédelmi, állategészségügyi, agrár-környezetvédelmi és egyéb előírásokban megtestesülve. Ezen uniós előírások, figyelembe véve azt, hogy tipikusan irányelvek, ezért számos esetben nemzeti jogforrásokban öltönek testet. Az irányelveken túl ugyanakkor magunk ide soroljuk például a mezőgazdasági termékek minőségi előírásait is, mint

⁸⁵ Alan Greer: *Agricultural policy in Europe*, Manchester, Manchester University Press, 2005, 202-216. o.

⁸⁶ Fodor: *Agrárjog* 51-54. o.

⁸⁷ Norer: *Einleitende agrarrechtliche Bemerkungen* 8. o.

amilyenek a mezőgazdasági termékek és élelmiszerek különböző típusaira vonatkozó földrajzi árujelzők rendeletei.

III. *Alkotmányjog.* Az agrárjognak az Alaptörvény megszületése előtt is voltak alkotmányjogi alapjai;⁸⁸ a nemzetközi jog emberi jogi dimenzióinál említett *klasszikus emberi jogoknak* – például a tulajdonhoz való jognak – és a kapcsolódó Alkotmánybírósági gyakorlatnak komoly szerepe volt a nemzeti agrárjog fejlesztésében. Kétségtelen tény ugyanakkor, hogy az Alaptörvény előtérbe helyezte az agrárium több fontos kérdéskörét is. Az Alaptörvény vonatkozó előírásai közül különösen a következőket tartjuk fontosnak kiemelni: (a) Nem pusztán szimbolikus lépésnek tekinthető az, hogy az Alaptörvény Nemzeti Hitvallásának 7. bekezdésében a jogalkotó deklarálta: „Felelősséget viselünk utódainkért, ezért anyagi, szellemi és természeti erőforrásaink gondos használatával védelmezzük az *utánunk jövő nemzedékek életfeltételeit*.” Megítélésünk szerint ugyanis e rendelkezés – többek között – hozzájárulhat az Alaptörvény más szakaszainak az értelmezéséhez, valamint a magyar állami szervek is erre tekintettel kötelesek eljárni. (b) Az Alaptörvény P) cikkében nevesített *természeti erőforrások* – így a termőföld, az erdők és a vízkészlet, a biológiai sokféleség – esetében a jogalkotó arról rendelkezett, hogy azok a *nemzet közös örökségét* képezik. (b1) Meglátásunk szerint a nemzet közös öröksége egyfajta szembelyezkedést jelent a nemzetközi jogban ismert *‘emberiség közös öröksége’* kategóriával (amely alapján az adott természeti erőforrás kiaknázására a Föld minden népe igényt formálhatna). (b2) A nemzet közös örökségében szereplő *‘örökség’* szó egyúttal utal arra is, hogy az Alaptörvényben nevesített természeti erőforrásokra (b2i) a jogalkotó nem, mint pusztán kereskedelmi ügyletek tárgyaira (áru, tőke, etc.) tekint, hanem figyelemmel van azok más, *létfontosságú* funkcióira is, (b2ii) és figyelemmel van egyúttal az *intergenerációs* szempontokra is (nevezetesen, hogy azokat az egyes generációknak az elkövetkező generációk érdekeire figyelemmel kell hasznosítani). (b3) Fontos kiemelni, hogy a nemzet közös öröksége kategória nem esik egybe az Alaptörvény egy másik kategóriájával, nevezetesen a *‘nemzeti vagyonnal’*, amely pedig – nem mellesleg – nem egyezik a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény (Kvt) preambulumban található ugyanilyen elnevezésű kategóriával. (b3i) Míg az Alaptörvény nemzeti vagyon kategóriája az *állami és önkormányzati tulajdonra* (illetve vagyonra) utal, (b3ii) addig a Kvt *‘nemzeti vagyon’* kategóriája egy szembelyezkedésnek tekinthető a környezeti értékeket uratlan dolgokként azonosító teóriával. A Kvt nemzeti vagyon kategóriája nem azonosítható egyik

⁸⁸ A teljesség igénye nélkül lásd például Balogh Elemér: A magyar termőföldtulajdon az Alkotmánybíróság judikaturájában, in: *Reformator iuris cooperandi* (szerk.: Bobvos), Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2009, 29-54. o.; Bezdán Anikó: A szövetkezetek jogi rendezésének alkotmányos alapjai, in: *Dikaisoz logosz* (szerk.: Trócsányi László), Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2012, 189-196. o.; Csák: A termőföldet érintő jogi szabályozás alkotmányossági normakontrollja, in: *Az európai földszabályozás aktuális kihívásai* 69-80. o.; Lenkovics Barnabás: *Ember és tulajdon*, Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 2013; Szilágyi: Az Alkotmánybíróság joggyakorlatának értékelése a mezőgazdasági üzemek tulajdoni kérdéseinek változásában, in: *Dikaisoz logosz* 263-268. o.; Téglási: Az alapjogok hatása a magánjogi viszonyokban az Alkotmánybíróság gyakorlatában az Alaptörvény hatálybalépését követő első három évben, *Jogtudományi Közlöny*, 70 (2015) 3, 148-157. o.

tulajdoni formával sem, hanem magában foglalja az ország szempontjából meghatározó értékeket, *függetlenül attól, hogy azok kinek a tulajdonában állnak.* (c) Óriási jelentőségű, hogy az Alaptörvény P) és 38. cikkében *sarkalatos törvényként* kerültek nevesítésre az alábbi szabályozási területek: (c1) a termőföld és az erdők tulajdonjogának megszerzése, valamint hasznosítása, (c2) az integrált mezőgazdasági termelés-szervezés, (c3) a családi gazdaságokra és más mezőgazdasági üzemekre vonatkozó szabályok, (c4) a nemzeti vagyon. Ezen sarkalatos törvények közül van, amely már megszületett (Fftv, Haltv, etc.), és van olyan is, amely még várat magára. (d) Az Alaptörvény XX. cikkében található rendelkezései érintik az *élelmiszerhez és a vízhez való jog* bizonyos kérdéseit,⁸⁹ amely rendelkezések – nevezetesen, hogy a testi és lelki egészséghez való jog érvényesülését Magyarország az egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés biztosításával segíti elő – nemzetközi szinten is előremutatónak tekinthetők. (e) Az Alaptörvény *GMO-mentes mezőgazdaságra* vonatkozó XX. cikkének rendelkezéseinek értelmezése a magyar mezőgazdaság minőségi aspektusai szempontjából bír kiemelkedő jelentőséggel.⁹⁰ A magyar jogalkotó a védzáradéki jogintézmény (MON 810, Amflora-burgonya) mellett más jogintézményekkel (koegzisztencia szabályozás, Alpok-Adria GMO-mentes övezet kezdeményezés, a 2015/412/ EU irányelv szerinti *opt-out klauzula* alkalmazása, etc.) is igyekezett érvényt szerezni azon szándékának, amely értelmében Magyarországot szeretné GMO-mentes régióként megtartani (már ami a GMO-köztermeszthetőséget illeti, ugyanis pl. a GM-élelmiszerek kapcsán ez jelenleg még csak hosszú-távú elképzelés lehet). (e1) Ennek jegyében, mintegy az Alaptörvény vonatkozó rendelkezéseinek előzményeként, született meg az 53/2006. számú országgyűlési határozat, amelyben a döntést támogató országgyűlési pártok kiálltak – fontos hangsúlyozni, hogy az ország gazdasági érdekeire tekintettel, és nem a GMO-k valamifajta egészségügyi- vagy környezeti veszélyességére hivatkozással – amellyel, hogy Magyarországon ne lehessen GMO-t köztermeszteni. (e2) Az új magyar alkotmányban, az Alaptörvényben, a jogalkotó rendelkezett arról, hogy a testi és lelki egészséghez való jog érvényesülését Magyarország – több más mellett – *GMO-mentes mezőgazdaság biztosításával* segíti elő. Meglátásunk szerint az Alaptörvény jelen rendelkezésének pontos mibenléte nem tisztázott. Megállapítható ugyanakkor, hogy e rendelkezés *nem közvetlenül érvényesülő tilalom* (inkább orientáló jellegű előírás az állami döntéshozók számára). Eleinte e rendelkezést a magyar döntéshozók *leginkább a GMO-k*

⁸⁹ V.ö. Raisz: A vízhez való jog... 156-159. o.; Szemesi: Az élelemhez való jog... 96-99. o.

⁹⁰ A téma irodalmáról lásd különösen: Fodor: A GMO szabályozással kapcsolatos európai bírósági gyakorlat tanulságai, in: *Jogtudományi tanulmányok a fenntartható természeti erőforrások témakörében* 65-75. o.; Raisz: GMO as a Weapon, in: *Hungarian Yearbook of International Law and European Law 2014* (szerk.: Szabó), Hága, Eleven International Publishing, 2015, 275-286. o.; Szilágyi: A zöld géntechnológiai szabályozás fejlődésének egyes aktuális kérdéseiről, *Miskolci Jogi Szemle*, 6 (2011) 2, 36-54. o.; Tahyné Kovács Ágnes: Gondolatok a GMO szabályozás alaptörvényi értelmezéséhez, az új európai uniós GMO-Irányelv, valamint a TTIP tárgyalások fényében, *JAEI*, 10 (2015) 18, 88-104. o.; T. Kovács Júlia: A GMO-mentes Alaptörvény hatása a mezőgazdaságra, in: *A magyar tudomány napja a Délvidéken 2014* (szerk.: Szalma József), Újvidék, VMTT, 2015, 300-319. o.

köztermeszthetőségének korlátozása kapcsán hivatkozták (ez egy szűkített értelmezés). E szűkített értelmezés alapján például, a döntéshozóknak nem kell törekednie annak kizárására, hogy a külföldről behozott GM-termékek (például élelmiszerek) eljussanak a magyar fogyasztókhoz. Úgy tűnik ugyanakkor, hogy a GMO-mentes mezőgazdaság kategóriába a döntéshozók a GMO-köztermeszthetőségen túl egyre inkább beleérteneek más kérdésköröket, például a *magyarországi GMO-mentes élelmiszerelőállítás*. Véleményünk szerint a GMO-mentes mezőgazdaság kategóriája olyan bő értelmezési kereteket biztosít, hogy a fenti tag értelmezésnek is biztosított az alkotmányi lehetősége.

IV. A magyar jogtudomány egyik aktuális kutatási témájának tekinthető az agrárjog és a környezetjog viszonyának vizsgálata. Érdekes, hogy amíg a nemzetközi jogról, EU jogról illetve alkotmányjogról el lehet mondani, hogy a jogforrási hierarchiára tekintettel úgymond az agrárjog felett áll, addig a környezetjog esetében sokkal bonyolultabb és összetettebb ez a viszony; leginkább talán a két terület szoros integrációja az, amiről beszélni kell és lehet. A két terület kapcsolata mindazonáltal annyira szoros, hogy a viszony pontos tisztázása, az összes kapcsolódási lehetőség pontos meghatározása szinte lehetetlen feladat.⁹¹ Mindezek nehézségeire tekintettel illetve ezek ellenére, a következő – egymással is átfedésben lévő – kapcsolódási lehetőségekre kívánjuk felhívni a figyelmet. (a) A két terület viszonyának vizsgálata azok jogfejlődésére tekintettel (nevezetesen, hogy azok létrejöttében a másik jogágnak milyen szerepe volt).⁹² (b) A két terület viszonyának vizsgálata azok elméleti alapjaira (fenntartható fejlődés elve-konceptiója,⁹³ multifunkcionális mezőgazdaság koncepciója,⁹⁴ környezeti szolgáltatások koncepciója, agroökológia,⁹⁵ etc.) tekintettel. (c) A két terület viszonyának vizsgálata azok nemzetközi jogi kapcsolódásaira (különös tekintettel a WTO-ra, valamint a multilaterális környezetvédelmi megállapodásokra) tekintettel. (d) A két terület viszonyának vizsgálata azok európai integrációs kapcsolódásaira (a KAP-ra, a környezetpolitikára, az EU Alapjogi Chartájára, az agrár- és vidékfejlesztési támogatások kölcsönös megfeleltetési és zöldítési kritériumaira,⁹⁶ etc) tekintettel. (e) A két terület viszonyának vizsgálata azok közös alkotmányjogi alapjaira tekintettel (GMO-mentes mezőgazdaság, etc.). (f) A két terület

⁹¹ V.ö. Fodor: *Környezetjog*, Debrecen, Debrecen University Press, 2014, 184-193. o.; Horváth Gergely: A környezetjog és az agrárjog közeledése, találkozása és metszete a magyar jogrendszerben, *Állam- és Jogtudomány*, 48 (2007) 2, 333-355. o.

⁹² Fodor: *Környezetjog előadások*, Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001, 17-18. o.

⁹³ V.ö. Bándi Gyula: A fenntartható fejlődés jogáról, *Pro Futuro*, 3 (2013) 1, 11-30. o.; Szabó: A fenntartható fejlődés: nemzetközi jogi elmélet és szerződéses gyakorlat, in: *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai* (szerk.: Raisz), Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012, 161-174. o.; Bányai Orsolya: *Energiajog az ökológiai fenntarthatóság szolgálatában*, Debrecen, DELA, 2014, 16-55. o.; Csák Csilla – Jakab Nóra: *The Hungarian National Report on Agriculture and the requirements of a sustainable development*, *JAEL* 7 (2012) 12, 50-78. o.

⁹⁴ Lásd Fodor: A multifunkcionális és fenntartható mezőgazdaság európai modellje, *Pro Futuro*, 2 (2012) 2, 128-137. o.

⁹⁵ Monteduro: From agroecology and law to agroecological law?, in: *Law and Agroecology* 57-86. o.

⁹⁶ V.ö. Csák: Cross compliance, avagy környezetvédelem a támogatás feltételeként, *PUMSJP*, 30 (2012) 2, 423-433. o.; Csák – Olajos: The application of the single payment by national administrations and national courts, *JAEL*, 3 (2008) 5, 31-42. o.; Farkas Csamangó Erika: A zöldítési támogatás szabályozási rendszere, *Acta Universitatis Szegediensis Acta iuridica et politica*, 77 (2014), 482-491. o.

viszonyának vizsgálata az agrárjog mezőgazdasági tevékenységeinek különböző szintjei mentén. (g) A két terület viszonyának vizsgálata a környezetvédelem integrációjának különböző (külső vagy belső) típusaira tekintettel.⁹⁷ (h) etc.

V. Végezetül utalunk rá, hogy az agrár- és vidéki életviszonyok szabályozása szempontjából a fent részletezetteken túl a jogrendszer más területei is fontosak lehetnek. Gondolunk például a *Büntetőtörvénykönyv* (2012. évi C. törvény; Btk) szabályanyagára, amelybe 2012-ben olyan agrárrelevanciájú tényállások is megfogalmazásra kerültek, amelyek a korábbi büntetőtörvénykönyvben ismeretlenek voltak; így például a *'mező- és erdőgazdasági hasznosítású föld jogellenes megszerzése'* (Btk 349. §), vagy a *'géntechnológiával módosított növényfajtákkal kapcsolatos kötelezettség megszegése'* (Btk 362. §) elnevezésű bűncselekmények. Mindez egy érdekes, mindeztidáig kevésbé kutatott kriminalizációs folyamatot sejtett az agrár-életviszonyok területén.

Összefoglaló

A fentiekre figyelemmel azt állapíthatjuk meg, hogy az elmúlt években az agrárjog joganyagában és elméletében a vidékfejlesztés még hangsúlyosabbá vált. Magyarországon mindeközben egy erőteljesebb nemzeti agrárpolitika vált meghatározóvá, mindamellett, hogy az európai agrárpolitika illetve agrárjog számos intézménye (például az agrárüzem) szerves részévé kezd válni a magyar agrárpolitikának illetve agrárjognak. Az agrárpolitika, az agrárjog és az agrárjog tudománya mindeközben – válaszul napjaink kihívásaira – egyre inkább figyel olyan területekre, dimenziókra is, amelyek korábban kevésbé voltak hangsúlyosak. Így a nemzetközi jogi, alkotmányjogi, környezetjogi vagy éppen büntetőjogi területekre is. Mindezekre tekintettel úgy látjuk, hogy a címben feltett kérdésre igenlő választ adhatunk, mivel napjainkban komoly változások figyelhetők meg az agrárjog elméleti területeit illetően is.

⁹⁷ Szilágyi: The relationship between agricultural law and environmental law in Hungary, in: *Law and Agroecology* 275-276. o.; V.ö. Fodor *Környezetjog* 184-185. o.

A vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR) és a jog kapcsolata

SZEGEDI KRISZTINA* - MÉLYPATAKI GÁBOR**

1. Bevezetés

A vállalati társadalmi felelősségvállalás (Corporate Social Responsibility - CSR), mint önálló jogi fogalom nem létezik a mai magyar jogrendszerben, de ez önmagában még nem akadályozza annak, hogy a jogalkotás foglalkozzon vele, és természetesen nem befolyásolja az önkéntes normakövetést sem.¹ Kicsit sarkítva, megtehetjük azt a kijelentést, hogy ami nem tiltott, az szabad. Ilyen értelemben a CSR sem tiltott, sőt a mai globális piaci körülmények között kívánatos magatartás a vállalatok részéről. A vállalatok sokszor szabályzás hiányában is, erkölcsi megfontolások alapján is alkalmazzák a CSR-t, az esetek egy jelentős részében anélkül, hogy erről tudnának. Az erkölcs szerepének a vizsgálata azért is kiemelkedő a téma szempontjából, mivel az erkölcs az emberi cselekvésre vonatkozik, és az erkölcs normatív.² Aki erkölcsi mércékre hivatkozik, objektív mércékre hivatkozik, amelyek fölött ő maga nem diszponál. Ha ezt rávetítjük a CSR joggal való kapcsolatára, akkor vizsgálni szükséges melyek azok az erkölcsi indokok, amelyek konstitutívak a jog szempontjából, és hogy mi teszi őket a jog szempontjából konstitutívvá.³ A CSR jogi szabályozásának lehetőségénél is felmerül, hogy mely erkölcsi indokok mentén beszélhetünk ezeknek a jogba való átültetéséről? Említettük, hogy az erkölcs is normatív szabályozásrendszer, akár csak a jog. Kérdezhetnénk, hogy akkor miért nem elég a vállalatok társadalmi felelősségének a szabályozása ezen a szinten? A válasz a normák kikényszeríthetőségének a különbözőségében keresendő. Csak a jog bír az állami kikényszerítés eszközeivel, míg egy erkölcsi norma be nem tartása lelkiismeret

* Egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Gazdálkodástani Intézet.

** Egyetemi tanársegéd, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Munka- és Agrárjogi Tanszék.

¹ A tanulmánya TAMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0009 azonosító számú projekt részeként – az Új Széchenyi Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg. "TAMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0009

"The described work was carried out as part of the TAMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0009 project in the framework of the New Széchenyi Plan. The realization of this project is supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund."

² Bódig Mátyás: A jog és az erkölcs közötti viszony, in: Miskolci Jogi Szemle 2007/2, 11. old.

³ Bódig Mátyás: i. m. 16. old.

furdalást és egy viszonylag homogén csoport, vagy a társadalom rosszallását vívhatja ki, de általában kisebb mértékű következményekkel kell számolnunk. A lelkiismeret furdalást az egyének sajátosságaként szoktuk értelmezni, nem véletlen, hogy a vállalati társadalmi felelősség gyökerei a vállalatvezetőkhez nyúlnak vissza. Ugyanakkor éppen a vállalati társadalmi felelősségvállalás kapcsán jelent meg a vállalati lelkiismeret fogalma, utalva arra, hogy a vállalatok is egyénekből álló, a társadalom részeként működő szervezetek, amelyek kölcsönhatásban vannak környezetükkel.⁴ Az etikai és a jogi szabályozás kölcsönösen hathat egymásra. A jogrendszer legitimitását biztosítja, ha a többség erkölcsi normáival konzisztensek a jogszabályok. Ebben az esetben a jog követő jellege érvényesül, ugyanakkor egyes jogszabályok formálhatják is a kultúrában mélyen gyökerező erkölcsi normákat. A vállalati társadalmi felelősségvállalást etikai köteleességként értelmezve a jogszabályokon túlmutató, önkéntes kötelezettségvállalásként foghatjuk fel, ugyanakkor a jogszabályok ösztönözhetik a vállalati társadalmi felelősségvállalást. Különösen igaz ez az alacsony morális szinten lévő vállalatokra, akikre a büntetés illetve jutalmazás hat leginkább, nem az etikai szempontok. A CSR-t ösztönző jogszabályok lényegesek lehetnek a fenntartható fejlődés elősegítése érdekében, és így azok megalkotása a közszféra társadalmi felelősségét veti fel. A cikk a vállalati társadalmi felelősség fogalmának tisztázása után a CSR és a jog nemzetközi szabályozását majd a CSR és a hazai jogi környezet összefüggéseit vizsgálja.

2. A vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR) fogalma

A neoklasszikus elmélet vállalatfelfogása szerint a vállalat jogi egység, amely profitmaximalizálásra törekszik a tulajdonos számára. Mivel a tulajdonos és a vezető személye jórészt különvált, előtérbe került a megbízó-ügynök megközelítés, amely rávilágított a tulajdonos és a menedzser közötti információ aszimmetriára és érdekütközésre. Megfelelő érdekeltségi és ellenőrzési rendszer biztosíthatja, hogy a vállalat vezetése a tulajdonosok érdekeit tartsa szem előtt.⁵ Az 1930-as években jelent meg a kérdés a szakirodalomban először, hogy a tulajdonosok felé vállalt felelősségen kívül van-e a felelőssége a vállalati vezetőknek a társadalom felé is?⁶ Az 1950-es években a vállalati vezetők társadalmi kötelezettségeként jelent meg, hogy olyan döntéseket hozzanak, amelyek megfelelnek a társadalmi céloknak és értékeknek.⁷ A vállalati társadalmi felelősség megjelenését elősegítették a különböző társadalmi mozgalmak, a polgári jogoknak, a nők és a fogyasztók jogainak, valamint a környezetvédelemnek az előtérbe kerülése. A vállalatok felé az

⁴ Kenneth E. Goodpaster - John B. Matthews, Jr. : Can a Corporation Have a Conscience? Harvard Business Review, January 1982. Magyarul megjelent: in Boda Zsolt – Radácsi László: Vállalati etika. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Vezetőképző Intézet, Budapest, 1997, 26-42. old.

⁵ Chikán, Attila: Vállalatgazdaságtan. Aula Kiadó, 2003, 64-67. old.

⁶ E. Merrick Dodd, Jr.: For Whom are Corporate Managers Trustees? Harvard Law Review, 1932, 45(7), 1145-1163, 1149. old.

⁷ Howard Rothman Bowen.: Social responsibilities of the businessman, New York: Harper & Row. 1953, 6. old.

érintettek, például a munkavállalók, fogyasztók vagy általában véve a társadalom elvárásai növekedtek. A vállalatok felelőssége jogi szabályozásban is megjelent, a legjelentősebb az Egyesült Államokban az 1964-es polgári jogi törvény (Civil Rights Act) megjelenése volt.⁸ A vállalati vezetők felelőssége kapcsán megjelenő definíciók utaltak arra, hogy cselekedeteik következményeiért szélesebb értelemben kell felelősséget vállalniuk, mint amit a veszteség-nyereség szemlélet megkövetel.⁹ A CSR koncepció az 1970-es években a vállalatelméleti viták középpontjába került, amikor az ismert közgazdász Milton Friedman hangsúlyozta, hogy a vállalat társadalmi felelőssége a profit növelése, és semmi más, természetesen a jogszabályok betartása mellett.¹⁰ Az elmúlt évtizedekben azonban a vállalatok legitimitásának biztosítása, valamint a globalizáció jelentős problémái, mint a környezetszennyezés, az emberi jogi problémák, az anyagi egyenlőtlenség növekedése, a létbizonytalanság, a munkanélküliség az üzleti modell újragondolását vetették fel, és a vállalati társadalmi felelősségvállalás koncepciója egyre inkább elfogadottá vált mind az elméletben, mind a vállalati gyakorlatban.

A CSR egyik legismertebb definíciója szerint a vállalatok társadalmi felelőssége négy, egymásra épülő felelősségi területet foglal magában, olyan gazdasági, jogi, etikai és jótékonyági elvárásokat jelent, amelyek a társadalom részéről jelennek meg a vállalatok irányába, ahol társadalom alatt a vállalati érintettek (stakeholder) széles körét értjük. A gazdasági felelősség a tulajdonosok irányában megnyilvánuló felelősséget jelenti, amely a sikeres és hatékony működést, és a hosszú távú megtérülést tartja szem előtt.

A jogi felelősség a törvények, jogszabályok, helyi rendeletek betartását jelenti, mind a vállalati tevékenységek, mind a termékek és szolgáltatások kapcsán. Az etikai felelősség azoknak a normáknak és elvárásoknak a betartását jelenti, amelyek túlmutatnak a jogi felelősségen, és tükrözik a vevők, munkavállalók, tulajdonosok, közösségek egyéb érintettek vonatkozásában a tisztességes, igazságos, a morális elvárásokat tiszteletben tartó viselkedést. A jótékonyági felelősség olyan programokat takar, amelyek hozzájárulnak az emberi jóléthez, az életminőség emeléséhez, például a művészet, az oktatás vagy a közösség önkéntes akciókkal való támogatásával, ugyanakkor nem kötődnek etikai elvárásokhoz.¹¹

A CSR önmagában is egy komplex fogalom, amely a társadalmi, ökológiai és ökonomiai szempontból felelősségteljes vállalatirányítást foglalja magában.¹² Ez a megközelítés rámutat a vállalati társadalmi felelősségvállalás és a fenntartható fejlődés közötti kapcsolatra. Ahhoz ugyanis, hogy a jövő generációk számára is megfelelő életet biztosítsunk, elengedhetetlen a vállalati szféra felelősségvállalása is, amibe többek között beletartozik a vállalati fenntarthatósági jelentések

⁸ Archie B. Carroll: Corporate social responsibility: The centerpiece of competing and complementary frameworks, *Organizational Dynamics* (2015) 44, 87–96, 88.old.

⁹ Archie B. Carroll: Corporate social responsibility. *Business and Society*, 1999, 38(3), 268-295. 270. old.

¹⁰ Milton Friedman: The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits, *The New York Times Magazine*, September 13, 1970.

¹¹ Archie B. Carroll: The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders, *Business Horizons*, July-August 1991.

¹² Daniel Walden: Die Bedeutung von CSR für die Unternehmensleitung, in: Daniel Walden – André Depping (Hrsg.): *CSR und Recht*, Springer Gabler, Berlin – Heidelberg, 2015, 1. old.

készítése, valamint az elszámoltathatóság és a transzparencia folyamatos fejlesztése.¹³

Az állam a vállalatok gazdasági, környezeti és társadalmi felelőssége kapcsán több szempontból is problémás helyzetben van, hiszen a jog szempontjából számtalan érintkezési felülettel rendelkezik a vállalatok társadalmi felelősségvállalása. Az első kérdés mindig az, hogy milyen mélyen nyúlhat pele a piaci folyamatokba, hogy ne alakítója, hanem koordinálója legyen. A második probléma pedig az, hogy általában a jog az új dolgokat, tendenciákat követni tudja, ugyanis ha megpróbálna a fejlődés elé menni, előfordulhatna, hogy vakvágányra jutna. Az utólagos szabályozásnak azonban létezik egy másik indoka. Ez az indok abból következtethető, hogy a részletekben rejlő „kisördögök”, mindig a gyakorlati alkalmazás során bukkannak fel. Így egyszerűbb egy jól megválasztott időpontban, a kellő tapasztalat birtokában bevezetni a szabályozást. A CSR esetében még egy specialitással szembe kell néznie a jogalkotónak, ha szabályozni szeretne. Ez nem más, mint a CSR terjedelme. Azon terjedelme, amely bizonyos, egymástól eltérő tevékenységi körökre terjed ki. A tevékenységi körök széles palettájába beletartozhat a munkavállalói érdekek előmozdításától kezdve az egyes régiók társadalmi problémáig sok minden.¹⁴ A vállalatgazdaságtan területén is harcot vív egymással a kizárólag a tulajdonosok érdekeit szem előtt tartó tulajdonosi (shareholder) szemlélet és a széles értelemben vett érintetteket is figyelembe vevő érintetti (stakeholder) szemlélet, de ma már az előbbi képviselői is egyre inkább érzékelik a vállalatokkal szemben megjelenő társadalmi elvárásokat, és előtérbe kerül a vállalati felelősség komplex látásmódja. A vállalati társadalmi felelősség jogi szabályozása ugyanakkor töredékes és sporadikus. Vannak olyan területei, ahol érvényesülnek jogszabályok és jogszabályi garanciák, és vannak a jog számára jelentős méretű fehér foltok a CSR térképén.

A kapcsolattrendszer egy további jelentős meghatározó eleme maga a multinacionális vállalat. A multinacionális vállalat, mint jogi személy, alanyként szerepelhet-e egy olyan jellegű tevékenységnek, amelyben a vállalatok társadalmi felelősségvállalása jelenik meg. A multinacionális vállalatokra rengeteg jogi szabály vonatkozik, több olyan is, amelyben akár több felelősségi formát is számon kérnek rajtuk: termékfelelősség, munkavédelmi szabályok betartása, szerződésen kívüli károk, szerződésszegés. Ezekben az esetekben a jog a saját kényszerítő ereje által számon kérheti a vállalkozáson a valamilyen formában okozott kárt. Ezekben az esetekben a vállalat felelősséggel tartozik. Ha azonban a vállalatok társadalmi felelősségvállalásáról beszélünk nem egyszerű a jogi helyzet. Itt ugyanis a felelősségvállalásnak olyan formájáról beszélünk, amely a vállalkozásnak a társadalomra gyakorolt hatása iránti felelősség.¹⁵ Ezek elsősorban erkölcsi normákon alapuló, vagy puha jogi eszközökön alapuló felelősségként jelentkeznek,

¹³ United Nations General Assembly: The future we want. Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2012, 9. old.

¹⁴ Lásd bővebben: Szegedi, Krisztina: The concept and development tendencies of corporate social responsibility, 69. old.

¹⁵ Renewed EU strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility, Brüsszel, in: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0681:FIN:en:PDF>, (2015. szeptember 23) COM (2011). 681 final.

ráadásul egy vállalatnak több érintkezési pontja is van a társadalommal. Ilyen érintkezési pontok, mint a munkaszerződés, vagy egyéb környezeti hatások. A jog által szabályozott felelősségi formák alapvetően eltérőek a jelen tanulmányban elemzettektől. A jog által ténylegesen is szabályozott felelősségi formák, mindig valamiért való helytállást, jogi felelősségvállalást vagy a vétőképeség alapján, vagy egy teljesen objektív kimentést nem, vagy alig tűrő formában jelenítik meg. Ezek számon kérhető jogi szabályok által meghatározott sztrikt felelősségi rendszerek. A társadalmi felelősségnek a vállalása azonban nem egy adott jogi kapcsolathoz fűzhető. Legalább olyan sokszínű, mint amilyen sokszínű lehet egy multinacionális vállalat jogi és társadalmi kapcsolata. Sőt, a vállalati társadalmi felelősségvállalás általában a vállalatok önkéntes, a jogszabályok betartásán túlmutató felelősségvállalása.

A kapcsolatok komplexitása és a fogalmak széles skálán való értelmezésének lehetőségei további kérdéseket is felvetnek. A kérdések egyike, hogy egy ilyen átfogó és komplex vonatkozásában lehet-e a jogi szabályozás igényéről beszélni, vagy meg kell elégednünk a piac önszabályozásával vagy az önkéntes erkölcsi szabályozással? Ha lehetséges a szabályozás, akkor azt nemzeti, vagy nemzetközi szinteken kell-e elképzelni? Ha bármelyik szinten meg is valósítható a szabályozás az *soft law* jellegű, vagy kötelező érvényű szabályok formájában valósulhat meg? A kérdésekre adott válaszok sok mindent determinálhatnak a későbbiekre tekintettel. Ez kifejezetten akkor igaz, ha valamely CSR tevékenység elősegítésére vonatkozó szabályról beszélünk. Ennek hatása továbbgyűrűzhet a gazdaságban és a társadalomban. A CSR tevékenység ugyanis előmozdíthatja a fenntartható fejlődést és a társadalmi innovációt. Ez utóbbi azért is kiemelendő, mivel a hátrányos helyzetű térségek „életben maradásához”, de legalábbis helyzetük szinten tartásához jelentős mértékben szükséges, hogy a területükön működő vállalatok méretüktől függetlenül kifejtsenek valamilyen társadalmi hatást. Ebben a vonatkozásban a vállalati társadalmi felelősségvállalást elősegítő jogszabályok létrehozása etikai elvárásként is megjelenhet a jogalkotók felé.

Ezekből kiindulva tanulmányunkban szükségesnek tartjuk a CSR és azon normák, normajellegű szabályanyagok vizsgálatát, amelyek egyrészt jogi alapot kölcsönözhetnek ennek a tevékenységnek. A CSR szerepét három szinten érdemes vizsgálni: nemzetközi, nemzeti és regionális szinten. Azt azonban látni fogjuk, hogy amennyiben léteznek is szabályanyagok, azok nemzeti és a regionális szintek egymásba csúsznak.

Ez a fajta felelősségvállalás általában önkéntes, amely önkéntesség éppen aktuális érdekeken alapszik. Ezért nem kiszámítható és stabil rendszer a kedvezményezettek számára. A jogi szabályozás szükségességét, és az emberi jogi direktívák kötelezésére alapvetően három jogi indokból van szükség: megjelenhet a jog, mint hatalomkorlátozás, mint kiszámítható jogorvoslati rendszer, és a jog mint elrettentő hatású szabályanyag.¹⁶ Ez a három pont, még akkor is igaz, ha a területen érvényesülő jogszabályok jelentős részéről *soft law*-ként nyilatkozik a szakirodalom.

¹⁶ Kun Attila: A multinacionális vállalatok szociális felelőssége, Ad Librum Kft., Budapest, 2009, 65.old.

3. A CSR szabályozása nemzetközi szinten – soft law vagy hard law?

Tényként kezelhetjük, hogy a vállalatok társadalmi felelősségének nemzetközi szabályozása elsősorban nem a hagyományos jogi eszközökkel történik, hanem döntően puha jogi eszközökkel.¹⁷ A soft law jellegű szabályok nem annyira jogi, mint morális kötőerővel bírnak. A szankciója így csupán csak a meg nem felelés szégyene.¹⁸ Annak ellenére, hogy a soft law mibenlétéről is elég változatos nézetek lehettek fel, azt mindenképpen állíthatjuk, hogy a puha jogi normák, amelyek olyan jogi szövegek, amelyek ha a nemzetközi jog és egyáltalán a jog forrásának is tekinthetők, nem kérhetők számon.¹⁹ Az ezen alapelvekben foglaltak iránti etikai elvárás azonban egyre inkább nő a vállalat belső és külső, piaci és nem piaci érintettjei részéről.

Az irányelvek közül elfogadottság illetve ismertség alapján kiemeltünk néhányat, törekedve a komplex megközelítéssel jellemezhető irányelvek bemutatására, amelyek egyaránt alkalmazhatók nagyvállalatok, kis- és középvállalatok, valamint nem üzleti típusú, köz- és civil szervezetek számára. Az ENSZ 2000-ben hozta létre a Globális Szerződést (UN Global Compact), amely a világ legnagyobb vállalati fenntarthatósági kezdeményezése, amely felhívást intéz a vállalatok felé, hogy hangolják össze stratégiájukat és működésüket az emberi jogokra, a munkajogra, környezetvédelemre és korrupció elleni küzdelemre vonatkozó általános alapelvekkel, és a társadalmi célokat elősegítő intézkedéseket valósítsanak meg. Több mint 12 ezren csatlakoztak a kezdeményezéshez, 170 ország különböző méretű és típusú szervezete.²⁰

A vállalatok felelőtlen viselkedésének részvényesi értékre gyakorolt hatásai ráirányították a befektetők figyelmét az üzleti etika, a compliance, az átláthatóság, vagy a kockázatmenedzsment témákra. A felelős befektetés megközelítés alapján a hosszú távú megtérülés szempontjából fontos a befektetések környezeti, társadalmi, felelős vállalatirányítási aspektusa is. Ez szélesebb látásmódot követel mind a befektetőktől, mind a vállalatoktól. Az ENSZ kezdeményezésére kidolgozott Felelős Befektetési Alapelveit (Principles for Responsible Investment) 2006-ban vezették be a New York-i tőzsdén. Mára már 1380 aláíró szervezet és egyén, tulajdonosok, befektetési menedzserek, szolgáltatók csatlakoztak a kezdeményezéshez.²¹

Az ISO 26000 Társadalmi felelősség szabvány hangsúlyozza, hogy a vállalatok és a szervezetek nem légyüres térben működnek, hanem a társadalom részeként. A

¹⁷ Kun Attila: A multinacionális vállalatok szociális felelőssége, 85. old.

¹⁸ Peter Muchlinski: Human rights, social responsibility and the regulation of international business: The development of international standards by intergovernmental organisations, Non- State Actors and International Law 3., Kluwer Law International, 2003, 128. old.

¹⁹ Bluttman László: Nemzetközi soft law – hagyjuk dolgozni Occam borotváját, in: Közjogi Szemle 2008/1, 29. old.

²⁰ What is UN Global Compact? <https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc> (2016. 04. 03.)

²¹ Principles for Responsible Investment. <http://www.unpri.org/> (2016.04.03.)

2010-ben publikált irányelv a társadalmilag felelős tevékenységhez nyújt segítséget minden típusú és méretű szervezet részére.²²

Az ENSZ „védelem, tisztelet és jogorvoslat” keretrendszere (UN “Protect, Respect and Remedy” Framework) 2011-ben az emberi jogok védelmének ösztönzését célozza, kiemelve, hogy ez az állam kötelessége, a vállalatoknak pedig társadalmi felelősségük. Egy hatéves konzultációs folyamat eredményeként jött létre John Ruggie ENSZ különleges megbízott vezetésével. Célja az emberi jogok védelme az üzleti szféra valóban hatékony hozzájárulásával, a problémamegoldásra és az érintettek közötti dialógusra alapozva.²³

Az OECD multinacionális vállalatoknak szóló irányelvét 1976-ban hozták létre, majd öt átdolgozás után, a jelenlegi változatot a partnerekkel és az érintettekkel folytatott széleskörű kommunikáció eredményeként 2011-ben publikálták, kiegészítve többek között az ENSZ „védelem, tisztelet és jogorvoslat” emberi jogi keretrendszerében (UN “Protect, Respect and Remedy” Framework) leírtakkal, valamint a felelős ellátási lánc menedzsment megközelítéssel.²⁴

A Global Reporting Initiative (GRI) nemzetközi, független szervezet által kidolgozott Fenntarthatósági Jelentéskészítési Irányelveket több mint 90 ország több ezer szervezete, vállalatok, kormányzatok, civil szervezetek használják CSR illetve fenntarthatósági törekvéseinek kommunikálására. Az új, negyedik generációs irányelv, a GRI4 az érintettek bevonásával készült el 2013-ban. A világ 250 legnagyobb vállalatának 92 százaléka készíti a GRI4 szerint jelentéseit.²⁵ Az egyes irányelvek fő tartalmi elemeit az 1. táblázatban foglaltuk össze.

1. táblázat. A legfontosabb vállalati társadalmi felelősségvállalással kapcsolatos irányelvek

Soft law	Fő tartalmi elemek
UN Global Compact	A vállalkozásoknak be kell tartani az alábbi alapelveket: Emberi jogok: emberi jogok védelme, gyűlekezési szabadság, kollektív tárgyaláshoz való jog Munkajogok: kikényszerített és kötelező munka, gyermekmunka és a diszkrimináció megszüntetése Természeti környezet: felelősségvállalás a természeti környezetért, környezetbarát technológiák kifejlesztése Anti-korrupció: Fel kell lépniük a korrupció minden formájával szemben, beleértve a megvesztegetést és a zsarolást. ²⁶

²² ISO 26000 - Social responsibility. <http://www.iso.org/iso/home/standards/iso26000.htm> Letöltés: 2016. 04.03.

²³ The UN "Protect, Respect and Remedy" Framework for Business and Human Rights. <http://198.170.85.29/Ruggie-protect-respect-remedy-framework.pdf> (2016.04.03.)

²⁴ OECD Guidelines for Multinational Enterprises 2011 EDITION. <http://www.oecd.org/daf/inv/mne/48004323.pdf> (2016.04.03.)

²⁵ About GRI. <https://www.globalreporting.org/information/about-gri/Pages/default.aspx> (2016.04.03.)

²⁶ The Ten Principles of the UN Global Compact. <https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles> (2016. 04. 03.)

Principles for Responsible Investment	1. A környezeti, társadalmi, felelős vállalatirányítási szempontok figyelembe vétele a befektetés-elemzésben és a döntéshozatalban. 2. A környezeti, társadalmi, felelős vállalatirányítási szempontok integrálása a tulajdonosi stratégiába és gyakorlatba. 3. Megfelelő környezeti, társadalmi, felelős vállalatirányítási témakörök közzétételének elvárása azoktól a jogi személyektől, akikbe a befektetés irányul. 4. Az alapelvek elfogadásának és bevezetésének támogatása a befektetési szférán belül. 5. Együttműködés az alapelvek hatékony bevezetése érdekében. 6. Az elvek bevezetése érdekében tett tevékenységek és előrehaladás közzététele.²⁷
ISO 26000	Felelősségi kulcsterületek: emberi jogok, munkaügyi gyakorlatok, környezet, tisztességes működés, fogyasztóvédelmi kérdések, közösségi részvétel és –fejlesztés; Integrált jelentési kulcsterületek: szervezeti áttekintés és környezet, szervezatkormányzás, üzleti modell, kockázatok és lehetőségek, stratégia és erőforrás allokáció, teljesítmény, mennyiségi és minőségi értékelés;²⁸
UN "Protect, Respect And Remedy" Framework	Általános alapelvek I. Az állam emberi jogi védelemre vonatkozó kötelessége A. Alapvető alapelvek; B. Működési alapelvek; Általános állami szabályozási funkciók; az állam és az üzleti szféra kapcsolata; Az üzleti szféra támogatása az emberi jogok tiszteletbe tartásában a konfliktusok által érintett területeken; A szabályozási koherencia biztosítása II. Vállalati felelősség az emberi jogok tiszteletben tartására A. Alapvető alapelvek; B. Működési alapelvek; Elkötélződés; Emberi jogi átvilágítás; Jogorvoslat; Kapcsolódási kérdések; III. Jogorvoslat biztosítása A. Alapvető alapelvek; B. Működési alapelvek; Állami alapú bírósági eljárás; Állami alapú nem-bírósági eljárás; Nem állami panaszkezelési mechanizmus; A nem állami panaszkezelési mechanizmus hatékonysági kritériumai.²⁹
OECD	Előszó; Fogalmak és alapelvek; Általános irányelvek;

²⁷ Principles for Responsible Investment: The six Principles. <http://www.unpri.org/about-pri/the-six-principles/> (2016.04.03.)

²⁸ ISO 26000 and the International Integrated Reporting <IR> Framework briefing summary, 2015. http://www.iso.org/iso/iso_26000_and_ir_international_integrated_reporting_en_-_lr.pdf (2016. 04. 03.)

²⁹ The UN "Protect, Respect and Remedy" Framework for Business and Human Rights. <http://198.170.85.29/Ruggie-protect-respect-remedy-framework.pdf> (2016.04.03.)

Guidelines for Multinational Enterprises	Közzététel; Emberi jogok; Foglalkoztatás és ipari kapcsolatok; Környezet; Megvesztegetés elleni küzdelem, megvesztegetés kérése és zsarolás; A fogyasztók érdekei; Tudomány és technológia; Verseny; Adózás. ³⁰
Global Reporting Initiative (GRI4)	A szervezeteknek jelenteniük kell az alábbi területek kapcsán. Gazdasági szempontok: gazdasági teljesítmény, piaci jelenlét, közvetett gazdasági hatás, beszerzési gyakorlat. Környezeti szempontok: alapanyagok, energia, víz, biodiverzitás, emisszió, szennyvíz és hulladék, termékek és szolgáltatások, jogszabályoknak való megfelelés, szállítás, beszállítók környezeti értékelése, környezeti panaszkezelési rendszer Társadalmi szempontok: <i>Munkaügyi gyakorlat és tisztességes munka</i> (foglalkoztatás, munka/management kapcsolatok, munkahelyi egészség és biztonság, oktatás és képzés, sokféleség és esélyegyenlőség, a nők és férfiak egyenlő bérezése, a beszállítók munkaügyi gyakorlatának értékelése, munkaügyi panaszkezelési rendszer); <i>Emberi jogok</i> (befektetés, diszkriminációmentesség, gyülekezési szabadság, kollektív tárgyalás, gyermekmunka, kikényszerített és kötelező munka, biztonsági gyakorlat, őslakosok jogai, értékelés, a beszállítók emberi jogi értékelése, emberi jogi panaszkezelési rendszer); <i>Társadalom</i> (helyi közösségek, anti-korrupció, közérdek, versenyellenes magatartás, jogszabályoknak való megfelelés, beszállítók társadalomra gyakorolt hatásának értékelése, társadalomra gyakorolt hatással kapcsolatos panaszkezelés); <i>Termékfelelősség</i> (vevő egészsége és biztonsága, termék és szolgáltatáscímkézés, marketing kommunikáció, vevő adatvédelem, jogszabályoknak való megfelelés.³¹

Forrás: Saját szerkesztés a kezdeményezések honlapján található információk alapján

Az EU jog keretében az uniós jogban a soft law olyan eszköz, mint az iránymutatások, nyilatkozatok és vélemények, amelyek ellentétben a primer jogforrásokkal (szerződések, stb.) és másodlagos (rendeletek, irányelvek és határozatok) nem kötelező erejűek. Más szavakkal, soft law-ba sorolt jogi források jogilag nem kötelezőek, azonban ezek értelmezését potenciálisan nem szabad alábecsülni. Gondoljunk csak arra az átmenetre, amely az Európai Unió Alapjogi

³⁰ OECD Guidelines for Multinational Enterprises 2011 EDITION.
<http://www.oecd.org/daf/inv/mne/48004323.pdf> (2016.04.03.)

³¹ Global Reporting Initiative: G4 Sustainability Reporting Guidelines, 2013, 9. old.
<https://www.globalreporting.org/resource/library/GRI4-Part1-Reporting-Principles-and-Standard-Disclosures.pdf> (2016-04-03)

Chartájának a jogi státuszát érintette. Először, mint a puha jog forrása jelent meg, amelyet a későbbiekben a szabályozás értelmezése billentett ki ebből a pozícióból. A folyamat következő lépcsőjén az Európai Uniót létrehozó szerződés „hatályba lépése után szerzett egy teljesen új jogi státuszt, amely megegyezik a kötelező érvényű alapító szerződésekkel.”³² A vállalatok társadalmi felelősségével kapcsolatos szabály anyagnak még egy jóval hosszabb utat kell bejárnia, hogy ténylegesen is kötelező érvényű szabályokban öltön testet. De itt felmerül kérdésként, hogy szükséges-e hogy kötelező normaként érvényesüljenek a CSR hatókörébe tartozó szabályok. Ezzel kapcsolatosan elég jó áttekintést ad az EU a vállalati társadalmi felelősségvállalásról: elszámoltatható, átlátható és felelősségteljes üzleti magatartás, valamint fenntartható növekedés című jelentése. A jelentés kiemeli, hogy a vállalatok nem vehetik át a hatóságoknak a társadalmi és környezetvédelmi normák elősegítésével, végrehajtásával és ellenőrzésével kapcsolatos feladatait. Ez lényegében azt jelenti, hogy vállalatok felelőssége olyan mértékű lehet csak, amely nem helyettesítheti az állami szerepvállalást. Ennek természetesen jogi garanciája az, hogy a vállalkozások a törvényi garanciákon túl végeznek olyan tevékenységet, vagy nyújtanak olyan szolgáltatást, amely a társadalom javát szolgálhatja. Az állam nem bújhat ki a felelősség alól, azt a vállalatokra testálva teljes egészében.³³ De ez nem ellentétes azzal a nézettel, hogy a vállalatirányítás a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának alapvető eleme, különös tekintettel a hatóságokkal, a munkavállalókkal és azok képviselői szerveivel fenntartott kapcsolatokra, valamint a vállalati jutalmazási, javadalmazási és bérezési politikáira; úgy véli, hogy a vezetők kirívóan nagy összegű jutalmazása, javadalmazása vagy bérezése nem egyeztethető össze a társadalmi szempontból felelős magatartással, különösen akkor, ha a vállalat nehézségekkel küzd.³⁴ Az említett jelentés kiemeli, hogy támogatandónak tartja a Bizottság azon új meghatározását, amely megszünteti az önkéntes és kötelező jellegű megközelítések közötti különbségtételt. A Zöld Könyvben megfogalmazott definíció is ehhez igazodik, amely szerint a vállalatok önkéntesen társadalmi és környezeti szempontokat érvényesítenek partneri és üzleti kapcsolataikban.³⁵

Ebből is látható, hogy az EU szintjén egységes jogszabály nem igazán található, ami a témával kapcsolatos. A CSR-re való utalást az olyan irányelvekben és rendeletekben találhatjuk meg, amelyek azon tevékenységekhez vagy jogterületekhez kapcsolódnak, melyek részei lehetnek a társadalmi felelősségvállalásnak. Erre jó példa lehet a 2014/95 EU irányelv, amely a lényegében egy korábbi szabályozás módosítására szolgál a nem pénzügyi információk, és a sokszínűséggel kapcsolatos információk bizonyos nagyvállalkozások és vállalatcsoportok általi közzétételéről szóló 2013/34 EU irányelv kapcsán.

³² Mario Vinkovic: The Role of Soft Law Methods (CSR) in Labour Law, 4. old., in.: mta-pte.ajk.pte.hu/downloads/mario_vinkovic.pdf, (2015. szeptember 26.)

³³ Jelentés a vállalati társadalmi felelősségvállalásról: elszámoltatható, átlátható és felelősségteljes üzleti magatartás, valamint fenntartható növekedés (2012/2098(INI), 13. old. (2015. szeptember 26.)

³⁴ Jelentés a vállalati társadalmi felelősségvállalásról: elszámoltatható, átlátható és felelősségteljes üzleti magatartás, valamint fenntartható növekedés (2012/2098(INI), 4. old. (2015. szeptember 26.)

³⁵ Kun Attila: A multinacionális vállalatok szociális felelőssége, 85. old.

Az irányelv preambulumban megfogalmazza, hogy a nem pénzügyi információk közzététele a hosszú távú profitabilitásnak a társadalmi igazságossággal és a környezetvédelemmel való összekapcsolása révén valóban létfontosságú a fenntartható globális gazdaság felé való elmozdulás érdekében. Ebben az összefüggésben a nem pénzügyi információk közzététele segíti a vállalkozások teljesítményének és társadalomra gyakorolt hatásának mérését, nyomon követését és irányítását.³⁶

Ennek megfelelően az Európai Parlament felkérte a Bizottságot, hogy terjesszen elő jogalkotási javaslatot a nem pénzügyi információk vállalkozások általi közzétételére vonatkozóan. Ezzel nagy mozgásteret biztosított a vállalati társadalmi felelősségvállalás többdimenziós jellegének és a vállalkozások vállalati társadalmi felelősségvállalási politikái sokszínűségének figyelembevétele érdekében. Ezekhez a megfelelő mértékű összehasonlíthatóság társul a befektetők és más érdekelt felek igényeinek való megfelelés és annak érdekében, hogy a fogyasztók könnyen hozzáférhessenek a vállalkozások társadalomra gyakorolt hatására vonatkozó információkhoz.

Ez lényegében azon kötelezettséget jelenti, hogy az Unióban közzétett nem pénzügyi információk következetességének és összehasonlíthatóságának javítása érdekében bizonyos nagyvállalkozásoknak legalább a környezetvédelmi, a társadalmi és a foglalkoztatási kérdésekre, az emberi jogok tiszteletben tartására, a korrupció elleni küzdelemre és a megvesztegetés kérdéseire vonatkozó információkat tartalmazó nem pénzügyi kimutatást kell készíteniük. A jelentéstételi kötelezettség szükségessége egységes elemnek tekinthető az EU-n kívüli nemzetközi jogi aspektusban is. A fentiekkel szinte megegyezően a Rió+20 konferencia „A jövő, amit akarunk” című záródokumentumának 47. cikke elismeri a vállalati fenntarthatósággal kapcsolatos jelentéstétel fontosságát, és az érintett vállalkozásokat a fenntarthatósággal kapcsolatos információk jelentéstételi ciklusaikba történő integrálásának megfontolására ösztönzi.

Az irányelvre visszatérve, ezen nem pénzügyi információk közzétételére vonatkozó kötelezettségeknek a hatályát a munkavállalók átlagos létszámára, a mérlegfőösszegre és a nettó árbevételre tekintettel kell meghatározni. Ennek megfelelően az irányelv a módosított 2013/34 EU irányelv 19/a cikke az alábbiakat tartalmazza:

„Azon közérdeklődésre számot tartó gazdálkodó egységnek minősülő nagyvállalkozásoknak, amelyek mérlegfordulónapjukon túllépik az adott üzleti évben foglalkoztatottak átlagos létszámára vonatkozóan 500 főt előíró kritériumot, a vezetés beszámolójába bele kell foglalniuk a vállalkozás fejlődésének, teljesítményének, helyzetének és tevékenységei hatásának megértéséhez szükséges mértékben legalább az alábbi, környezetvédelmi, társadalmi és foglalkoztatási kérdésekre, az emberi jogok tiszteletben tartására, a korrupció elleni küzdelemre és a megvesztegetés kérdéseire vonatkozó információkat tartalmazó nem pénzügyi kimutatást.”

A fentiekből is látható, hogy a jogi szabályozás elsősorban nem a

³⁶ 2014/95 EU irányelv

felelősségvállalásra kötelezi a vállalkozást, hanem arra, hogy ezekről a nem pénzügyi tevékenységekről éves szinten jelentést készítsen. A kérdést így lényegében negatív oldalról közelíti meg. Hiszen a vállalkozás szempontjából nem mutat jól, ha ebbe a jelentésbe nem tud semmi érdemlegeset felmutatni. Az EU szabályozás tehát egy indirekt ösztönzőt épített be, amely adminisztratív oldalról közelít a problémához. Ebből adódóan a legerősebb jogi szabályozó eszközök is csak az EU-s irányelvek. Az irányelv jellemzője, hogy az államnak a benne foglalt célokat kell elérni, az ország sajátosságainak figyelembevételével. Az irányelvek implementálására átlagosan három éve van egy államnak.

A vállalatok társadalmi felelőssége vonatkozásában a jogi szabályozás mikéntjét jelentősen meghatározza az is, hogy a jogalkotó, illetve döntéshozók milyen szabályozási igénnyel lépnek fel. Ez nagyban meghatározza a jog egyes szereplőinek a viszonyát a témakör iránt. Ha a Kun Attila által vázolt gondolatmenetből indulunk ki, akkor a kormányzat, a közszféra- szerepe lehet regulatív (pl. jogi szabályozás) motivációs célú (pl. pénzügyi ösztönzők), meggyőzésre irányuló programokat hozhat létre (pl. tudatformálás, oktatás, kommunikáció), közösségi aktiváló programokat kezdeményezhet (pl. bevonás).³⁷ Szerepük elsősorban a gazdasági, jogi és társadalmi keretfeltételek megteremtésében van, bár aktív kezdeményezője, résztvevője és finanszírozója is lehet egyes programoknak, különböző intézményei révén. Ezeket a lehetőségeket részleteztük a 2. táblázatban, a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően³⁸ kiemelve a tudatformálást, a példamutatást, a vállalati társadalmi felelősségvállalás átláthatóságára, az erről készült jelentések nyilvánosságra hozatalára vonatkozó ösztönzésnek jelentős szerepét, valamint a társadalmilag felelős befektetések elősegítését.

Több példát említhetünk a vállalati társadalmi felelősségvállalás jogi szabályozására és ösztönzésére az Európai Unió egyes országaiiban.³⁹ 2001-ben Franciaország a világon elsőként vezette be a kötelező vállalati CSR jelentéseket: az Új Gazdasági Szabályozás törvény szerint az 500 főnél több foglalkoztató, tőzsdén jegyzett társaságok éves jelentéseinek tartalmaznia kellett működésük társadalmi és környezeti hatásait is, mintegy 30 témakörben⁴⁰ 2012-től mérettől

³⁷ Kun Attila: Kötelezettség vagy önkéntesség? A társadalmi felelősség kérdése és a jogi megfelelés kultúrája. In: Jánosik, O. – Vörös, A. (Szerk.): Társadalmi felelősségvállalás. Mit tehet a közszféra? HOPPÁ Disszeminációs füzetek, 2012, 36. old, http://issuu.com/budapestimuvkp/docs/gsr_kiadvany_honlapra/13?e=1618624/14469561, Letöltés: 2015. 09. 25.

³⁸ Reinhard Steurer, S. Margula & A. Martinuzzi: *Public policies on CSR in Europe: Themes, instruments, and regional differences*. InFER Diskussionspapier / Discussion Paper 2-2012. https://www.wiso.boku.ac.at/fileadmin/data/H03000/H73000/H73200/InFER_Discussion_Papers/InFER_DP_12_2_Regional_differences.pdf (2016.04.03).

³⁹ Naomi Williamson, Astrid Stampe-Knippl, Tina Weber: *Corporate Social Responsibility National Public Policies in the European Union. Compendium 2014*. <https://ec.europa.eu/digital-agenda/en/news/corporate-social-responsibility-national-public-policies-european-union-compendium-2014> (2016. 04. 03.)

⁴⁰ Ministère des Affaires Etrangères – France: The French legislation on extra-financial reporting: built on consensus. 2012, December. http://www.diplomatie.gouv.fr/en/IMG/pdf/Mandatory_reporting_built_on_consensus_in_France.pdf (2016.04.03.)

függetlenül minden bejegyzett társaságnak kötelező jelentést kiadni. 2013-tól a 400 millió euró éves árbevétel, és 2000 foglalkoztatott feletti be nem jegyzett társaságoknak is kötelező, sőt 2014-től a határértékek lecsökkentek 100 millió euróra és 500 foglalkoztatottra. Lényeges az is, hogy külső harmadik fél által hitelesíteni kell a jelentéseket, a bejegyzett társaságok esetén 2011. december 31-től, be nem jegyzett társaságok esetén 2016. december 31-től kezdődően.⁴¹ Számos további ország vezetett be kötelező előírást ezzel kapcsolatban, például az Egyesült Királyságban 2013 októberétől kötelező CSR jelentést készíteni a nagyvállalatoknak tevékenységük társadalmi és környezeti hatásairól.

2. táblázat: A közsféra fő társadalmi felelősségvállalási céljai és eszközei

	Tudatosság növelése	Példamutatás	Társadalmilag felelős befektetések (SRI) elősegítése	Nyilvánosság ra hozatal és az átláthatóság növelése
Jogi	Jogi/alkotmányos szabályozás a fenntartható fejlődés és a társadalmi felelősségvállalás iránti elkötelezettségre	Társadalmilag felelős működést és állami közbeszerzést lehetővé tevő jogszabályok Jogszabály az állami alapok társadalmilag felelős befektetéseire	Tiltó jogszabályok bizonyos befektetésekre Jogszabály a nyugdíjalapok társadalmilag felelős befektetéseire	Jogszabály a társadalmi felelősségvállalási jelentésekre Közzétételi jogszabály a nyugdíjalapokra
Gazdasági	Társadalmi felelősségvállalási tevékenységhez kapcsolódó szubvenciók, támogatások, export hitelek Adókedvezmény a vállalati jótékonyagra vagy a civil szervezetek támogatására	Általában nincs közvetlen gazdasági eszköz, azonban közvetve minden ebben az oszlopban szereplő gazdasági ösztönzőkkel való segítése ide sorolható.	Adókedvezmények a társadalmilag felelős befektetők / megtakarítók számára Támogatások	Társadalmi felelősségvállalási jelentés díj

⁴¹ Jonathan Morris - Farid Baddache: The Five W's of France's CSR Reporting Law. July 2012, 4. old.
http://www.bsr.org/reports/The_5_Ws_of_Frances_CSR_Reporting_Law_FINAL.pdf (2016.04.03.)

Kommunikációs	Kutatási és oktatási tevékenység (konferencia, szeminárium, képzések) Információs források (brosúrák, honlapok, kutatási jelentések) Iránymutatások, magatartási kódexek Kampányok	A közzféra szervezeteinek tájékoztatása a társadalmilag felelős közbeszerzésekről, befektetésekről (irányelvek, brosurák, weboldalak) Jelentések közzététele a közzféra szervezeteinek társadalmi felelősségvállalásáról	Tájékoztatás a társadalmilag felelős befektetésekről (brosúrák és weboldalak) Társadalmilag felelős befektetés iránymutatások és szabványok	Iránymutatás a társadalmi felelősségvállalási jelentésekre Információk a társadalmi felelősségvállalási jelentésekről
Partneri	Hálózatok és partnerségek (stratégiai vagy karitatív) Önkéntes/tárgyalásos megállapodások	Társadalmilag felelős közbeszerzők hálózata	Hálózatok, partneri együttműködések a társadalmilag felelős befektetésekre	Kapcsolattartási pontok Többoldalú stakeholder párbeszéd fórumok

Forrás: Saját szerkesztés Steurer – Margula – Martinuzzi, 2012 alapján

Svédországban az állami vállalatoknak GRI szabvány szerinti fenntarthatósági jelentést kell készíteniük, bemutatva, hogyan integrálták üzleti stratégiájukba a fenntartható fejlődés alapelveit.⁴² Európán kívül is találunk példákat: Kínában például 2009 óta kell a bejegyzett társaságoknak jelentést készíteniük, Dél-Afrikában 2010-től.⁴³

A korrupció visszaszorítása érdekében az amerikai FCPA törvényhez hasonlóan szigorú törvényt hozott létre Nagy-Britannia is. A UK Bribery Act szerint az Egyesült Királyságban képviselettel rendelkező vállalatok felelősséggel tartoznak a világ bármely országában elkövetett megvesztegetésért. A brit kormány ösztönzi a vállalatokat a nemzetközi CSR irányelvek, mint az ENSZ globális szerződ (UN Global Compact), az ENSZ emberi jogok védelmére, tisztelésére és jogorvoslatára vonatkozó keretrendszer (The UN "Protect, Respect and Remedy" Framework for Business and Human Rights) vagy az OECD multinacionális vállalatoknak szóló irányelve (OECD Guidelines for multinational enterprises) elfogadására. Akciótervet

Naomi Williamson, Astrid Stampe-Knippel, Tina Weber: *Corporate Social Responsibility National Public Policies in the European Union. Compendium 2014.* <https://ec.europa.eu/digital-agenda/en/news/corporate-social-responsibility-national-public-policies-european-union-compendium-2014> (2016. 04. 03.) 99-100. old.

⁴³ Jonathan Morris - Farid Baddache, i.m. 3. old.

dolgoztak ki az üzlet szféra és emberi az jogok kapcsolata témakörben, ösztönzik a nők arányának növelését a vállalatok vezetőségében, de nem jogi eszközökkel, hanem a témára vonatkozó információkkal. A Trading for Good kezdeményezés online platform a legjobb CSR gyakorlatok megosztására, stratégiát dolgoztak ki a fenntartható és társadalmilag felelős befektetések brit piacának létrehozására, amely a társadalmi vállalkozásokat és azok közösségeit támogatja. Irányelvvel és jó gyakorlatra vonatkozó példákkal támogatják a fenntartható közbeszerzést.⁴⁴

Svédországban figyelemmel kísérik a CSR irányelvek vállalati bevezetését, és ösztönzik az OECD CSR irányelveinek és az ILO konvenciók vállalkozásokon belüli alkalmazását. A svéd szabályozás szerint a svéd állami vállalatoknak legalább olyan átláthatóaknak kell lenni, mint a nem állami vállalatoknak. Az OECD és a GRI irányelvekkel összhangban a svéd kormány 2009-től irányelvet vezetett be a vezetői fizetésekre, amely hangsúlyozza az ésszerű, átgondolt, versenyképes és maximális limitet tartalmazó vezetői fizetéseket, amelyek hozzájárulnak a magas etikai normákhoz és a jó vállalati kultúrához. A bejegyzett vállalatokhoz hasonlóan nyilvánosságra kell hozni az ezzel kapcsolatos információkat.⁴⁵ Figyelmet fordítanak a társadalmi innováció és a társadalmi vállalkozások ösztönzésére, a felelős fogyasztás elősegítésére, az érintettekkel folytatott CSR dialógusokra. A svéd nyugdíjalapok etikai tanácsot hoztak létre, amely biztosítja a nyugdíjalapok fenntartható befektetéseit, amelyek megfelelnek az ENSZ Felelős Befektetés kezdeményezésének (Principles for Responsible Investment (PRI) initiative). 2014-ben 308, a világ különböző részein működő vállalattal folytattak reaktív vagy proaktív konzultációt CSR témák kapcsán, több vállalattól fejlesztési intézkedéseket kértek, és akik nem tettek eleget, azok esetében a befektetések megszüntetéséről határoztak.⁴⁶

A „kemény” törvényi szabályozásra példa, hogy Spanyolország 2011-ben elsőként fogadott el törvényt a fenntartható gazdaságról (Sustainable Economy Act), amely olyan speciális CSR kérdéseket is tartalmazott, mint az állami vállalatok felelős és fenntartható működésének ösztönzése. Az első vállalati társadalmi felelősség szabályozást India fogadta el, a 2013-ban egy 294 oldalas CSR törvényben. Ez alapján meghatározott méretű vállalatoknak az elmúlt három év adózás utáni eredményének 2 százalékát CSR célokra kell fordítani. Mivel a legnagyobb vállalatok már önként integrálták a CSR-t tevékenységükbe, és a törvényben a CSR jótékonsági megközelítése dominál, felmerül, hogy szükség volt-e jogi szabályozásra, és hogy ilyen jogi szabályozásra volt-e szükség.⁴⁷

Naomi Williamson, Astrid Stampe-Knippel, Tina Weber: *Corporate Social Responsibility National Public Policies in the European Union. Compendium 2014*. <https://ec.europa.eu/digital-agenda/en/news/corporate-social-responsibility-national-public-policies-european-union-compendium-2014> (2016. 04. 03.) 99-100. old.

⁴⁵ Ministry of Enterprise, Energy and Communications: Guidelines for Terms of Employment for Senior Executives in State-Owned Companies. Adopted on 20 April 2009. <http://www.government.se/contentassets/43f6fdcef9c84b068a81c5254523b737/guidelines-for-terms-of-employment-for-senior-executives-in-state-owned-companies> Letöltés: 2016. 04. 02.

⁴⁶ SWEDISH NATIONAL AP FUNDS ETHICAL COUNCIL, ANNUAL REPORT 2014, <http://media.etikradet.se/2015/04/150320-Etikr%C3%A5det-ENG-ver2.pdf> Letöltés: 2016.04.02.

⁴⁷ Esha Chhabra: Corporate Social Responsibility: Should It Be A Law? Forbes, 2014.04.18.

Összességében elmondhatjuk, hogy számos soft law jellegű dokumentum létezik a vállalati társadalmi felelősségvállalásra. Önmagában azonban ezek nem elegendőek a maradandó érvényesüléshez, mivel kötő erejük inkább morális alapú, mintsem jogi. A nemzetközi jogi szabályokból az EU-s normák érvényesülése számíthat némi kikényszeríthetőségre, és arra, hogy hatással legyen a tagállamok jogrendszereire. Láthatjuk azonban, hogy egyes országok kötelező jogszabályokat hoztak a vállalatok és a közsféra társadalmi felelősségének ösztönzésére.

4. CSR és a magyar jogi környezet

A CSR magyarországi fejlődésére jelentős hatással volt, nem a gazdaság önszabályozó igényrendszere termelte ki a szükségletet, hanem a nyugatról érkezett multinacionális vállalatok hozták magukkal. Többféle kritika is megjelenik a hazai CSR tevékenység kapcsán.⁴⁸ Különböző felfogásban, és különböző mértékben, de elsősorban a nagyvállalatok CSR tevékenységéről beszélhetünk, és a kkv –k szintjén alig, bár találunk néhány jó példát a „másért vállalkozók” körében.⁴⁹

A vállalati társadalmi felelősség nemzeti elősegítése terén az Európai Unió országok összefoglalójában Magyarország kapcsán a CSR tudatosság növelése és a helyi kapacitások kiépítése jelent meg az értékelésben. Ez olyan társadalmi intézkedéseket foglal magába, mint a sérülékeny csoportok munkaerőpiaci integrációja, a diszkrimináció munkahelyi csökkentése, a családbarát munkahely díj, a társadalmi partnerség kialakítása a munkáltatók, a civilek és a helyi önkormányzatok között, a társadalmi vállalkozások mikrohitelakkal történő segítése. Megjelentek intézkedések a környezetvédelem kapcsán, többek között a klímabarát település koncepció, és a környezeti szempontból felelős fogyasztói magatartás ösztönzése. További kezdeményezés a közbeszerzések kapcsán a társadalmi és a környezeti szempontok figyelembe vétele.⁵⁰

Ha jellemezni kellene a CSR és a magyar jog viszonyát, akkor a jogalkotó részéről egyes jogterületeken a kívárási fázisáról beszélhetünk. Gyűjti a tapasztalatokat és információkat, hogy a megfelelő időpontban, ha indokoltnak látja, bevezesse a szabályozás valamely szintjét. Más jogviszonyok tekintetében viszont már előrelépést tett, mint például a közérdekű bejelentések területén, amelynek részét képezi a vállalati bejelentő rendszerek szabályozása is.

Az a tény, hogy a CSR kapcsán nem a jog által megalkotott fogalomról beszélünk, nem jelenti azt, hogy ne lenne kapcsolata a joggal. Ennek egyik bizonyítéka a 1201/2015 (IV.9.) Korm. határozat is, amely „a vállalati társadalmi felelősségvállalással kapcsolatos prioritásokról és Cselekvési Tervről” szól. Ez azért

<http://www.forbes.com/sites/eshachhabra/2014/04/18/corporate-social-responsibility-should-it-be-a-law/#43d5d7b17984> (2016.04.03.)

⁴⁸ Andrassy István –Rajcsányi Mónika: Profit és filantrópia. A CSR eszmétörténeti kérdései, in: Civil szemle, 2014/2.

⁴⁹ Követ: Másért vállalkozók. <https://www.mtmt.hu/> (2016.04.03.)

⁵⁰ Naomi Williamson, Astrid Stampe-Knippel, Tina Weber, i.m. 79-80. old.

is elkerülhetetlen, mivel a gazdasági élet jelenségeit a jog megpróbálja követni, és ha szükségét látja szabályozni.⁵¹ Az említett Kormányhatározat elsősorban nem is annyira a jogi megoldások lefektetésén, mintsem a politikai prioritások és vállalatok társadalmi felelősségvállalás kapcsolatát határozza meg. A vállalatok társadalmi felelősségének eszméje fokozatosan gyűrűzik át a gazdálkodás- és szervezéstudományok területéről a jogi és a politikai diskurzus terepére.

A Kormányhatározat bevezetőjében a vállalatok azon szabadságát emeli ki a jogalkotó, amely szerint a felelősségvállalási tevékenységüket aszerint szervezhetik szabadon, hogy maguk határozzák meg, hogy mennyiben koordinálják és mennyire teljesítik ezeket az állami prioritásokat.

Hazánkban a vállalatok társadalmi felelősségvállalása általánosságban, jogi kontextusban. a foglalkoztatás, a munkajog, a fogyasztóvédelem, a környezetvédelem és a korrupció esetében lelhető fel.

4.1. A vállalati társadalmi felelősségvállalással kapcsolatos prioritásokról és Cselekvési Tervről. A címben jelölt cselekvési tervet, a már korábbiakban kiemelt Kormányhatározat tartalmazza. A határozat szövege szerint a vállalatok szabadságának tiszteletben tartása mellett szeretne a Kormány lehetőséget adni arra, hogy a vállalkozások a társadalmi felelősségvállalási tevékenységüket összehangolják az állami prioritásokkal. A cselekvési terv önmagában nem jelent kötelezést, de mindenképpen kijelöli azt az irányt, illetve azokat a csomópontokat, amelyek fontosak a jogalkotónak a gazdaságpolitika irányvonalainak a meghatározásakor. A felsorolt prioritások nem újkeletűek, hanem olyan klasszikus célok, mint a gazdaságfejlesztés vagy a környezetvédelem jelennek meg benne. A fent említett prioritásokat a határozat két csoportra osztja a téma terjedelme alapján. Így a határozatból megismerhetjük melyek a vertikális és melyek a horizontális prioritások:

1. Vertikális prioritási területek:
 - a) gazdaságfejlesztés;
 - b) munkaügy- és esélyegyenlőség;
 - c) környezetvédelem.
2. Horizontális prioritási területek:
 - a) a fiatalok foglalkoztatásának elősegítése;
 - b) a mikro-, kis- és közepes vállalkozások aktívabb szerepvállalásának erősítése;
 - c) a diszkriminációmentes foglalkoztatás biztosítása;
 - d) a munkavállaló- és családbarát munkahelyek kialakításának ösztönzése⁵²

A határozat azonban nem csak a prioritásokat, de az ahhoz kapcsolódó cselekvési terveket is vázolja röviden. A vertikális prioritások esetében kiemeli a legfontosabb jövőbeli intézkedéseket.

A gazdaságfejlesztés terén kiemelt intézkedése a helyi gazdaságfejlesztés elősegítése a klímabarát települési program ösztönzése és a szociális gazdaság kiterjesztése révén kellene, hogy megvalósuljon. A gazdaságfejlesztéshez

⁵¹ A CSR komplexitása okán, több különböző területeken fellelhető jogi fogalom is kapcsolódik hozzá.

⁵² 1201/2015. (IV. 29.) Korm. határozat

kapcsolódó intézkedések második körként a foglalkoztatás, azon belül is a szociális foglalkoztatás lehetőségeinek kialakításaként, bővítéseként határozza meg a határozat a nemzetgazdasági miniszter feladatát.

A munkaügy – és esélyegyenlőségi prioritással kapcsolatosan a Kormány a téma komplexitása okán a nemzetgazdasági, az emberi erőforrások minisztere, és a külgazdasági és külügyminiszter irányába fogalmazott meg intézkedéseket. A kiemelt prioritások mellé kapcsolódó intézkedések elsősorban egyeztető fórumok kialakításában valósult meg. A határozat két fórumot is említ. Az egyik fórum a Felzárkózást Segítő Gazdasági Fórum, amely a 1548/2015 (VIII. 7.) Korm. határozattal került létrehozásra. A másik fórum a Megyei Munkáltatói és Civil Fórumok, amelyeket a tavalyi év során létre kellett volna létrehozni. Annyi bizonyos, hogy ez utóbbi esetében az Országos Foglalkoztatási Közhazsnú Nonprofit Kft. és a KÖVET Egyesület a Fenntartható Gazdálkodásért által a tavalyi évben közösen szervezett CSR Piac kiállításnak a fókusztemája a felelős foglalkoztatás volt, ahol több szó is esett a Munkáltatói és Civil Fórumoknak a szakmai előkészítéséről.⁵³ Mindezek mellett a megváltozott munkaképességű munkavállalók esélyeinek javítása, és a külföldi tőke becsábítása emelhető ki címszavakban, mint a kiemelt prioritás érdekében elvégzendő intézkedések. A környezetvédelmi prioritások vonatkozásában a támogatások nyújtása, a helyi termelés ösztönzése és az állami példamutatás jelenik meg.

Összegezve, a határozat több olyan területet kiemel, amelyek szorosabban kötődnek a vállalatok társadalmi felelősségvállalásához, és több olyat, amelynek a gazdaságélénkítés lenne a fő feladata. A megfogalmazott intézkedések és célkitűzések jelentős része azonban első sorban puha jogi eszközként értékelhetőek, amelyek nem kikényszeríthetőek. A tervezett intézkedések és célok másik része pedig a már meglévő jogi szabályozás finomhangolására való általános utalásként jelentkezik. Ezek az intézkedések valószínűleg törvénymódosítás, vagy rendelet formájában fognak napvilágot látni a későbbiekben, mint kötelező jogi eszközök.

4.2. A Felzárkózást Segítő Gazdasági Fórum. A korábbiakban említett intézkedések egyike szorgalmazta egy Felzárkózást Segítő Gazdasági Fórum létrehozását, amely szervezet elvi alapjait és szabályozási kereteit a 1548/2015. (VIII. 7.) Korm. határozat fektette le. A határozat preambuluma alapján a Kormány a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának összehangolása, a társadalmi felzárkózás folyamatában való részvételük ösztönzése érdekében, továbbá abból a célból, hogy a vállalatok aktivitásával létrejöjjön a társadalmi befogadás és magasabb szintű társadalmi integráció a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok tagjainak foglalkoztatására, felzárkózásának elősegítésére, létrehozta a Felzárkózást Segítő Gazdasági Fórumot.⁵⁴ A fórum résztvevői a Kormány oldalból és az üzleti élet szereplőiből tevődik össze. A Kormány oldalt az Emberi Erőforrások Minisztériumának képviselői, a Nemzetgazdasági Minisztérium és a Külgazdasági és

⁵³ Munkáltatói és Civil Fórumok megvalósításának szakmai előkészítése” című program - See more at: <http://www.ofa.hu/hu/csr-program#sthash.BmwKFkTg.dpuf> (2016. február 19.)

⁵⁴ 1548/2015. (VIII. 7.) Korm. határozat 1. pont

Külügyminisztérium miniszteri és államtitkári rangú tisztviselői képviselik. Az üzleti szférát a meghívott vállalkozások és a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara elnöke prezentálják. A Fórum feladataként a határozat az alábbiakat határozta meg:

- „a) konzultatív tanácsadó testületként segíti a társadalmi felzárkózásért felelős minisztert a hátrányos helyzetű, illetve a munkanélküliséggel leginkább sújtott társadalmi csoportok esélyteremtésének elősegítésében;
- b) javaslatokat fogalmaz meg a hátrányos helyzetűek, különösen a romák foglalkoztatásának ösztönzésére a versenyszférában;
- c) felhívja a figyelmet mindazokra a problémákra, amelyek nehezítik a romák felzárkózását segítő intézkedések megvalósulását;
- d) véleményt nyilvánít a szegénységben, társadalmi kirekesztésben élő hátrányos helyzetű romák társadalmi integrációját érintő intézkedési javaslatokról;
- e) javaslatokat fogalmaz meg a 2014-2020. évi programozási időszakban kiírandó felzárkózást segítő programok szakmai tartalmára, intézkedéseire;
- f) ismerteti tagjai részére azokat a jó gyakorlatokat, melyek a társadalmi felelősségvállalás jegyében valósulnak meg;
- g) a területi hátrányok mérséklése érdekében feltárja és bemutatja a térségi együttműködések jó gyakorlatait”⁵⁵

A testület szükség szerint, de évente legalább kétszer ülésezik, ahol is a Fórum elnöki pozícióját az emberi erőforrások minisztere, az alelnöki pozíciót az EMMI szociális ügyekért és társadalmi felzárkózásért felelős államtitkára látja el, akinek társelnöke a vállalatok által megjelölt tag.

A határozat révén egy konzultatív fórum jött létre, amelynek általános célja ugyan a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának összehangolása, de nem általánosságban. Ezeknek a gyakorlatoknak az összehangolását azonban egy szűkített, elsősorban a szociálpolitikai helyzettel és a felzárkózást elősegítő fórum keretein belül valósítaná meg a jogalkotó. A Fórum keretein belül elsősorban olyan programok kidolgozását, és olyan joggyakorlatok kialakítását célozzák, amelyek a résztvevő vállalkozások ilyen irányú CSR tevékenységének összehangolása egymással és a Kormányzati prioritásokkal.

A megalakult Fórum eddigi munkájáról információk és adatok ugyan nem állnak rendelkezésre, csak néhány sajtónyelvű hír, amely a jövőbeli általános célkitűzéseket fogalmazza meg.⁵⁶

4. Összegzés

Összefoglalva az eddigieket, láthatjuk, hogy a magyar jogalkotás óvatos a vállalati társadalmi felelősség kapcsán. A vállalati önkéntességet hangsúlyozza, nem hozott létre kötelező érvényű, CSR-t ösztönző jogszabályokat. A CSR kormányhatározat egyrészt sajátos, a magyar viszonyok szempontjából releváns emberi jogi kérdéseket érint (munkahelyi esélyegyenlőség) és foglalkozik a környezetvédelem

⁵⁵ 1548/2015. (VIII. 7.) Korm. határozat 3. pont.

⁵⁶ <http://magyaridok.hu/gazdasag/balog-zoltan-nagyvállalatok-munkat-adhatnak-a-kozfoglalkoztatottaknak-296311/>, (2016. február 21.)

egyes kérdéseivel. A különböző panaszok vállalati kezelésének megteremtődött a jogi alapja, mégpedig törvény alapján.

Ugyanakkor Európában a leginnovatívabb társadalmi felelősségvállalási eszközök az Egyesült Királyságban, Franciaországban és a skandináv országokban találhatók.⁵⁷ Az a kritika, hogy az Európai Unión belül az angolszász és a skandináv országoktól jelentős lemaradást mutatnak a társadalmi felelősségvállalási témák, eszközök és aktivitás kapcsán a Közép-Kelet-Európai országok,⁵⁸ Magyarország gyakorlatáról is elmondható. Nem jelenik meg a felelős beszerzés elvárás és annak ösztönzése a kormányhatározatban, vagy a vállalati CSR jelentéstétel ösztönzése vagy kötelezővé tétele.

Bízató, hogy megjelennek olyan tervek, amelyek fejlődést hozhatnak, ezek különösen:

- A kormányzati szervek, érdekvédelmi és civil szervezetek egyeztetésével az ENSZ üzleti szférára és emberi jogokra vonatkozó irányadó elvei magyarországi alkalmazási lehetőségeinek vizsgálata
- A vállalati erőforrás-takarékosság és hatékonyság, valamint a gazdaság zöldítésének ösztönzése és állami példamutatás
- A helyi, ökológikus termelési és fogyasztási rendszerek, a zöld K+F+I tevékenységek, a zöld közbeszerzések ösztönzése
- Állami példamutatás a környezeti tudatosság és a fenntartható fejlődés területén. A többségi állami tulajdonban lévő gazdasági társaságok és a Kormány irányítása alá tartozó költségvetési intézmények erőforrások takarékosabb, hatékonyabb, környezettudatosabb működésének elősegítése.

Ilyen módon a jog és a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának olyan kapcsolódási pontjai is létrejöhetnek, melyek az általános joggyakorlatokat, akár áttételesen a jogalkotás szintjére is emelhetik. Ez előbbi felvetésnek előfeltétele, hogy tényleges és komoly párbeszéd színtere, és a tapasztalatcsere valódi terepe legyen a létrejött Fórum.

⁵⁷ Knopf, J. - Kahlenborn, W. - Hajduk, T. - Weiss, D. - Feil, M. - Fiedler, R. - Klein, J. (2011): Corporate Social Responsibility. National Public Policies in the European Union. ISBN 978-92-79-19720-8. http://csdle.lex.unict.it/Archive/LW/Data%20reports%20and%20studies/Others%20reports%20and%20studies/20110422-100240_Adelphi_CSRCompendium_April11pdf.pdf (2016.04.03.)

⁵⁸ Reinhard Steurer, S. Margula & A. Martinuzzi: *Public policies on CSR in Europe: Themes, instruments, and regional differences*. InFER Diskussionspapier / Discussion Paper 2-2012. https://www.wiso.boku.ac.at/fileadmin/data/H03000/H73000/H73200/InFER_Discussion_Papers/InFER_DP_12_2_Regional_differences.pdf (2016.04.03).

Új szabályok, régi gondok a közérdekű munka szabályozásában

SÍPOS FERENC*

1. A témaválasztásról

manapság a legtöbb ország törekszik arra, hogy növekvő súlyt fektessen a büntető jogszabályok kialakítása során a szabadságvesztés büntetés (túl)súlyának csökkentésére a büntetési rendszerben.¹ Ennek több oka is van. Egyrészt a szabadságelvonással járó büntetések költséges volta indokolja a büntetési rendszerben való csökkenő jelentőségüket, másrészt az újabb bűncselekmény elkövetésétől való visszatartásra való alkalmasságukba vetett hit megingása, harmadrészt a benne rejlő, egyre inkább közismert hátrányok azok, amelyek a szabadságelvonással járó büntetésekkel, illetve azok nagyarányú alkalmazásával szemben kétségeket ébresztenek. Magyarország helyzetét tekintve ugyanakkor elmondhatjuk, hogy van egy negyedik – talán még az előzőeknél is súlyosabb – érv, amely a szabadságvesztés büntetés csökkenő mértékű alkalmazását indokolja: börtöneink építési ideje. A magyarországi büntetés-végrehajtási intézetek többsége még a XIX. században épült, és „Az elaggott intézeti infrastruktúra, az intézetek területi elhelyezkedése, nagyságrendje, külső és belső építészeti megoldásai akadályozták a fogvatartottak regionális, differenciált, az emberi jogoknak és szükségleteknek megfelelő elhelyezését.”² Az Emberi Jogok Európai Bírósága által hozott ítéletek,³ illetve az elmúlt hónapokban bejelentett börtönépítési tervek⁴ mind arra utalnak, hogy büntetési rendszerünk a változások korát éli, és ebben a helyzetben fokozottan kell koncentrálnunk a közérdekű munka

* Egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszék.

¹ A tanulmány a 2015. június 5-én a Bűnügyi Oktatók Találkozóján elhangzott előadás szerkesztett változata

² Lőrincz József: *Börtönügyünk a rendszerváltozás időszakában*, In: Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis) XX. évf. (2011) 23. sz. 94. o.

³ 2015. március 10-i pilotdöntés „Case of Varga and Others v. Hungary” (nos. 14097/12, 45135/12, 73712/12, 34001/13, 44055/13, and 64586/13) Korábbi döntésekről ld. részletesen: SZEMESI Sándor: *Sok (jó) ember kis helyen? A magyar fegyintézetek zsúfoltságával kapcsolatos kérdések az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában*, (<http://ujbtk.hu/dr-szemesi-sandor-sok-jo-ember-kis-helyen-a-magyar-fegyintezetek-zsufoltsagaval-kapcsolatos-kerdesek-az-emberi-jogok-europai-birosaga-gyakorlataban-1/>)

⁴ <http://www.kormany.hu/download/e/5a/30000/FELH%C3%8DV%C3%81S%20ingatlan%20felaj%C3%A1nl%C3%A1sra.pdf> (A letöltés ideje: 2015. október 15.)

büntetésben rejlő lehetőségekre is, hisz nemzetközi példák azt mutatják, hogy az alternatív, illetve közösségi büntetések, azon belül is az angolszász típusú⁵ közérdekű munka egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert.⁶

Azonban a legutóbbi időszak hazai változásai, melyek ezt a büntetési nemet érintették, és amelyek nem is igazán az anyagi jog, hanem inkább az eljárásjog és a büntetés-végrehajtás területén következtek be, a közérdekű munka kapcsán sok régi és máig meg nem oldott problémát a felszínre hoztak, sőt születtek újak is.

2. A közérdekű munka általános jellemzői

A közérdekű munka a köz érdekében végzett, a társadalom felé jóvátételi szándékkal teljesített ingyenes munkavégzés.⁷ A szabadságvesztésnél és az elzárásnál enyhébb, a pénzbüntetésnél szigorúbb büntetési nem. A közérdekű munka szimbolikus jóvátételt jelent, azaz az elítélt jóvátétele nem közvetlenül a bűncselekmény sértettjét, hanem a társadalom egy részét, egy nagyobb közösséget célozza. E büntetési nemnél a büntetési célok érvényesülését elsősorban a közösség érdekében végzett munka nevelő hatása biztosítja.⁸

A közérdekű munka háromévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmények esetén alkalmazható. Órában meghatározott legkisebb mértéke negyvennyolc, legnagyobb mértéke pedig háromszáztizenkettő óra. A közérdekű munka időtartamára vonatkozó – órában történő meghatározással – az európai országok többségében alkalmazott megoldáshoz igazodik a jogalkotó.

Magyarország büntetési rendszerében is egyre nagyobb jelentőséggel bír a közérdekű munka. Mint a rövid tartamú szabadságvesztés egyik alternatívája, mint általánosan és mindenkiel szemben alkalmazható büntetés jelentős szerepet kap, és még jelentősebb szerepet kaphat a büntetések kiszabása során. Alkalmazása folyamatosan növekszik. Míg a 2004 és 2008 közötti időszakban 5-6% körül alakult a kiszabott közérdekű munka büntetések aránya,⁹ 2009-ben már 9.77%, 2013-ban 23.59% és 2014-ben is 22,8 %.¹⁰

Vannak azonban sajnos más adatok is, amelyek legalább ennyire jól jellemzik ezt a büntetést. Transzparens adat a közérdekű munka szabadságvesztésre történő átváltoztatására vonatkozó ügyészi indítványok száma. Kiragadott, de nagyon beszédes számok, hogy 2013-ban, – amikor mint fentebb láttuk, a kiszabott

⁵ Sántha Ferenc: *A büntetőjogi szankciórendszer alakulása Angliában és Walesben az 1990-es évek végén. In.: Kriminálpolitika és büntető igazságszolgáltatás Nagy-Britanniában a 90-es években.* szerk.: Lévy Miklós, Bíbor kiadó, Miskolc, 2000. 88-104. o.

⁶ Nagy Ferenc: *A közérdekű munka szabályozásáról, alkalmazásáról, végrehajtásáról.* Magyar Jog, 2007. 54. évf. 12. 705. o.

⁷ Görgényi Ilona: *A közérdekű munka*, In: Görgényi Ilona – Gula József – Horváth Tibor – Jacsó Judit – Lévy Miklós – Sántha Ferenc – Váradi Erika: *Magyar Büntetőjog Általános Rész.* Complex Kiadó Kft., Budapest, 2012, 390. o.

⁸ Blaskó Béla: *Magyar Büntetőjog Általános rész*, Rejtjel Kiadó Budapest – Debrecen, 2013, 446. o.

⁹ Tájékoztató a bűnüldözésről 2008 <http://www.mklu.hu/repository/mkudok5871.pdf> (A letöltés ideje: 2015. október 14.)

¹⁰ http://mklu.hu/pdf/ogy_besz/ogy_beszamolo_2014.pdf

büntetések majd negyede közérdekű munka – Csongrád megyében az átváltoztatására vonatkozó indítványok aránya 70,1%, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 46%, Jász-Nagykun-Szolnok megyében 39,0%.¹¹Nem véletlen tehát, hogy a legfőbb ügyész 2013-ban országgyűlési beszámolójában súlyos problémákról beszélt a közérdekű munka büntetés kapcsán.

3. Öröklött gondok

A közérdekű munkát Magyarországon az 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló 1987. évi III. törvény vezette be. A közérdekű munka ebben a formájában nem mint új büntetés jelent meg a szankciók sorában, hanem az akkori legproblémásabb, legtöbb vitát kiváltó főbüntetés, a javító-nevelő munka új végrehajtási formájaként. A szovjet típusú munkabüntetés, a javító-nevelő munka az 1950. évi II. törvénnyel történt bevezetése óta sikertelenül kereste a helyét a büntetési rendszerben. Bevezetésekor a javító-nevelő munka a büntetésektől elkülönítve, a Btk. IV. fejezetében kapott helyet a biztonsági őrizet mellett. A fejezet nem kapott saját címet, a törvényhez fűzött indoklásból derül csak ki, hogy a büntetésektől való elkülönítésének indoka az, hogy a törvény megalkotói a javítónevelő munkát büntetőjogi intézkedésnek tekintették.¹² Olyan intézkedésnek, amely kizárólag a javításra és nevelésre irányul. A javító-nevelő munkára vonatkozó szakasz indoklása leszögezi, hogy a jogintézmény „a szovjet büntetőtörvénykönyvben kimagaslóan jelentős helyet foglal el, és (...) előnyeit a magyar jogfejlődésnek is értékesítenie kell.”¹³ Valószínűleg ez az a mondat, ami miatt a javító-nevelő munkát – bár ez többször fölmerült – nem sikerült törölni a büntetések lajstromából. Létezésének negyvenegynéhány éve alatt így kezdetben, mint intézkedés, majd később, mint főbüntetés generált számos vitát. Megszüntetése szóba került az 1961. évi V. tv. vitájában, majd a 1978. évi IV. törvény kodifikációs munkálatai során is. Sokan nem is valódi munkabüntetésnek, hanem részletekben fizetendő pénzbüntetésnek tekintették. A 80-as években a nemzetközi politikában beálló változások tették lehetővé, hogy a szovjet típusú munkabüntetés és az angliai-walesi példa nyomán bevezetett közérdekű munka néhány éven át, mint egyazon büntetés két formája, együtt szerepeljen a magyar Btk-ban.

A közérdekű munka büntetésnek tehát már megszületése pillanatában cipelnie kellett ezt a terhes örökséget. A rendszerváltást követő néhány évben az okozott gondot, hogy a javító-nevelő munkával és a szigorított javító-nevelő munkával szerepelt együtt és konkurált vele, és ez által nagymértékben kompromittálódott.¹⁴ Ráadásul nem csak bevezetésének módja, hanem annak időszaka is meglehetősen

¹¹ Ügyészségi statisztikai tájékoztató (Büntetőjogi szakterület) 2013, 72. számú tábla:

A büntetés végrehajtásával kapcsolatos kezdeményezések és intézkedések, Összesített adatok <http://www.mklu.hu/repository/mkudok2832.pdf> (A letöltés ideje: 2015. október 15.)

¹²KÁDÁR Miklós: *A büntetőtörvénykönyv általános része. Az 1950. évi II. törvény. Az 1950. évi 39.sz. törvényerejű rendelet.* Budapest, 1951. 128. o.

¹³ 1950. évi II. törvény 48.§-hoz fűzött indoklása

¹⁴ Balogh Ágnes-Tóth Mihály: *Magyar büntetőjog*, Osiris Kiadó, Budapest 2010, 280.o.

kedvezőtlen volt a büntetés alkalmazhatóságát, népszerűségét és végrehajtását tekintve. Az 1987. évi bevezetését követő néhány éven belül összedőlt az a rend, amely a munkához való viszonya alapján osztja föl a társadalmat dogozókra és a „nép ellenségeire,” és egyúttal megszűnik a tervutasításos, állami túlsúlyon alapuló gazdasági struktúra is.¹⁵ Megszűnik a közveszélyes munkakerülő kategóriája,¹⁶ ellehetetlenül a nem is oly rég bevezetett szigorított javító-nevelő munka végrehajtása, és az 1993. évi XVII. törvény a szigorított javító-nevelő munkát kiiktatja a büntetési nemek köréből. Végül pedig a javító-nevelő munkának csak a közérdekű munkaként végrehajtandó változatát hagyja meg úgy, hogy a közérdekű munkát önálló büntetési nemként szabályozza.¹⁷ Ez az az időszak, amelyben az állami cégek privatizálása, vagy épp bezárása, illetve a tömeges elbocsátási hullámokból fakadó magas munkanélküliség szinte ellehetetlenítette a munkabüntetések végrehajtását. A munkanélküliség csúcspontja éppen 1993-ra esett,¹⁸ nem mondható tehát, hogy bevezetésekor rögtön népszerű és a jogalkalmazók között kedvelt büntetési nemmé vált volna. Bevezetésének évében a bíróságok mindössze 141 esetben alkalmazták, majd lassú növekedést mutatva 1998-ra már elérte az 1845 főt, ami még mindig elenyésző szám az összes kiszabott büntetést tekintve.¹⁹

A 2009. évi LXXX. törvénnyel – amely a tartamot már nem napokban, hanem órákban határozta meg – kerül a magyar szabályozás összhangba a Nyugat-Európában alkalmazott megoldásokkal. Mértéke ekkor 42 órától 300 óráig terjedhet. A 2012. évi C. törvény tovább emeli az európai átlagnál, ha nem is sokkal, de magasabb tartamot, így a jelenleg is hatályos szabályozás értelmében az 48 óra, illetve 312 óra. Kérdéses lehet, hogy szükség volt-e a már az egyébként is magas tartam növelésére, különös tekintettel arra, hogy Kelemen Ágnes már 1989-ben leírja angliai és walesi tapasztalatokra hivatkozva, hogy: „ Az angliai tapasztalatok és ezen büntetési nemet akár kísérletként is bevezető más országok tapasztalatai is azt mutatják, hogy a végrehajtásban a problémák – még szoros irányítás és ellenőrzés mellett is – a végrehajtás 8-10. hónapja körül halmozottan jelentkeznek, ekkor növekszik meg a végrehajtási szabályok megsértése.”²⁰

¹⁵ Nagy Ferenc: *Munkabüntetések a büntetőjog szankciórendszerében*, Acta Universitatis Szegediensis, Szeged 2004, 325. o.

¹⁶ 1989. évi XXIII. törvény

¹⁷ Görgényi Ilona: *Kárjótétel a büntetőjogban, mediáció a büntetőügyekben*, HVG-Orac Budapest 2006. 103.

¹⁸ Nagy Gyula: *Munkanélküliség a kilencvenes években* In.: Társadalmi riport 2000, Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.). Budapest: TÁRKI, 80. o.

¹⁹ Vavró István: *A bűnözés és a büntetés- végrehajtás helyzete*, In: Statisztikai szemle 78. évfolyam 1. szám 2000. Január, 26. o.

²⁰ Kelemen Ágnes: *A Community Service – közérdekű munkavégzés –büntetés angliai tapasztalatairól*, Magyar Jog 1989. 36.évf 1.szám ,76. o.

4. A legbonyolultabb büntetés, amatőr szereplőkkel

A közérdekű munka büntetés olyan büntetés, amely a többi büntetéshez képest rendkívül sok szereplőt foglalkoztat a végrehajtás során. A sok szereplő pedig egyúttal a lehetséges hibák számát is növeli. A szereplőknek ugyanis egy rendkívül komplex, sok bizonytalansági tényezőt tartalmazó, bonyolult, egymásra épülő rendszerben kell(ene) együttműködni. Együtt kell működniük, hogy a büntetés kiszabását megelőzően bemutatott pártfogó felügyelői véleményt követően a büntetés jellegének bírói meghatározása után létrejöjjön a találkozó a pártfogó felügyelővel, megszülessen a foglalkoztathatósági-egészségügyi szakvélemény, a nyilvántartóban szerepeljen olyan munkáltató, akinél az elítélt számára – figyelemmel a lakóhelyére, képzettségére, egészségügyi állapotára, korára – előreláthatóan lesz megfelelő feladat, lehetőleg persze olyan, amely egyúttal kifejezésre juttatja az elítélt jóvátételi szándékát is, és hogy ez a munkáltató előzetesen vállalja is a foglalkoztatást. Fontos továbbá az is, hogy a végrehajtás során az elítélt olyan környezetbe, olyan személyek közé kerüljön, ahol a büntetési célok érvényesülése lehetővé válik, és a munkáltató által kijelölt személy, aki a nyilvántartó lapot vezeti, feladatát akár több éven át felelősségteljesen és pontosan végezze. Nem utolsósorban pedig fontos az is, hogy a pártfogó felügyelőnek legyen ideje, energiája, hogy mindezt ellenőrizze, kontrollálja, és ha szükséges, segítséget nyújtson az elítéltnak.

A Btk-ban szereplő büntetések között egyedül a közérdekű munka sajátossága, hogy végrehajtásában nem csak professzionális szakembergárda, hanem „amatőrök” is részt vesznek. Az elítélt felügyeletét, foglalkoztatását végül minden esetben büntetés-végrehajtási szakértelemmel nem rendelkező személyek látják el, és jogosnak tűnik az aggodalom, hogy még azokban az esetekben is, amikor a közérdekű munka végrehajtása látszólag rendben megtörténik, a papíron látszólag rendben lévő végrehajtás mögött valójában csak a nyilvántartólapot vezető személy konfliktuskerülése, *horribile dictu* kényelmessége húzódik meg. Kérdéses továbbá, hogy a „munkahelyi kollektíva nevelő ereje” olyan tényező-e, amire lehet építeni a végrehajtás során. A javító-nevelő munka történetéből az látszik, hogy erre az elemre építeni nem feltétlenül a siker záloga.²¹

5. A szabálysértési joggal egyező terminológiából fakadó problémák

Külön problémát jelent a végrehajtás során, hogy a 2012. évi II. törvény értelmében, 2012. április 15. óta van lehetőség a helyszíni bírság, illetve pénzbírság közérdekű munkára történő átváltásra is. Egy ombudsmani vizsgálat megállapította,²² hogy évente mintegy száz ügyben a végrehajtásért felelős területi szolgálatok a közérdekű munkára ítélt megkeresésekor már azzal szembesülnek, hogy a kiszabott büntetést „végrehajtották.”

²¹ Nagy Ferenc (2004) *i.m.*: 325. o.

²² Az alapvető jogok biztosának jelentése az AJB-7644/2012. számú ügyben

Ezekben az esetekben az elítélt, aki nincs tisztában a szabálysértési törvényben szereplő közérdekű munka, valamint a Btk-ban szereplő közérdekű munka büntetés közötti különbséggel, a büntetés kiszabása után felkeresi a munkaügyi központot, amely szintén nincs tisztában azzal, hogy a közérdekű munka büntetés végrehajtása ezekben az esetekben a Szolgálat feladata, így munkahelyet biztosít az elítéltnak, a jegyző pedig határozatban kijelöli a foglalkoztatót, és minden megy a maga útján, csak éppen nem rendben. Az ilyen esetek okai abban keresendők, hogy a hatályos magyar jogrendszerben a büntetés mellett többféle közérdekű munka is létezik. A szabálysértések elkövetőivel szemben is alkalmazható közérdekű munka, továbbá a közigazgatási bírság is megváltható ezzel a szankcióval. Az ezekben az ügyekben alkalmazott közérdekű munka végrehajtásáért viszont nem a Pártfogó Felügyelői Szolgálat, hanem a munkaügyi központok és a jegyzők felelősek. Említést érdemel továbbá, hogy még tovább bonyolíthatja a terminológiával kapcsolatos fogalmi zavart, a 2012. évi C. törvénnyel az intézkedések sorába bevezetett jóvátételi munka is, melynek végrehajtásáért maga az elítélt felelős.²³

6. A büntetés kiszabásakor felmerülő problémák

A Btk. 47. § (3) bekezdése kimondja, hogy a bíróság ítéletében rendelkezik a közérdekű munka jellegéről. A (4) bekezdés szerint pedig az elkövető csak olyan munka végzésére kötelezhető, amelyet – figyelemmel egészségi állapotára és képzettségére – előreláthatóan képes elvégezni.

Ez a rendelkezés alapos előzetes ismereteket feltételez az elkövető személyiségéről, egészségi állapotáról és képzettségéről, hogy a bíróság a büntetést valóban a büntetési célok szolgálatába tudja állítani, és most fogadjuk el, hogy az esetek döntő részében a bíróság az ítélelhozatal időpontjában már valóban rendelkezik a szükséges előzetes ismeretekkel. Csakhogy a 2010. évi CLXI. törvénnyel bevezetett módosítás óta a Be. 544 §. pontja értelmében tárgyalás mellőzésével, végzésben is kiszabható közérdekű munka.²⁴ Ráadásul a Be. 547. § (1) bekezdés szerint a bíróság a végzésben más büntetések mellett, közérdekű munkát is alkalmazhat, és az (5) bekezdés ehhez ráadásul még hozzáfűzi azt is, hogy „ha a tárgyalás mellőzését az ügyész indítványozta, a végzést bírósági titkár is meghozhatja.”

Fölmerül a kérdés, hogy a tárgyalás mellőzése esetén a bíró, illetve a valószínűleg kevesebb tapasztalattal rendelkező bírósági titkár, mire támaszkodva hozza meg ezt, a büntetési célok megvalósulása szempontjából nagyon fontos döntést. A válasz szerencsére, jogszabályban rögzített módon megvan.²⁵ Az ügyész a közérdekű munka vagy a jóvátételi munka alkalmazására vonatkozó indítvány megtétele előtt, vagy a bíróság a büntetéskiszabás körében pártfogó felügyelői vélemény beszerzését rendeli el. A pártfogó felügyelő pedig a

²³ Sipos Ferenc: *A jóvátételi munkáról*, Magyar Jog, 2015, 62. évf. 2. szám, 94-99. o.

²⁴ Pápai-Tarr Ágnes: *A büntetőeljárás gyorsításáról*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2012, 205. o.

²⁵ 8/2013. (VI. 29.) KIM rendelet 12. § (1) bekezdés

véleményben bemutatja a terhelt munkára való alkalmasságát, egészségi állapotát, iskolai végzettségét, szakképzettségét vagy szaktudását, munkaviszonyát, és a végrehajtás szempontjából lényeges egyéb személyes körülményeit, illetve azt, hogy a közérdekű munka vagy a jóvátételi munka teljesítését vállalná-e.

Az ügyész a közérdekű munkára irányuló indítványa előtt tehát kérhet pártfogó felügyelői véleményt, amely szakvéleményként, tartalmazza azokat a szükséges ismereteket és személyes körülményeket, amelyek vagy megalapozzák az eredményes végrehajtás lehetőségét, vagy kétségesse teszik azt.

Csak hogy az alapvető jogok biztosának jelentése szerint a Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal az erre a kérdésre adott válaszában úgy nyilatkozott, hogy az ügyészség az indítványa megtétele előtt soha (!) nem kér pártfogó felügyelői véleményt, még akkor sem, ha tárgyalás mellőzésével történik a büntetés kiszabása.²⁶

Nincsen ez sajnos másként olyan adatok tekintetében sem, amelyek egyébként általános esetben az ítélkező bíróság rendelkezésére állnak. Néhány éve az Igazságügyi Hivatal „A közérdekű munka büntetés-végrehajtási gyakorlatának elemzése” című tanulmányában megvizsgált háromszáz, 2005 második félévében befejezett ügyet. A vizsgálat az elmúlt időszak legfontosabb és legpontosabb eredményeit nyújtja a közérdekű munka gyakorlati alkalmazásának tekintetében, ugyanis sajnálatos módon a 2011-ben elvégzett kutatás eredményeit máig nem publikálták.

A kutatásban született megállapítások számos problémára rámutatnak. A vizsgált esetek 14%-ban a terheltet a kiszabott közérdekű munka büntetést megelőzően már ítélték közérdekű munka büntetésre. A bíróságok ezekben az ügyekben úgy szabtak ki másodszorra is közérdekű munka büntetést, hogy előzőleg kiszabottaknak csak kevesebb, mint a fele egészen pontosan 45,5% fejeződött be eredményesen. Az ügyek ötöde szabadságvesztésre történő átváltoztatással végződött, és közel hatoda végrehajthatatlan volt. Ennek ellenére a bíróság ismételten közérdekű munkát szabott ki. Ugyanakkor a kutatás azt is megállapítja, hogy az előzőleg kiszabott büntetés sikeressége vagy sikertelensége meglehetősen nagy pontossággal képes megjósolni a sorban következő büntetés sikerességét vagy sikertelenségét. Ha az előző büntetést sikeresen fejezte be az elítélt, akkor 80 % az esélye hogy a következő is eredményesen fejeződik be. Fordítva még relevánsabb az összefüggés: ha a korábbi büntetés szabadságvesztésre történő átváltoztatással zárult, 89%-ban az újabb büntetés vonatkozásában is ez történt.²⁷

A kutatás alapján továbbá megállapítható az is, hogy a sikeres letöltések aránya a büntetlen előéletűek között a legnagyobb 84,3%, és az egyszerű bűnismétlőtől a többszörös visszaesők felé haladva a sikeresség folyamatosan csökken. A többszörös visszaesők esetében az esély a sikerre már mindösszesen 21%, az

²⁶ Az alapvető jogok biztosának jelentése az AJB-7644/2012. számú ügyben

²⁷ Gombik Gergely: *A közérdekű munka büntetés*, In: *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve* – 2009 II. Borbíró Andrea Kiss Anna – Velez Edit – Garami Lajos (szerk.) 257. o.

átváltoztatásra pedig 39%, tehát elmondható, hogy a többszörös visszaesők esetében a közérdekű munka eredményes kitöltésének az esélye elenyésző.²⁸

A kutatásban szereplő ügyek befejeződése szempontjából releváns adat, hogy a fentiek és más problémák miatt mindössze 57% azoknak az ügyeknek az aránya, ahol a közérdekű munkát sikeresen hajtották végre. A fölvázolt képhez még hozzátartozik, hogy a kutatás eredményeit 2005-ben még csak 4 949 közérdekű munkára ítélt vonatkozásában kell értelmeznünk, ugyanez a szám 2013-ban 13 568 fő volt, ami ekkor az összes kiszabott büntetés 23,59%-a.²⁹ Tehát a közérdekű munka büntetés számában és arányában is radikális növekedést mutatott az elmúlt években.

Ha a fenti adatokat figyelembe vesszük egyértelmű, hogy a közérdekű munkát elsősorban olyan személyekkel szemben kellene, illetve szabadna alkalmazni, akik a fenti bűnismétlői kategóriákban nem szerepelnek, vagy legalábbis törekedni kellene arra, hogy az átlagoshoz képest a közérdekű munkára ítélték között kisebb legyen a büntetett előéletűek, illetve a bűnismétlők aránya. Ezzel ellentétben, ahogyan a már hivatkozott ombudsmani jelentés is megállapítja, ez az arány pontosan fordított, azaz az általános mintához képest a közérdekű munkára ítélt 12.000 főből 2011-ben csak 4800, tehát 41% volt büntetlen előéletű, 51% büntetett előéletű, 4% visszaeső és 3% többszörös visszaeső. Tehát a közérdekű munkára ítélték között a büntetett előéletűek 80%-os aránya jelentősen meghaladja az elkövetőknél általában fennálló arányokat, hiszen az általános mintában a bűnelkövetőknek csak egyharmada, 2005-ben például csak 36 százaléka volt bűnismétlő.³⁰

Ha feltesszük a kérdést, hogy melyik tehát az az elkövetői kör, ahol a közérdekű munkabüntetés kiszabása a legnagyobb sikerrel kecsegtet, akkor a válasz az, hogy átlag fölötti sikerességi mutatóval rendelkeznek a garázda jellegű bűncselekményt elkövetett személyek (76,3%), valamint a szakmát, érettségit szerzett elítéltek (78,6%) és azok, akiknek bejelentett munkájuk van (83,7%). Az említett kutatás eredményei szerint a mostani gyakorlattal szöges ellentétben a közérdekű munka büntetés alkalmazása elsősorban a büntetlen előéletű, nem a vagyon elleni, hanem elsősorban például a garázda jellegű bűncselekményt elkövetett, szakképzettséggel, továbbá bejelentett munkaviszonnyal rendelkező bűnelkövetők esetében célszerű és főként költséghatékony.

7. Problémák a végrehajtás során

„A community service (közérdekű munka) alkalmazásának a lehetőségét és eredményességét a jól szervezett és gondosan ellenőrzött végrehajtás határozza meg” – írja Kelemen Ágnes 1989-ben, a Community Service – közérdekű munkavégzés – büntetés angliai tapasztalatairól című cikkében.³¹ A megállapítás

²⁸ Gombik: *i. m.* 259. o.

²⁹ <http://www.mkl.hu/repository/mkudok1751.pdf> (A letöltés ideje: 2015. október 30.)

³⁰ Az alapvető jogok biztosának jelentése az AJB-7644/2012. számú ügyben

³¹ Kelemen Ágnes: *A Community Service - közérdekű munkavégzés - büntetés angliai tapasztalatairól*,

azóta is helytálló, sőt talán soha ne volt annyira érvényes, mint manapság, amikor a különféle ügýtípusokkal maximálisan túlterhelt pártfogó felügyelők próbálnak legalább minimális szinten eleget tenni a közérdekű munka büntetés kapcsán fölmerült feladatainak. A pártfogó felügyelők feladatai 2003 óta folyamatosan nőnek, létszámuk ezzel szemben gyakorlatilag változatlan. 2014-ben összesen 347 pártfogó felügyelő dolgozott az országban.³²

A büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény 280. § (2) bekezdése szerint a közérdekű munka végrehajtásáról a pártfogó felügyelői szolgálat gondoskodik. Ezzel a rendelkezéssel tehát a kezdetektől a pártfogó feladata a közérdekű munka végrehajtása, amivel egy régi adósságát sikerült törlesztenie a jogalkotásnak.³³ A munka jellegéről azonban most is, mint az 1997. évi módosítás óta mindig, az ítélő bíróság rendelkezik. Kérdés, hogy nem lenne-e logikus – ha már minden mást a pártfogó hatáskörébe utalt a törvényalkotó – ezt is rábízni. A fenti rendelkezésről egyebekben elmondható, hogy a végrehajtás valóban egyszerűsödik, viszont a pártfogó feladatai tovább sokasodnak.

A végrehajtás részletszabályait a már említett a Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységéről szóló 8/2013. (VI. 29.) KIM rendelet tartalmazza. Eszerint az elsőfokú bíróság az értesítőlapot és az ítélet jogerős és végrehajthatósági záradékkal ellátott kiadmányát azzal küldi meg az elítélt lakóhelye, ennek hiányában vagy az elítélt kérelme alapján tartózkodási helye szerint illetékes kormányhivatalnak, hogy a kijelölt pártfogó felügyelő útján gondoskodjon a közérdekű munka végrehajtásáról.³⁴ A kijelölt pártfogó felügyelő a bíróság értesítésének, illetve a közérdekű munkára ítélésről szóló ítéletnek az érkezésétől számított 8 napon belül az elítéltet megidézi.³⁵ Ezt követően az elítéltet a meghallgatáson kioktatja az ítélet rendelkező részében foglaltakról, valamint a kötelezettségeiről, jogairól, és a letöltésre váró órák számáról.

A pártfogó dolga az is, hogy kezdeményezze a foglalkoztathatósági szakvélemény elkészítését.³⁶ Ez a rendelkezés az elmúlt évben rengeteg problémát okozott. Nem volt ugyanis tisztázott, hogy kinek kell fizetnie a vizsgálat költségeit,³⁷ de ez a probléma mára megoldódott. Bár az emiatt feltorlódtott ügyek hatása a mai napig érezhető. Az elítélt az elkészült foglalkoztathatósági szakvéleményt köteles 15 napon belül bemutatni a pártfogó felügyelőnek.

A foglalkoztathatósági szakvélemény bemutatásától számított 15 napon belül pedig a pártfogó felügyelő kijelöli a közérdekű munka végrehajtásában

Magyar Jog, 1989, 36. évf. 1. sz. 74-79. o.

³² <http://igazsagugyihivatal.gov.hu/szeiberling-tamas-a-bunelkovetok-felugyelete-kozossagi-erdek> (A letöltés ideje: 2015. október 10.)

³³ Nagy Ferenc – TOKAJI Géza: *A magyar büntetőjog általános része*, Korona Kiadó, Budapest. 1998. 308.o.

³⁴ 8/2013. (VI. 29.) KIM rendelet 24. § (1)

³⁵ 8/2013. (VI. 29.) KIM rendelet 26. § (1) bekezdés

³⁶ 8/2013. (VI. 29.) KIM rendelet 28. §

³⁷ Szírovcza Petra: *Gyakorlati nehézségek a közérdekű munka végrehajtásában*, Ügyészek Lapja, 2013. XX. évf. 6. szám, 169. o.

együttműködő munkahelyet,³⁸ a büntetés megkezdésére pedig határnapot tűz. Ha a munkahely a büntetés letöltésének megkezdésére biztosított határnaptól számított 15 napon belül nem küld értesítést a közérdekű munka végrehajtásának megkezdéséről, ennek okáról a pártfogó felügyelő tájékoztodik.³⁹ A büntetés letöltésének megkezdésétől számított 30 napon belül a pártfogó felügyelő ellenőrzést végez a munkahelyen annak megállapítása érdekében, hogy a törvényben megjelölt kötelezettségek teljesülnek-e. Az ellenőrzés tapasztalatait a pártfogó felügyelő jegyzőkönyvben rögzíti. Szabálytalanság észlelése esetén ennek megfelelően intézkedik.⁴⁰

Ezt követően a pártfogó felügyelő szükség szerint végez a helyszínen újabb ellenőrzést, amelynek tapasztalatairól feljegyzést vagy jegyzőkönyvet készít. Ha azt állapítja meg, hogy az elítélt a közérdekű munkát önhibájából nem végzi el, a pártfogó felügyelő figyelmezteti és felhívja a letöltés folytatására, illetve megkezdésére.

Mint látjuk, a pártfogó felügyelőnek számos feladata van, akkor is, ha a közérdekű munka az elvárt rendben zajlik, ezek a feladatok pedig tovább sokasodnak azokban a nem ritkán előforduló esetekben, ha a végrehajtással problémák adódnak. Fontos ugyanakkor, hogy a pártfogó felügyelő a végrehajtás utolsó mozzanatáig jelen legyen, hiszen mint láttuk ez a záloga a közérdekű munka büntetés sikerének.

Lássunk egy példát arra, hogy hogyan is működik a gyakorlatban a közérdekű munka végrehajtása. Hajdú- Bihar megyében jelenleg egy pártfogó felügyelőre 400 körüli közérdekű munka büntetés végrehajtása, felügyelete és ellenőrzése hárul. Könnyen kiszámolható, hogyha minden egyes ügygel havonta mindössze egy órát foglalkozna a pártfogó, akkor is többszörösen haladná meg a rendelkezésre álló havi munkaidőkeretet. Nem meglepő tehát, hogy ellentétben a fentiekkel, a közérdekű munka végrehajtása során a közérdekű munkára ítéltekkel a pártfogó felügyelő főszabályként egy alkalommal, legfeljebb egy óra időtartamban találkozik, az ellenőrzésre, a személyes jelenlétre egyáltalán nem marad ideje. Még ha feltételezzük is azt, hogy vannak olyan területek az országban, ahol több idő jut egy-egy elítéltre, akkor is kétséges, hogy az elvileg másodlagos kontroll és adminisztratív elemeken túl jut-e ideje, energiája a pártfogónak arra, hogy a hagyományos és elvárt segítő funkciójában (is) megjelenjen, amennyiben ennek szükségét látja. A jelenleg érvényes tendenciák, a változatlan pártfogói létszám, a kiszabott közérdekű munka büntetések számának növekedése minden esetre sajnos nem erre utal.

8. A közérdekű munka és a kényszermunka tilalma

Az 1976. évi 8. törvényerejű rendelettel kihirdetett Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 8. cikkének 3/a. pontja szerint senkit sem lehet

³⁸ 8/2013. (VI. 29.) KIM rendelet 30.§ (1) bekezdés

³⁹ 8/2013. (VI. 29.) KIM rendelet 33.§ (1) bekezdés

⁴⁰ 8/2013. (VI. 29.) KIM rendelet 33.§ (2) bekezdés

kényszer - vagy kötelező munka végzésére kötelezni. Magyarországon a 2000. évi XLVIII. törvény rendelkezik a kényszer- vagy kötelező munkáról szóló, a Nemzetközi Munkaügyi Konferencia 1930. évi 14. ülészakán elfogadott 29. számú Egyezmény kihirdetéséről. Az egyezmény 2. cikke értelmében a „kényszer- vagy kötelező munka” kifejezés vonatkozik minden olyan munkára vagy szolgálatra, amit valamilyen büntetés terhe alatt valakitől követeltek, és amire a munkára kötelezett személy nem szabad akaratából vállalkozott. Nem vonatkozik viszont a „kényszer- vagy kötelező munka” kifejezés a 2. cikk (c). pontja értelmében bármilyen munkára vagy szolgálatra, amit bírói ítélet alapján követelnek valakitől, feltéve, hogy a munkát vagy szolgálatot a hatóságok felügyelete és ellenőrzése alatt kell végezni, és a munkára kötelezett személyt nem bocsátják magánszemélyek, vállalatok vagy egyesületek rendelkezésére.

Ha tehát a bírói ítéletben meghatározott munkát a hatóságok felügyelete alatt végzik, és nem bocsátják magánszemélyek, vállalatok vagy egyesületek rendelkezésére a közérdekű munka nem minősül kényszersmunkának.

A 2012. évi C. törvény vonatkozó indokolása ennek jegyében határozottan le is szögezi, hogy bár „Magyarországon továbbra sem feltétele a közérdekű munka kiszabásának az elkövető hozzájárulása,” de „ez a szabályozás kielégíti Magyarország nemzetközi kötelezettségvállalásait,” hiszen „A nemzetközi előírásokkal összhangban a közérdekű munkára ítélelshöz nem kell a vádlott beleegyezése, de az elítélt számára a munkalehetőséget állami vagy önkormányzati kereteken belül kell biztosítani.”

Ezzel szöges ellentétben a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény 280. § (2) bekezdése már azt mondja, hogy „A közérdekű munka végrehajtásáról a pártfogó felügyelői szolgálat gondoskodik, amely feladatát a központi vagy helyi önkormányzati költségvetési szervekkel vagy ezek intézményeivel, helyi közszolgáltatást végző egyéb szervezetekkel, az állami és önkormányzati tulajdon kezelésével és fenntartásával megbízott vagy erre a célra az állam vagy az önkormányzat által létrehozott gazdálkodó szervezetekkel, az egyházi jogi személyekkel, a közhasznú jogállású szervezetekkel, a civil szervezetekkel, valamint a gazdálkodó szervezetekkel (!) (a továbbiakban együtt: munkahely) és az állami foglalkoztatási szervvel együttműködésben látja el.”

A felsorolásban utolsó helyen szereplő gazdálkodó szervezet fogalmát a Btk. nem határozza meg, hanem a 459. § (1) bekezdésének 8. pontjában a Polgári Perrendtartásra utal. A Polgári Perrendtartás, az 1952. évi III. törvény 396. §-a pedig egy rendkívül hosszú felsorolásba természetesen a gazdasági élet valamennyi szereplőjét megemlíti, a gazdálkodó szervezettől a gazdasági társaságon át az egyéni vállalkozóig.

Tehát míg a 2012. C. törvény indoklásában a jogalkotó bemutatja az összes szempontot, amelyeket szem előtt tartva a kiszabott büntetés nem ütközik bele az Egyezménybe, addig a 2013. évi CCXL. törvény 280. § (2) bekezdésében ezek a szempontok – vagy legalábbis közülük egy – már nem érvényesül. Azaz a mai magyar szabályozás ellentétes az Egyezménnyel, hiszen a munkára kötelezett személyt hazánkban magánszemélyek, vállalatok vagy egyesületek rendelkezésére

(is) bocsáthatják.

9. A büntetés célja a közérdekű munka büntetés esetén

Érdekes kérdés még, hogy a büntetés célja tekintetében van-e különbség a közérdekű munka és a Btk-ban szereplő más büntetések között. A Btk.79. §-a szerint „A büntetés célja a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el.” A büntetés célja, és remélt hatása tehát e definíció szerint kettős, egyrésztől megakadályozza az elkövetőt újabb bűncselekmény elkövetésében, másrészt a társadalom többi tagjára is visszatartó hatást gyakorol. A hátrányról, mint a büntetésekben bennfoglalt rosszról a törvény nem szól, de nélkülözhetetlen fogalmi eleme a szankciónak, hogy valamilyen hátrányt, illetve azzal való fenyegetést jelent az elkövető számára.⁴¹ Tehát a büntetéstől való félelem a bűncselekményektől való visszatartás egyik eszköze.⁴² A Bv. Tv. 280. § (1) bekezdés szerint „A közérdekű munka végrehajtásának célja, hogy az elítélt a köz érdekében álló munkát végezzen, és hogy az az elítélt bűnisméltése megelőzésének és társadalmi beilleszkedésének az elősegítését is szolgálja.”

A szabadságvesztés, az elzárás, a pénzbüntetés a foglalkozástól, illetve a járművezetéstől eltiltás stb. esetén egyértelműen olyan jellegű jogfosztásról és korlátozásokról van szó, amelyek esetén meg sem fordul a fejünkben, hogy az erre a büntetésre ítéltben a büntetés pozitív érzéseket válthat ki.⁴³

A közérdekű munka esetén azonban olyan tevékenységet kell végeznie az elítéltnak, amelyet jól működő társadalmakban elismerés és tisztelet övez, és könnyen belátható, hogy ennek a büntetésnek semmiképpen nem lehet célja az, hogy az elítéltnél kialakuljon a „soha többet ilyet” érzés a köz érdekében végzett tevékenységével kapcsolatban. Ugyanakkor érdekes kérdéseket vet fel a büntetésben rejlő hátrány, valamint a büntetési célok kapcsán, a Hajdú-Bihar megyei pártfogó felügyelők egyik irodájában kifüggesztett rövid e-mail, amely egy a büntetését frissen kitöltött elítélttől érkezett a következő szöveggel: „*Köszönöm a Pártfogó Felügyelő Úrnak! Életem legszebb 50 napját töltöttem a Praktikerben!*” Elgondolkodtató kérdés, hogy ebben az esetben vajon teljesült-e a büntetés célja, illetve ebből következően, hogy lehet-e más a célja a közérdekű munka büntetésnek, mint a Btk-ban szereplő egyéb büntetéseknek.

⁴¹ Jacsó Judit: *A büntetőjogi szankció fogalmi elemei*, In: Görgényi Ilona – Gula József – Horváth Tibor – Jacsó Judit – Lévy Miklós – Sántha Ferenc – Várad Erika: Magyar Büntetőjog Általános Rész. Complex Kiadó Kft., Budapest, 2012, 332. o.

⁴² Elek Balázs: *A büntetés kiszabása*, In: Új Btk. kommentár. 2. kötet, IX. fejezet (szerk: Polt Péter) Nemzeti Közszerológati és Tankönyvkiadó, Budapest, 2013, 117. o.

⁴³ Gula József: *A foglalkozástól eltiltás*, In: Görgényi Ilona – Gula József – Horváth Tibor – Jacsó Judit – Lévy Miklós – Sántha Ferenc – Várad Erika: Magyar Büntetőjog Általános Rész. Complex Kiadó Kft., Budapest, 2012, 397. o.

10. Következtetések

A fentiek ismeretében megfogalmazódó tanulságok röviden az alábbiakban foglalhatók össze.

Mindenképpen szükségesnek látszik a 2013. évi CCXL. törvény 280. § (2) bekezdésében szereplő „valamint a gazdálkodó szervezetekkel,” rész törlése a felsorolásból, hogy a rendelkezés összhangba kerüljön a kényszer- vagy kötelező munka tilalmáról szóló nemzetközi és hazai rendelkezésekkel.

Szükségesnek látszik továbbá a pártfogó felügyelők létszámának az időközben megnövekedett feladatmennyiséghez igazodó növelése, illetve ezzel együttesen pártfogó felügyelőnként egy maximális ügyszám meghatározása, a közérdekű munka büntetés eredményes végrehajtása érdekében.

Érdemes továbbá megfontolni, a büntetés kiszabása során korlátok felállításának a lehetőségét is, annak megakadályozása érdekében, hogy olyan elkövetőkkel szemben szabja ki a bíróság a közérdekű munkát, (visszaesők, többszörös visszaesők) akiknek esetében borítékolhatóan nem lesz eredményes a végrehajtás, tehermentesítve ezzel az egyébként is rendkívül túlterhelt végrehajtásért felelős apparátust.

Végezetül elengedhetetlen, hogy a készülő új büntetőeljárás törvényben szabályozásra kerüljön, hogy amennyiben a bíróság tárgyalás mellőzésével hoz ítéletet, ne tekinthessen el a pártfogó felügyelői vélemény előzetes beszerzésétől.

A PPP szerepe a visegrádi államok közlekedési infrastruktúra fejlesztésében

Varga Judit*

A PPP, vagyis Public-Private Partnership, a köz- és magánszektor közti hosszú távra születő szerződéses együttműködése mára világszerte ismert jogintézménnyé vált, amelyet az államok elsősorban saját költségvetési eszközeiknek kímélete végett, a profitorientált magánszférabeli alanyok tőkéjének bevonása céljával kezdtek alkalmazni közfeladat-ellátást célzó infrastrukturális beruházások megvalósítására.¹ Talán napjainkra az is széles körben ismeretes, hogy a fenti definíció gyűjtőfogalomnak tekinthető semmint egy konkrét ügyletnek, külön nehezíti a kifejezés tartalommal való megtöltését a tény, hogy az más-más jelentéstartalommal bír az egyes országokban, illetve feladat-ellátási szektoronként. Ugyan a teljes összhang hiányzik az egyes szakirodalmi források között, de valamennyi egyetért a PPP-be sorolható szerződéskomplexumok legfőbb jegyeiben. Így levonhatjuk a következtetést, hogy valamennyi PPP szerződés a köz- és magánszektorbeli partnerek között, hosszabb (több évre) távra, közfeladat-ellátási céllal létrejövő kontraktuális megállapodás. Előbbi jellemzők igen tág körben vonják meg a PPP fogalmát, emiatt az roppant változatos együttműködési formációknak enged teret. A fogalmi elhatárolások, illetve tipizálások szétfeszítenék a dolgozat kereteit, így azok tisztázására nem vállalkozok e munka keretében.

A tanulmány a közlekedési infrastruktúrafejlesztés, mint közfeladat ellátása kapcsán vizsgálja az államháztartáson kívüli források bevonásának egyik speciális alternatíváját, vagyis a PPP alkalmazásának lehetőségeit, s különösen az eddig megszerzett tapasztalatokat a visegrádi államok esetében. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy felmerül e opcióként eme államokban a PPP, mint közlekedési infrastruktúrafejlesztési eszköz? Ha igen, akkor milyen területeken? Valamint milyen eredménnyel?

Az egyes államok közlekedési beruházásait számos körülmény meghatározza, így a költségvetési lehetőségek, a demográfiai sajátosságok, a gazdasági struktúra

* Egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Pénzügyi Jog és Közmenedzsment Tanszék

¹ A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia és a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar közös, MTA-DE Közzszolgáltatási Kutatócsoportjának a *Területi közzszolgáltatások szabályozásai* című projektje keretében készült. A projekt leírására l.: Horváth M.T.: Szempontok a területi közzszolgáltatások regulációs változásainak vizsgálatához. In: HMT (szerk.) *Kilengések. Közzszolgáltatási változások*. Budapest: Dialóg Campus, 2013. 9–25. old.

jellegzetességei, az egyes beruházások költségigénye, illetve a költségek áthárításának (pl. végső fogyasztókra) alternatívái, s ezáltal a magánszektorbeli szereplők bevonásának lehetőségei, a végső felhasználók teherviselő képessége, valamint azok igényei. Az infrastrukturálisan fejlett államokban a közlekedési szolgáltatások nem csupán árucikkek növekvő kereslettel, amelyek igen komoly mértékű GDP-t generálnak, hanem fontos, állandóan terítéken lévő politikai napirendi pontok, a gazdasági fejlődés biztosításának zálogai. Ezekben az országokban a közlekedéssel kapcsolatban nemcsak a mobilitás, a különböző közlekedési módok közti választás lehetőségének garantálása, a közlekedési létesítmények megfelelő elhelyezkedésének biztosítása, a gyorsaság, a kiszámíthatóság jelentkezik elvárásként, hanem az igénybe vevők már mérlegelik a szóban forgó közlekedési megoldás környezetvédelmi aspektusait is. Ezekben az államokban így a különböző közlekedési eszközök valóban állandó versenyben állnak egymással. Egyre növekvő számú és komplexebb elvárásokkal szembesülnek így a közpolitikai döntéshozók, illetve a magánszektorbeli alanyok, ha közlekedésfejlesztési beruházásba kezdenek.² Ezzel szemben a kevésbé fejlett közlekedési hálózattal rendelkező országokban még bőven vannak üres területek a közlekedési piacon, azonban sokszor itt a beruházási potenciál hiányzik.

1. Ágazati sajátosságok és az államháztartáson kívüli források bevonásának kapcsolata

A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy a különböző közlekedési beruházások során, mint utak, repülőterek, vasutak, csatornák, vagy épp hidak, bevett dolog a közpénzek mellett magánszektorbeli források bevonása, ugyanakkor tény, hogy e főszabály szerint igen komoly *tőkeigényű* projektek a legtöbbször igénylik az *állami támogatást*, akár direkt (pl. építési költségek átvállalása részben vagy egészben), akár indirekt formában (pl. kedvezmények, mentességek biztosítása). A közlekedési beruházások során vannak egyéb sajátosságok is. Ilyen egyrészt a *főldszerzés*. A különböző vasúti pályák, utak, hidak, csatornák építése során rendezni kell a közlekedési pályák földterületeinek tulajdonjogát. A földszerzés, amely történhet az állam (állami beruházás esetén), vagy a beruházó (magánszektorbeli fél vagy közszektorbeli alany) javára eleve költség-, valamint időigényes folyamat, az esetleges adásvételi szerződések után fizetendő vételár, vagy a szükséges kisajátítási eljárás végén teljesítendő kártalanítási összegek, valamint a tulajdonjogi bejegyzések megtörténtének elhúzódása miatt. A közlekedési infrastruktúra fejlesztése esetén ráadásul az igénybevétellel, mint a jövőbeli költségmegtérülés lehetőségével is kalkulálni kell, amelyet nagyon nehéz előre látni és számszerűsíteni, s így az *utasforgalomból*, mint piaci kockázatból fakadó terheket óriási kihívás megosztani a szerződéses felek között, hisz csupán becslésekre hagyatkozhatnak. Ez azért is szerencsétlen helyzet, hisz e beruházások PPP-ben történő kivitelezése esetén van, hogy a beruházó által fizetendő ellenérték

² Barbara Weber – Hans Wilhelm Alfen: *Infrastructure as an Asset Class*, West Sussex, WILEY, 2010, 83–84. o.

ilyen vagy olyan formában kapcsolódik az igénybevevők számához. Előbbi miatt van az, hogy a kivitelező forgalmi becsléseit felfelé, még a megrendelő (az állam) lefelé kerekíti saját forgalomra vonatkozó becsléseit. Ez a fajta bizonytalanság komoly piaci kockázatot szül. Persze az ellentételezés alapulhat a szolgáltató általi rendelkezésre álláson is, vagy lehet előbbi kettő – utasforgalom és a szolgáltatás elérhetősége – kombinációja.

További sajátosság, hogy e közfeladat-ellátási terület erősen *szabályozott*, így a tárgykörbe vágó beruházások, fejlesztések engedélyekhez kötöttek, illetve számos korlátozás által körülbástyázottak, melyek műszaki, közlekedésbiztonsági, nemzetbiztonsági, gazdasági, területfejlesztési, környezetvédelmi, s egyéb okok miatt indokoltak. Pont előbbi indokok miatt igaz továbbá az is, hogy a kapcsolódó vagyonelemek legtöbbször állami, illetve önkormányzati tulajdonban vannak, s speciális védelemben részesülnek.

A *versengő környezet* fokozott igénye is nevesíthető, mint szektoriális sajátosság, akár az igénybe vevői, akár a szolgáltatás megrendelői oldalt vizsgáljuk, hisz a projektek költségigénye miatt különösen célszerű állandó versenyhelyzetet tartani az épp aktuális, és a potenciális szolgáltatók között, hogy azok az általuk nyújtott szolgáltatásokat a lehető legalacsonyabb áron és legjobb minőségben biztosítsák.³

A közlekedési infrastruktúrára vonatkozó beruházások tökeigénye az elsődleges oka a PPP alkalmazásának e szektorban. Az állami⁴ költségvetés lehetőségeinek korlátozottsága, a gazdasági versenyképesség fokozása és a lakossági mobilitás növekedése miatti igények generálják az esetlegesen hiányzó közlekedési infrastruktúra kiépítését, illetve a már kiépült hálózatok állagának megóvását, illetve korszerűsítését. E beruházások mindegyike komoly terhet ró a közszektorra, ha kizárólag közpénzből valósulnak meg az előbbi fejlesztések, így nem véletlen, hogy számos ilyen beruházás alkalmával elgondolkodtak a közpolitikai döntéshozók a PPP használatán, illetve döntöttek az alkalmazása mellett, akár a helyi, akár a helyközi közlekedést érintően.⁵

2. Az Európai Unió és a köz- és magánszektorbeli együttműködés a közlekedési infrastruktúrafejlesztésben

A PPP, mint kifejezés 1990 óta széles körben elterjedt Európa szerte, azonban azóta sem beszélhetünk a PPP-nek kifejezetten európai modelljéről. Tagadhatatlan tény, hogy a szóban forgó kifejezés megjelenése előtt létezett számos együttműködési forma az állam (tárgan értelmezve azt) és a profitorientált magánszektorbeli alanyok között. Előbbi együttműködéseknek is számtalan válfaja

³ Jeffrey Delmon: *Public-Private Partnership Projects in Infrastructure. An Essential Guide for Policy Makers*, New York, Cambridge University Press, 2011, 168–173. o.

⁴ Értve az állam alatt a központi és helyi kormányzatokat is.

⁵ International Finance Cooperation: *Cities PPPs*, 2012. Forrás:

http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/ae63aa004a17f270b6ebfdd29332b51/Handshake4_WEB.pdf?MOD=AJPERES (2015.09.04.)

létezett, létezik, s persze az sem mellőzendő, hogy az egyes uniós tagországok között is jelentős különbségek mutatkoztak, s mutatkoznak napjainkban is, hogy milyen intenzitással, s mértékben vonják be a haszonfókuszú gazdasági szereplőket a közösségi feladatok ellátásába.

A PPP remek lehetőséget teremtett az Európai Unió tagállamai számára is, hogy azok a magánszektor forrásainak bevonásával a társadalom oldaláról az állam irányában felmerülő közfeladat-ellátás javítása, bővítése iránti igényeknek mindjobban eleget tegyenek a szűkösen rendelkezésre álló költségvetési források ellenére is. Uniós szinten pedig az integráció földrajzi bővítése miatt egyre jelentősebbé váló regionális különbségek mérséklésére is nagyszerű alternatívát biztosított a PPP, amelyben a Maastrichti kritériumoknak való megfelelés lehetőségét is meglátták a tagállamok a bővülő számú infrastrukturális beruházások ellenére is.

Az uniós szinten születő PPP szerződések legnagyobb finanszírozója az Európai Beruházási Bank (European Investment Bank, EIB), a világ egyik legjelentősebb multilaterális hitelintézete, amely az EU tagállamok tulajdonában áll, s amelynek hitelezési tevékenysége nem korlátozódik az Unió területére.⁶ Az EUMSZ. 309. cikke értelmében az Európai Beruházási Bank feladata, hogy segítse a belső piac kiegyensúlyozott és egyenletes fejlődését. Ennek érdekében saját, illetve más tőkepiaci forrásokból kölcsönt és garanciát nyújt gazdaságélénkítő projektek megvalósításához nyereségszerzési cél nélkül.⁷

A Bank által támogatott projektek

- a) kevésbé fejlett régiók fejlesztését szolgálják; vagy
- b) vállalkozások modernizálását, átalakítását, vagy olyan új tevékenységek kialakítását célozzák, amelyek a belső piac létrehozása, működtetése miatt váltak fontossá, s amelyek olyan terjedelműek, illetve természetűek, hogy azokat nem lehet az egyes tagállamokban rendelkezésre álló eszközökkel finanszírozni; vagy
- c) olyan projektek, amelyek több tagállam közös érdekét szolgálják, s terjedelmük vagy természetük miatt olyanok, hogy nem lehet őket az egyes tagállamokban rendelkezésre álló különböző eszközökkel finanszírozni.

A Bank feladatai ellátásához szükséges forrásokat a Strukturális Alapokból, vagy más uniós pénzügyi eszközökből kapott támogatásokból finanszírozza.⁸

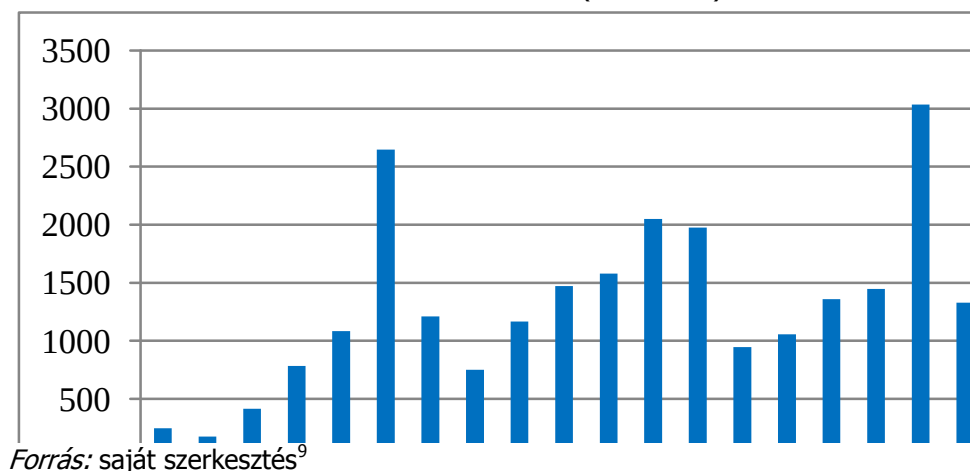
A következőkben azt vizsgáltnánk meg az Európai Beruházási Bank beszámolóí alapján, hogy eme intézmény milyen típusú, hány darab, illetve mekkora költségigényű PPP típusú közlekedési projekt finanszírozásában vett részt 1990-től 2014-ig.

⁶ Baranyai László – Halász Zsolt: Az Európai Beruházási Bank az Európai Unió Intézményrendszerében, *Közgazdasági Szemle*, 61. (2014) 4., 404. o.

⁷ Csűrös Gabriella: *Uniós pénzügyek. Az európai integráció fejlődésének pénzügyi jogi vizsgálata*, Budapest, HVGORAC, 2015, 358–363. o.

⁸ Európai Unió Működéséről szóló szerződés (EUMSZ.) 309. cikk (EKSz. korábbi 267. cikk) (HL C 326/47, 2012. 10. 26.).

1. ábra. Az Európai Beruházási Bank által finanszírozott közlekedési PPP beruházások éves bontásban 1990–2014 között (millió euró)

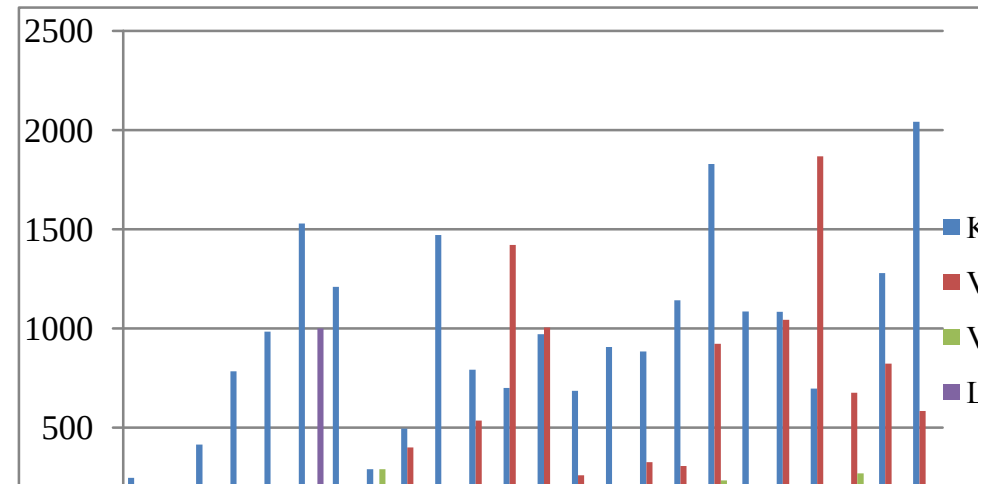

A diagramból egyfajta ciklikusság fedezhető fel, már ami a közlekedési beruházásokra fordított kiadásokat illeti. Az első jelentős hullám 1996-ban, a következő 2002/2003-ban, majd 2008-ban érte el a szektort, s a 2012-es év visszaesését leszámítva a soron következő időszakban is jelentős mennyiségű forrást investált az Európai Beruházási Bank a tagállamok közlekedési beruházásaira. Az egyes beruházási kiugrások után jelentős visszaesések figyelhetők meg, amely leginkább azzal magyarázható, hogy az egyes projektek komoly költségvetési terhet is jelentenek az egyes tagállamok számára, amelyeket ki kell gazdálkodni, s ezért azok csak időben később fognak bele újabb, hasonló jellegű fejlesztésekbe.

⁹ EPEC: *PPPs financed by the European Investment Bank from 1990 to 2014*, 2015. Forrás: http://www.eib.org/epec/resources/publications/ppp_financed_by_EIB_1990_2014.pdf (2015.05.02)

2. ábra

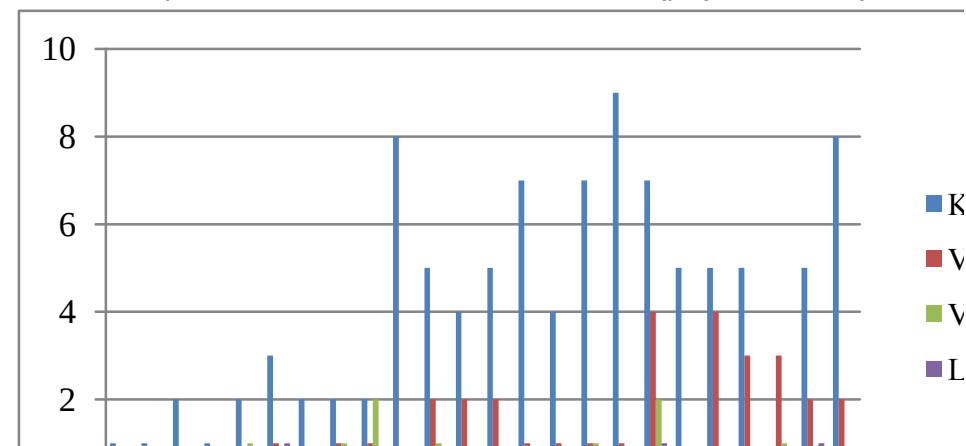
Az Európai Beruházási Bank által finanszírozott közlekedési PPP beruházások éves, közlekedési típusonkénti bontásban 1990–2014 között (millió euró)

Forrás: saját szerkesztés¹⁰

3. ábra

Az Európai Beruházási Bank által finanszírozott közlekedési PPP beruházások éves, közlekedési típusonkénti bontásban 1990–2014 között (projektek száma)

Forrás: saját szerkesztés¹¹

Az Unióban tehát valamennyi közlekedési ágazatban alkalmazzák a PPP konstrukciót.¹² Ha az Európai Beruházási Bank statisztikáit vizsgáljuk, akkor

¹⁰ EPEC: PPPs financed by the European Investment Bank from 1990 to 2014.

¹¹ EPEC: PPPs financed by the European Investment Bank from 1990 to 2014.

látható, hogy a legtöbb közlekedési tárgyú PPP projekt a közúti szektorban születik, a sort a vasúti beruházások követik, majd a vízi, s legkevesebb ilyen projekt a légi közlekedés terén valósul meg. Ha a közlekedési beruházásokra fordított kiadások alapján vizsgálódunk, akkor is azt mondhatjuk, hogy a legnagyobb költséget a közúti beruházások emésztik fel, amelyeket a vasútiak követnek, azonban látható az is, a két ábra egymásra vonatkoztatásából, hogy az aláírt egy-egy vasúti szerződés költségigénye általában bőven meghaladja az egyes közúti projektekét.

3. PPP konstrukció a közlekedési infrastruktúra fejlesztésében Magyarországon

Magyarországon a PPP-t a közúti közösségi közlekedés fejlesztése kapcsán alkalmazták, így a továbbiakban elsődlegesen az itt gyűjtött tapasztalatokra, eredményekre és felmerülő problémákra fókuszálnék.

A hazai közúti közlekedés fejlesztésében mindig is meghatározó szerepe volt a központi kormányzatnak, hisz előbbi beruházások döntő részben központi költségvetési forrásokból valósultak meg. Jelentős tételt képviseltek a koncessziós szerződés keretében kivitelezésre került autópályák is, mint például M1/M15-ös, M5-ös autópálya bizonyos részei, M3/M30-as, az M7-es autópálya vagy épp a szekszárdi Duna híd.

A fejezet által tárgyalt közfeladat-ellátási területen meglévő lényeges állami szerepet támasztja alá a közúti közlekedésről szóló 1988. évi I. és a Magyarország gyorsforgalmi közúthálózatának közérdekűségéről és fejlesztéséről szóló 2003. évi CXCVIII. törvény (Aptv.), amelyek állami feladatként határozzák meg az országos közúthálózat tervezését, fejlesztését, igénybevételeinek szabályozását, valamint az (országos) közutak fenntartását, fejlesztését és üzemeltetését. A gyorsforgalmi útépítéssel kapcsolatos feladatokat utóbbi jogszabály részletezi, amelyet hatálybalépését követően összesen 27 alkalommal módosítottak. 2007-ig az Aptv. vette sorba a megépíteni tervezett gyorsforgalmi utakat,¹² azonban 2007 után kormányhatározatban kapnak helyet a konkrét fejlesztési elképzelések. Egyrészt a gyakori jogszabály módosítások, másrészt a törvénytől alacsonyabb szintű jogi rendezése a közútfejlesztési beruházásoknak komoly bizonytalansági faktort képviselnek. A témában az Állami Számvevőszék (ÁSZ) által készített jelentéseket áttanulmányozva leszűrhető, hogy főszabály szerint az aktuális költségvetési helyzettől függenek e fejlesztések, amely körülmény tovább erősíti a közlekedési, mint gazdasági szektor kiszámíthatatlanságát.

2003 az az év, amikor a Kormány az uniós csatlakozás hatására a növekvő fejlesztési igények és a fokozódó költségvetési nyomás miatt a magántőke

¹² EPEC: *European PPP Report 2009*. Forrás: <http://www.eib.org/epec/resources/dla-european-ppp-report-2009.pdf> (2015.09.03)

¹³ ÁSZ: *1003 Jelentés a gyorsforgalmi úthálózattal kapcsolatban állami feladatot ellátó szervezetrendszer működésének ellenőrzéséről*, 2010, 23. o., Forrás: <http://www.asz.hu/jelentes/1003/jelentes-a-gyorsforgalmi-uthalozattal-kapcsolatban-allami-feladatot-ellato-szervezetrendszer-mukodesenek-ellenorzeserol/1003j000.pdf> (2015.09.02)

bevonásának új lehetőségeként a PPP-t kezdi vizsgálni.¹⁴ 2004-ben pedig az Országgyűlés döntött is az M5-ös autópálya Kiskunfélegyháza és Szeged, valamint az M6-os autópálya Budapest (érdi tető) és Dunaújváros közötti szakaszának PPP formában történő megvalósításáról. A magántőke bevonásának szándéka nem állt meg ennyiben a témát érintően, hisz 2005-ben a Kormány elfogadta a 317/2005. (XII.25.) Korm. rendeletet a Program utakról, amelyben 14 útszakaszt sorolt fel, amelyeket piaci forrásból, elsősorban kötvénykibocsátással kívánt finanszírozni. Ám a kötvénykibocsátás nem volt sikeres, az említett kormányrendeletet 2006-ban hatályon kívül helyezték és a benne felsorolt tételeket végül központi költségvetést terhelő hitelből, hagyományos állami beruházás keretében valósították meg. A megkötött PPP szerződéseket az ÁSZ vizsgálta, s a jelentések átolvasása után azt a következtetést vonhatjuk le, hogy e szerződések gyakorlatilag koncessziós szerződések voltak.¹⁵ (Az M6-os autópálya beruházás kapcsán egyes források DBFO típusú PPP megállapodást említenek.)¹⁶ A koncesszió tulajdonképpen a PPP egyik fajtájának tekinthető. A közfeladat-ellátási területen a magántőke bevonása kapcsán nem történtek lényeges változások a 2004-et megelőző időszakhoz képest, hisz koncessziós szerződések azt megelőzően is születtek a témában.¹⁷ Azonban az biztos, hogy a közpolitikai döntéshozónak nem sikerült élesen elkülönítenie egymástól, illetve összekapcsolni egymással ezeket a jogintézményeket. Ezért lehet az, hogy még 2004 előtt alapvetően koncessziós szerződésekről beszél,¹⁸ 2004 után PPP megállapodásokat említ a jogalkotó, holott ugyanarról van szó lényegét tekintve, jelesül a magánszektorbeli alanyok és forrásaik közösségi igénykielégítésbe integrálásáról.

A PPP-ben tervezett autópálya-beruházások mindenestre beindultak, s azóta a szóban forgó szakaszok átadása is megtörtént. E fejlesztések előkészítésének költségeit az állam állta. Az építkezés költségeit a projektársaságok viselték. Az állam a hitelek és annak kamatait, a projektársaság haszonvárakozását, valamint annak az üzemeltetéssel, fenntartással és felújítással kapcsolatos költségeit rendelkezésre állási díj fizetése útján finanszírozta. Megítélésem szerint ezen a ponton érdemes volna vizsgálni, hogy vajon a kockázatok felek közötti megosztása megfelelő volt-e? S hogy hárult e kellő piaci kockázat az építetőre,

¹⁴ 2336/2003. (XII. 23.) Korm. határozat a gyorsforgalmi utak megvalósításával kapcsolatos egyes feladatokról

¹⁵ 92/2004. (IX.28.) OGY határozat az Országgyűlés felhatalmazásának megadásáról az államháztartásról szóló 1992. évi XXXVIII. törvény 22. §-a alapján az M6-os autópálya érdi tető-Dunaújváros M6-M8 csomópont közötti szakasz koncessziós szerződésének megkötéséhez.

¹⁶ ÁSZ: *A köz- és magánszféra együttműködésével kapcsolatos nemzetközi és hazai tapasztalatok*, 2007, 74. o. Forrás: <http://www.asz.hu/tanulmanyok/2007/a-koz-es-maganszfera-egyuttmukodesevel-kapcsolatos-nemzetkozi-es-hazai-tapasztalatok/t134.pdf> (2015.09.07) vagy akár az Európai Beruházási Bank adatbázisa Forrás: <http://www.eib.org/projects/pipeline/2007/20070381.htm> (2015.09.07)

¹⁷ ÁSZ: *0114 Jelentés a koncesszióba adott állami tevékenységek vizsgálatáról*, 2001. Forrás: <http://www.asz.hu/jelentes/0114/jelentes-a-koncesszioba-adott-allami-tevekenysegek-vizsgalatrol/0114j000.pdf> (2015.09.02)

¹⁸ Külön hangsúlyos az ÁSZ: *0114 Jelentés* 8. oldalának utolsó bekezdése, melynek tartalmából egyértelműen kiviláglik, hogy az ÁSZ is a koncesszióra a köz- és magánszektor egyik lehetséges, hosszú távú együttműködéseként tekint.

vagy azt inkább nagyobb részben az állam viselte? Az Állami Számvevőszék kapcsolódó jelentései előbbi kérdések vizsgálatára sajnálatos módon nem térnek ki.

Az alábbi táblázat arról ad tájékoztatást, hogy e beruházások mekkora terhet jelentettek, s jelentenek a központi költségvetésre.

1. táblázat PPP formában megvalósult autópálya-beruházások Magyarországon 2004 után (milliárd forint)

	Tőkeérték (2004–2010)	Szolgáltatási díjfizetés nagysága					
		2010	2011	2012	2013	2014 *	2015 *
M6-os autópálya (Szekszárd-Bóly)	230,8	14,7	28,1	29,8	30,1	Vonatkozó évekre csupán költségvetési törvények elérhető, melyek a fenti adatokat összevontan tartalmazzák.	
M6-os autópálya (Dunaújváros-Szekszárd)	118,5	4,5	14,0	13,3	17,3		
M5-ös autópálya (Kiskunfélegyháza-Szeged)	89,0	35,1	36,1	38,6	37,3		
M6-os autópálya (Érdi tető-Dunaújváros)	98,7	16,7	17,2	18,0	19,3		
M5-ös autópálya (Szeged: magyar-szerb határ)	39,8	-	-	-	-		
Autópályák összesen	576,8	71,0	95,4	99,7	104,0	107,2	114,3**

*Központi költségvetés összevont tervadatai

**Egy tizedes jegyre kerekített érték.

Forrás: Báger,¹⁹ 2005 saját kiegészítéssel

3.1 Általában az autópálya beruházások kapcsán felmerülő problémák hazánkban. Az ÁSZ jelentéseiből kitűnik, hogy az államnak nemcsak a progresszívnek tekinthető fejlesztési formációk terén, de a hagyományos formában zajló beruházások kapcsán is van hova fejlődni, ami a gyorsforgalmi úthálózatokra vonatkozó fejlesztéseket illeti.

E közfeladat-ellátási szektorban zajló beruházások előkészítése során jelentkező tipikus problémák a következők. A korlátozottan érvényesülő verseny, amely önmagában is költségnövelő tényező, ráadásul az árak transzparenciájához sem járul hozzá. Több esetben előfordult már, hogy a létesítmények átadásának határidejét úgy jelölték meg, hogy nem vették figyelembe a projekt előkészítettségének tényleges mértékét, vagy épp a kivitelezéshez műszakilag szükséges időt. Továbbá nem ritka jelenség hazánkban a beruházások

¹⁹ Báger Gusztáv: Beruházási hullámvölgy és élénkülés a magyar gazdaságban, *Pénzügyi Szemle*, 60. (2015) 2., 159. o.

megvalósításához nélkülözhetetlen források bizonytalansága, a finanszírozási feltételek változása, illetve a vonatkozó jogszabályanyag gyakori módosulása. Nem példa nélküli a tulajdonosi irányítás, illetve ellenőrzés hiányos volta sem, amelynek egyik következménye az építés alatt előforduló kivitelezési hibák.²⁰

A piaci jegyeket is felvonultató alternatív közfeladat-ellátási megoldások²¹ során többször felmerült és hangsúlyozott probléma: az állam érdekérvényesítő szerepének relatív gyengesége, amely mindenképpen igényli azt, hogy a közszektorbeli alanyok elsajátítsák feladataik ellátása során a profitorientált magánszektorbeli alanyok gondolkodásmódját, amelyet majd a hagyomány formában megvalósuló feladatellátásuk során is érvényesíthetnek. A közösségi közlekedést érintő beruházások során ezt a vonalat erősítené a gazdaságossági szempontok figyelembe vétele már az infrastrukturális befektetések előkészítése során;²² a tulajdonosi, valamint megrendelői ellenőrzés teljességére²³ törekvés; akár a hosszabb időt igénybe vevő, ám a lehető legtöbb kérdésre kiterjedő előkészítési munkálatok elvégzése.²⁴

A közösségi közlekedési beruházásokat drágítja a közpolitikai döntéshozó fejlesztési prioritásainak változása is.²⁵ Például voltak útszakaszok, amelyeket kezdetekben autópályaként, később autópályaként kívántak megvalósítani. Az előkészítéshez szükséges idő rendelkezésre bocsátása,²⁶ a fejlesztési prioritások határozott definiálása, valamint a beruházó (tulajdonos) érdekeinek védelmére valóban képes szerződést biztosító mellékkötelmek rögzítése jelentősen csökkentheti, mind a beruházó, mind a kivitelező kockázatait. A kisebb kockázat alacsonyabb költséget jelent, hisz a magánszektorbeli alany oldalán jelentkező kockázatokat a profitorientált fél „beárazza”, amely megdrágítja az egyes projekteket.

Lényeges hiányosság a megvalósíthatósági tanulmányok elmaradása,²⁷ amelyre szintén volt eset hazánkban. A különböző fejlesztési lehetőség kivitelezési költségeinek összehasonlítása rendszeresen elmaradt.²⁸

Az előkészítés során a lakossági egyeztetések, a szükséges engedélyek és az építési területek megszerzése is lényeges idővesztéssel jár, s így költséggel jár, amely probléma kezelésére a 2006. évi III. törvény – amely a nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű beruházások megvalósításának gyorsításáról és

²⁰ ÁSZ: 0813 Jelentés a 2007-ben befejeződő autópálya beruházások ellenőrzéséről, 2008, 12. o. Forrás: <http://www.asz.hu/jelentes/0813/jelentes-a-2007-ben-befejezodo-autopalya-beruhazasok-ellenorzeserol/0813j000.pdf> (2015.09.01)

²¹ Horváth M. Tamás: *Magasfeszültség. Városi szolgáltatások*, Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 2015, 114–121. o.

²² Problémát jelzi ÁSZ: 1118 Jelentés a 2009-10-ben befejeződő autópálya beruházások és pénzügyi folyamatai ellenőrzéséről, 2011, 27. o., Forrás: <http://www.asz.hu/jelentes/1118/jelentes-a-2009-2010-ben-befejezodo-autopalya-beruhazasok-es-penzugyi-folyamatai-ellenorzeserol/1118j000.pdf> (2015.09.02) 15. o.

²³ Felmerülő problémát lásd például ÁSZ: 0831. Jelentés, 68–78. o.

²⁴ ÁSZ: 0813 Jelentés, 13–14. o.

²⁵ ÁSZ: 1118 Jelentés, 27. o.

²⁶ ÁSZ: 1118 Jelentés, 14. o.

²⁷ ÁSZ: 1118 Jelentés, 13. o.

²⁸ ÁSZ: 1118 Jelentés, 16. o.

egyszerűsítéséről szól – tesz kísérletet. Több megrendelői feladatot, mint az építési területek megszerzése, kiszervezetek pl. ügyvédi irodáknak, amely szerződések teljesítése kapcsán is merültek fel problémák. Ilyen gond volt tipikusan a szerződéses határidők betartása, pontosabban azok be nem tartása. Az ilyen és ehhez hasonló visszasságok kezelésének számos alternatívája létezik. Például a beruházói feladatok kiszervezésének mellőzése, kiszervezés esetén megfelelő szerződést biztosító mellékkötelmek rögzítése, a szerződések teljesítésének szigorú tulajdonosi ellenőrzése. Az egyes feladatok sorrendiségére, és azok határidőben való befejezésére külön fokozott figyelmet kell fordítani, hisz az egyik munkafázisban előálló késedelem, illetve mulasztás tovagyűrűzik a projekt egészén. Előbbiek miatt a megfelelő projektmenedzselésre is szükség van, amely kapcsán szintén nevesít az ÁSZ javítani valókat.²⁹

Ugyancsak az előkészítés fázisához kapcsolódnak az egyes közbeszerzési eljárások, amelyek megindításakor, lebonyolításakor szintén felfedezhetők sajátos (hazai) problémák (is), ám mivel ez a téma akár külön disszertáció tárgyát is képezhetné, részletes kifejtésétől tartózkodom. Egyetlen több ÁSZ jelentésben felbukkanó vonatkozó problémát nevesítenék, mégpedig, volt eset, hogy a közbeszerzés megkezdéséig még hiányzott a beruházás végleges műszaki tartalmát rögzítő tervdokumentum.

Nagyban segítené e fejlesztési terület transzparenciáját, ha már a központi költségvetésben, illetve később annak végrehajtásáról szóló törvényben jól felismerhető, követhető és átlátható módon elkülönítésre kerülnének az egyes útépítési és –fejlesztési tételek.

Nem szerencsés, ám távolról sem példa nélküli hazánkban, amikor a gyorsforgalmi beruházásokkal kapcsolatos előkészítési feladatok és azok fizikai megvalósítása párhuzamosan folyik, amely nem segíti elő a szakpolitikailag átgondolt, megfontolt kivitelezést.

Tipikus probléma a hazai autópálya-beruházások esetén – főleg a fent sorba vett problémák következtében – a szerződésben vállalt határidőkhöz képest későbbi teljesítés, amely a beruházást drágító tényező, valamint a létesítmény társadalmi és gazdasági hasznosulását is eltolja időben.³⁰

A 2004 után induló autópálya projekteket vizsgáló ÁSZ jelentések áttanulmányozását követően azt lehet mondani, hogy a PPP-ben zajló autópálya-építések során előfordultak azok a problémák is, amelyek hagyományos állami beruházások vonatkozásában nevesítésre kerültek a dolgozatban. Tipikusan a PPP-ben megvalósuló autópályák vonatkozásában kiemelhető hiányosság, hogy a PPP konstrukcióban való megvalósításról szóló döntést megelőzően nem készültek előzetes gazdaságossági számítások, amelyek összevetették volna az adott útszakasz PPP-ben, valamint hagyományos állami beruházás keretébe történő kivitelezésének költségeit (PSV számítások elmaradása).³¹ Például az M6-os autópálya érdi tető és Dunaújvárosi szakasza között a felelős minisztérium csak a hitelszerződések aláírását követően kérte külső tanácsadó cég segítségét az előbbi

²⁹ ÁSZ: 0813 Jelentés, 17–18. o.

³⁰ ÁSZ: 1118 Jelentés, 44. o.

³¹ ÁSZ: 1118 Jelentés, 18. o.

kérdésben, amely utóbb megállapította a PPP konstrukciók gazdaságosságát. Másik többször visszatérő probléma, hogy a szerződések lehetővé tették a beruházók részére széles körben mentesítő esemény bejelentését, amelyeket külön bírálóbizottság vizsgált, s elfogadásuk esetén a beruházó a pályaszakasz végleges forgalomba helyezési dátumát meghosszabbíthatta, illetve költségtérítésre lett jogosult. A mentesítő események bejelentése során felmerülő vizsgálatok is halasztották a munka előrehaladását. Továbbá előfordult, hogy a beruházó a minisztérium engedélye, illetve tudta nélkül módosított a felépítmény típusán, amelyet a minisztérium „mérlegelési kényszer okán” elfogadott, holott akár komoly szankciók kilátásba helyezésére is sor kerülhetett volna szerződésszegés címén, ám utóbbi elmaradt. Az állam által fizetett ellenérték – rendelkezésre állási díj – megállapításának mikéntjét az ÁSZ kiemelten nem vizsgálta, holott a felek közötti kockázatok megoszlását nagyban meghatározza a díj megállapításának és fizetésének módja, feltételrendszere. Az autópálya ügyletek kapcsán a nyilvánosan hozzáférhető szerződések, illetve hiteles, ellenőrzésükről szóló dokumentumok hiánya miatt, csupán feltételezhetjük, hogy a magyar állam, mint megrendelő a hazai PPP szerződésekben jelentős piaci kockázatot vállalt a vele szerződő másik félhez képest, egyrészt a hazánkban más közfeladat-ellátási területen született ilyen ügyletek tapasztalataiból, illetve a témában született ÁSZ jelentések félmondataiból.

4. A visegrádi államok tapasztalatai

4.1. Csehország. 2004 – Csehország uniós csatlakozásának éve – volt az az év, amikor a kormányzat célul tűzte a PPP jogintézményének jogrendszerbe való implementálását, amelyben meghatározó szerepet a Pénzügyminisztérium kapott, amelynek keretében felállították a cseh PPP Centrumot, ám ennek jelentősége csekély maradt, s azóta is egyre gyengül. A PPP központi szinten történő tényleges alkalmazásának ötletét a Közlekedési Minisztérium vetette fel a XXI. század első évtizedének végén a közlekedési infrastruktúra fejlesztéséről szóló Zöld Könyvében, amelyben a PPP, mint lehetséges opció merült fel több jelentős méretű beruházás megvalósítása kapcsán. A D3 jelzésű autópálya Prága és Bohemia tartomány közötti szakaszának PPP formában való megvalósításának tervezése jutott a legtovább, amelyet végül mégsem ebben a formában, hanem EU-s Alapokból finanszírozva, hagyományos módon építettek fel.

Több oka is van, hogy nem történt érdemi előrelépés a PPP gyakorlati alkalmazását illetően Csehországban, bár több projektet tervezetek központi szinten. Az egyik ilyen ok, hogy az előkészületek, a tervezés, illetve az utolsó pillanatban visszamondott szerződések komoly költségeket emésztett fel, amely miatt erős negatív publicitást kapott e jogi konstrukció, ez a támogatottságát nyilvánvalóan csökkentette. A sikertelenség indokaként említhető továbbá a közpolitikai döntéshozók rövid távú érdepreferenciája, a jogintézménnyel kapcsolatos érdeklődésük hiánya, vagy épp a politikai váltógazdaságban rejlő faktorok, így, a PPP egy hosszú távú elköteleződés az aktuális kormányzat részéről,

amely korlátozza a később hatalomra kerülő politikai vezetés költségvetési mozgásterét, ezért elsősorban az aktuális ellenzék által nem szívelt megoldásról van szó. Továbbá a cseh vezetés az uniós Alapokat preferálta, ha infrastrukturális beruházásokról volt szó. A 2008-as pénzügyi válság hatására még kevesebb érdeklődés volt a jogintézmény iránt a benne rejlő kamatkockázatok okán.

Összességében tehát a cseh közpolitikai döntéshozók körében többször felmerült a PPP használatának lehetősége, mégsem favorizálták azt, legfeljebb néhány helyi szinten megvalósuló projektben bukkan fel. A legnagyobb infrastrukturális beruházások megvalósítója közvetlenül a központi kormányzat főszabály szerint hagyományos állami beruházás formájában, így az összes fő útszakasz és vasúti pálya, valamint repülőtér is állami tulajdonban állnak Csehországban. Azonban azt mindenképpen érdemes megemlíteni, hogy a koncesszió viszonylag szép számban alkalmazott. Persze ennek évtizedekre visszanyúló hagyománya van Közép-Kelet-Európában. Magyarországhoz hasonlóan Csehországban sincs PPP-re vonatkozó külön jogi szabályozás, a koncesszióra és a közbeszerzésekre vonatkozó rendelkezéseket hívják PPP szerződések esetében segítségül.³²

4.2. Szlovákia. Cseh- és Magyarországhoz hasonlóan Szlovákiában is a közlekedési hálózat finanszírozása a közszektor feladata. Szlovákiában a magánbefektetők hajlamosak kerülni eme infrastrukturális beruházásokat a magas kockázat és a hasznok igen hosszú megtérülési ideje miatt. Az elmúlt évek dinamikus gazdasági fejlődése nagy nyomást jelent a szlovák kormányzatra a közlekedési rendszer fejlesztése iránti határozott igények megfogalmazódása miatt. A költségvetési lehetőségek korlátozottsága okán a szlovák közpolitikai döntéshozók is új megoldásokat kerestek a fejlesztések kivitelezésére, amelyek közül az egyik a PPP jogintézménye volt.

A PPP implementálásával kapcsolatos hivatalos jogalkotási munka 2004-ben indult Szlovákiában, amely egy 2005-ben elfogadott kormányzati állásfoglalással zárult, ami általában foglalkozott a PPP jogintézményével. Az első PPP projektet helyi szinten indították, központi szinten 2007-ben kezdődött az első projekt előkészítése – ami épp autópálya fejlesztésre irányult. Számos beruházást azonban leállítottak a pénzügyi válságot követően 2010-ben. A finanszírozási hangsúlyok áthelyeződtek, s elsősorban az uniós Alapok jelentettek forrást az infrastrukturális beruházások számára a központi költségvetés mellett. Ez a kijelentés napjainkra vonatkozóan is helytálló.

Külön PPP programja nem volt az országnak, ám több fejlesztési stratégiában feltűnik a PPP, mint a fejlesztés egyik lehetséges eszköze, így például a közlekedési infrastruktúrára vonatkozó dokumentumokban. Magyarországhoz hasonlóan Szlovákia tapasztalatai a jogintézménnyel kapcsolatban nem túl kiterjedtek,

³² Petr Witz : Czech Republic, in: Koen Verhoest – Nunzia Carbonara – Veiko Lember – Ole Helby Peterson – Walter Scherrere – Martijn van den Hurk: *Public Private Partnerships in Transport: Trends & Theory* P373. 2013, 265–280. o. Forrás: http://www.ppptransport.eu/docs/Book_part_1.pdf (2015.09.02.)

Szlovákiban sem volt külön jogi norma a PPP-re, s így a közbeszerzési és koncesszióra vonatkozó rendelkezések nyújtottak segítséget e projektek kapcsán.

A központi szinten indított PPP-k elsősorban a közlekedési infrastruktúra fejlesztése kapcsán jelentek meg, politikai döntés eredményeként, a projektek megvalósíthatóságának alapos vizsgálata azonban csak kevés figyelmet kapott. A 2010-es kormányváltást követően Szlovákiában leállították – egy kivételével – az ilyen formában zajló autópálya-beruházásokat 2010–2012 között. 2012 után azonban ismét előkerült a PPP, mint beruházás finanszírozási alternatíva a költségvetés kímélése végett, illetve a költségvetési hiány növekedésének megakadályozása okán. A jogintézmény alkalmazásáról születő döntés azonban még így is inkább aktuálpolitika által vezérelt volt, s csak kevésbé szakpolitikailag átgondolt. Akár ez a sajátosság is párhuzamba állítható a hazai tapasztalatokkal.³³

4.3. Lengyelország. Lengyelországban is a politikai és gazdasági rendszerváltással indult meg a deregulációs és privatizációs hullám, amely lehetővé tette a közszektoron kívüli aktorok közfeladat-ellátásba való bekapcsolódását. Érdekesség azonban, hogy a lengyel jogalkotó relatíve késő – még a visegrádi államokhoz képest is – engedélyezte a magánszektor részvételét a közlekedési infrastruktúra fejlesztésében, először 1994-ben. Az ekkor megszületett joganyag lehetőséget teremtett a profitorientált alanyok közreműködésére a közút és autópálya építésben és működtetésben, de előbbi szereplők állami támogatását nem engedélyezte. E szakpolitikai döntés eredménye a külföldi cégek térhódítása lett a szektorban, az állami infrastruktúra-fejlesztések mellett. 2000 az az év, amikor engedélyezik a közszektor és magánszektor forrásainak együttműködését e téren elsőként a Nemzeti Autópálya Alap, valamivel később – 2004-ben – a Nemzeti Útalap felállításával, amely Alapok központi költségvetési forrásokból gazdálkodtak, s feladatok az út és autópálya építéssel és működtetéssel kapcsolatos források kiegészítése, biztosítása, illetve költségvetési garancia biztosítása a magánszektorbeli alanyok által felvett kölcsönök után. Kifejezetten PPP jogintézményt szabályozó, annak alkalmazási feltételeit tartalmazó törvény 2005-ben született. Bár módosításon azóta átesett, ám két lényeges ponton: a) a költségvetési hiány és államadósság keletkezése, valamint b) a kockázatok szektorok közti megosztása kapcsán finomításokra szorul. Nemcsak a jogszabályanyag kidolgozottsága, de a PPP gyakorlati alkalmazását segítő intézmények létrejötte kapcsán Lengyelország jutott a „legtovább” a visegrádi négyek közül, hisz itt a minisztériumok – Regionális Fejlesztési Minisztérium, Gazdasági Minisztérium, infrastruktúráért felelős minisztérium –, illetve azok koordinációs, elemző és stratégiaalkotási funkcióin kívül magánjogi szerveződések, mint például a PPP Intézet és a PPP Központ is segítik a köz- és magánszektorbeli alanyok együttműködését a jogintézmény alkalmazása során.

³³ Krisztián Szekeres: Slovak Republic, in: Koen Verhoest – Nunzia Carbonara – Veiko Lember – Ole Helby Peterson – Walter Scherrere – Martijn van den Hurk: *Public Private Partnerships in Transport: Trends & Theory P3T3*. 2013, 281–295. o. Forrás: http://www.ppptransport.eu/docs/Book_part_1.pdf (2015.09.02.)

Bár az intézményi, illetve jogszabályi környezet Lengyelországban jól definiáltnak mondható a visegrádi államok között, azonban 2012-ig csupán három autópálya-építés valósult meg PPP formában a közlekedési szektorban: A2 autópálya Konin és Swiecko közti szakasza (255 km), A1 autópálya Gdansk és Torun közti része (152 km), valamint az A4 autópálya Katowice és Krakkó közötti darabja (61 km). Ennek okát az ottani szerzők két körülménynek tudják be. Egyrészt a lengyel pénzügyi piac sajátosságainak, jelesül, hogy Nyugat-Európához képest nehezebb pénzügyi eszközökhöz jutni. Ezért is lehet az, hogy az Európai Beruházási Bank finanszírozó szerepe kiemelkedő volt a lengyel autópálya-projektekben. A másik oka a közlekedési PPP projektek alacsony számának a korlátozott verseny, amely nem a jogszabályi környezet, hanem a jelentkező, érdeklődő, illetve potens ajánlattevők alacsony számának tudható be. Nyugat-európai viszonylatban azonban Lengyelország is kevés tapasztalattal rendelkezik a jogintézmény alkalmazását illetően,³⁴ ám e tapasztalatok 2013-at követően bővültek tekintve, hogy azóta PPP alkalmazásával gyorsvasúti, illetve repülőtéri (Szymany) beruházásra is sort került.³⁵

Összegzés

A téma vizsgálata kapcsán ismét megerősítést nyert, hogy hazánkban a PPP formátumú beruházások nyilvánossága töredékes, s a kapcsolódó információk legtöbbször közvetettek. Sokszor a fogalmi elhatárolások sem világosak e közfeladat-ellátási szektorban, hisz a koncesszió és a PPP egymáshoz való viszonyát a jogalkotó nem rendezi, ez a vonatkozó statisztikák, és ellenőrzések nyomon követhetőségét nagyban megnehezíti, bizonyos helyeken lehetetlenné teszi.

Leszűrhető, hogy az autópálya beruházások vonatkozásában akár PPP-ről akár hagyományos állami beruházásokról van szó, ugyanazon problémák jelennek meg azzal a különbséggel, hogy a PPP-ben megvalósuló projektek költségesebbek, lévén szó az állam hosszú távú elköteleződéséről, amely gyakorlatilag egyfajta halasztott részletfizetesként is felfogható. Tény, hogy a magántőke bevonása e területen hosszú múltra tekint vissza, s feltételezhető, hogy koncesszió formájában a jövőben is feltűnnek majd PPP beruházások közlekedésfejlesztési céllal. Reméljük, hogy az addigra összegyűlt tapasztalatokból, az ÁSZ jelentésekben nevesített problémák kiküszöbölése útján javítják e kontraktuális megállapodások költséghatékonysági, gazdaságossági mutatóit hazánkban.

Megállapítható továbbá, hogy valamennyi vizsgált államban felmerült valós alternatívaként a PPP, mint infrastruktúra-fejlesztési eszköze. A visegrádi államok közös történelmi, politikai múltjuk, és hasonló gazdasági helyzetük okán jellemzően

³⁴ Beata Zagodzón: Determinants of Implementation of Public-Private Partnership in Poland: the Case of Transport Infrastructure, in: *Advances in Economics and Business*, 1. (2013), 57–71. pp. Forrás: <http://www.hrpub.org/download/201309/aeb.2013.010203.pdf> (2015.12.01)

³⁵ Institute of Public Private-Partnership (IPPP), Forrás: <http://pppinstitute.com/about-ippip/references/> (2015.12.02)

azonos problémákkal voltak kénytelenek szembe nézni a tárgyalt jogintézmény alkalmazása kapcsán, amelynek fő okai a kiforratlan jogszabályi környezet, az alternatív közfeladat-ellátási technikák újszerűsége és a tapasztalatok hiánya voltak. Annak ellenére, hogy a legtöbb vizsgált államban a koncesszióknak, s így a köz- és magánszektor közötti közösségi szükségletet kielégítő infrastruktúrafejlesztésben való együttműködésének van hagyománya. A közlekedési szektorbeli PPP-kre vonatkozó jogszabályi és intézményi környezet kimunkálása kapcsán Lengyelország jutott a legmesszebb a visegrádi négyek közül.

Az építészeti alkotások nemzetközi és európai uniós szerzői jogi szabályozása

Ferenczi Fanni*

1. Építészeti művek, mint a szerzői jogi védelem tárgyai

1.1. Az építészeti művek jellemzői szerzői jogi szempontból. Az építészeti művek *szerzői jogi* oltalom alatt állnak. Ez a mai viszonyaink között teljesen természetesnek tűnik, azt azonban el kell ismerni, hogy az építészeti alkotások a szerzői művek egy meglehetősen sajátos csoportját alkotják. Ahogy arra *Faludi Gábor*¹ rámutat, az építészeti alkotások általában funkcionális és nem esztétikai művek, ugyanakkor a különböző nemzetközi egyezmények a művészeti alkotások között részesítik védelemben.² Az építészeti művek további fontos sajátossága, hogy a jog egyaránt oltalmazza az építészeti tervet és a megépített műveket, tehát a fizikailag megvalósult műszaki létesítményt. A megvalósult építészeti mű ugyanakkor tulajdonjog tárgya is, és tulajdonosa általában nem a szerzői jog jogosultja. A szerzői jogok és a tulajdonosi érdekeknek esetleges összeütközése komoly vitákat eredményezhet. Az építészeti művek szerzői jogi védelmének szabályozásánál a jogalkotónak azt is figyelembe kell vennie, hogy az építészeti terv megvalósításával az eredmény csak viszonylag ritkán kerül nyilvánosság elé, ellentétben más szerzői művekkel, például egy interneten közzétett hangfelvétellel vagy audiovizuális alkotással. Az építészeti művek tehát igen érdekes szerzői jogi kérdéseket vetnek fel. A szerzői jogi viszonyok – különösen mai világunkban – rendkívüli módon igénylik a nemzetközi védelmet.³ Az államok közötti együttműködés ezen a téren kifejezetten sikeresnek mondható. Azonban be kell látnunk, hogy az államok szerzői jogot érintő nemzetközi együttműködésének nem az építészeti művek szerzői joga jelentette és jelenti a motorját. Rövid tanulmányomban felvázolom az építészeti művek nemzetközi és európai uniós szabályozását.

* Közjegyző-helyettes (Debrecen).

¹ Faludi Gábor: Az építészeti művek a Szerzői Jogi Szakértő Testület gyakorlatában. In: Legeza Dénes (szerk.): A szerzői jog gyakorlati kérdései. Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala, Budapest, 2014, 118-149.

² Tehát a művészeti jelleg a védelem alapja vagy beszámítási pontja. Lásd Faludi: Az építészeti művek... im. 119.

³ Mádl Ferenc – Vékás Lajos: Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015, 373.

1.2. A fogalom-meghatározás nehézségei, az „építészeti mű” fogalma.

Tanulmányom elején érdemes volna tisztázni, hogy pontosan mit jelent az „építészeti mű” kifejezés a vizsgált nemzetközi jogi illetve európai uniós jogi környezetben. Tekintettel arra, hogy – amint látni fogjuk – a nemzetközi jogi és európai uniós szerzői jogi szabályozásban e terület viszonylag kis hangsúllyal jelenik meg, a feltett kérdésre nem lehet teljesen egyértelmű választ adni. A különböző nemzetközi jogi és uniós jogi dokumentumok ugyanis nem tartalmazzák a fogalomdefinícióját. Nemzetközi jogi vagy európai uniós definíciók hiányában az „építészeti művek” fogalmának meghatározása során a nemzeti szabályozások terminológiájából kell kiindulni, jóllehet a nemzeti szabályozások között e tekintetben jelentős eltérések vannak. A legtöbb esetben viszonylag egyszerű eldönteni, hogy építészeti műről van-e szó vagy sem. Egy impozáns épület, egy mérnöki csúcsteljesítményt jelentő terv az Európai Unió valamennyi tagállamában és minden fejlettebb, a nemzetközi jogi egyezményekben részes országban oltalomra számíthat. Azonban nem biztos, hogy egy úszómedence, egy faház, egy síremlék vagy egy kert tervrajza is valamennyi nemzeti jog szerint építészeti műnek minősül. Jelen tanulmányom keretei között nem vállalkozom arra, hogy minden releváns állam jogrendszerében alkalmazott definíciót áttekintsem, csupán három példával kívánom érzékeltetni, hogy az építészeti mű fogalmának meghatározása tekintetében a nemzeti szerzői jogi szabályozásokban jelentős különbségek fordulnak elő, ami nemzetközi viszonylatban is megnehezítheti az építészeti művekkel kapcsolatos szerzői jogi jogviták rendezését.

Az *Egyesült Királyságban* az 1988-as szerzői jogról, tervezésről és szabadalmakról szóló törvény jelenti a legfontosabb vonatkozó jogforrást, amely taxatív módon sorolja fel a védett szerzői műveket.⁴ A törvény 4. szakasz (1)(b) szerint az „épület” fogalma magában foglalja valamennyi rögzített felépítményt, és az épület vagy rögzített felépítmény részét. A szerzői jogi védelem kiterjed az építészeti terveire és vázlataira egyaránt. Felmerült a kérdés, hogy az épületek fogalmába beletartoznak-e az olyan, nem a helyszínen kivitelezett létesítmények is, mint melegházak, portakabinok vagy úszómedencék. E létesítmények védelmének legnagyobb akadálya, hogy a törvény csak *rögzített* felépítményt tekint épületnek. Míg e rendelkezéssel nyilvánvalóan az volt a jogalkotó szándéka, hogy a hajókat ne kelljen építészeti művekként védelemben részesíteni, azoknak a dolgoknak a jogi sorsa *meglehetősen bizonytalan*, amelyek bár nem gyártásuk, létrehozásuk idejétől kezdve vannak rögzítve, ám később – rendeltetésüknek megfelelően – elmozdíthatatlanul éstartóan egy bizonyos területen vannak elhelyezve. Egy ausztrál⁵ esetben az Északi Tartomány Legfelsőbb Bírósága úgy döntött, hogy az előre gyártott üvegszálás úszómedencék gyártására használt forma (zsalu) szerzői jogi védelem alá esik.⁶ *Mildren* bírő szerint annak elbírálása során, hogy épületről

⁴ Lionel Bently –Brad Sherman: IntellectualProperty Law. Oxford University Press, Oxford, 2009, 58.

⁵ Az ausztrál jogrendszer az angol commonlaw-ból ered, a szerzői jogi szabályozásban ma is igen nagy az átfedés.

⁶ Darwin Fibreglass v. KruhseEnterprises (1998) 41 IPR 649. Lásd http://www.supremecourt.nt.gov.au/archive/doc/sentencing_remarks/0/98/0/NS000550.htm Letöltve: 2016. január 12.

van-e szó, vagy sem, a következő szempontokat kell mérlegelni. A létesítmény nagyságát, rendeltetését, azt, hogy rögzített vagy hordozható, illetve tartósságának mértékét. A bíróság pedig arra a következtetésre jutott, hogy jóllehet sem az öntőforma, sem a műanyag nem minősül épületnek, ám a medencék igen. Annak ellenére, hogy az úszómedencéket előre gyártották és mozdíthatók.⁷ Ellentétben a többi szerzői művel, az építészeti művekre vonatkozóan *nincs* olyan kitétel, hogy azokat művészi értéküktől függetlenül védelemben kell részesíteni. Ezért úgy tűnik, annak eldöntésénél, hogy egy adott létesítmény építészeti műnek (vagy művészi értékű iparosmunkának) tekinthető vagy sem, először azt kell mérlegelni, hogy építészeti munka (vagy művészi értékű iparosmunka); és ha igen, elég magas művészi színvonalat képvisel-e, bár ebben a tekintetben a törvényi megfogalmazás kissé homályos.⁸

Németországban a *német szerzői jogi törvény*⁹ 2. § (1) bekezdése sorolja fel a szerzői jogi oltalom alá eső műveket. E törvényhely 4. pontja szerint az irodalom, a tudomány és a művészet védett művei közé tartoznak különösen a képzőművészeti művek, ideértve az *építészeti és az alkalmazott művészet alkotásait*, valamint e művek *terveit*. Tehát az építészeti művek és azok tervei is védelemben részesülnek az UrhG. szerint, amennyiben azok személyes szellemi alkotást ábrázolnak, tehát „az építőművészet alkotásai”. *Beigel*¹⁰ szerint a művek esztétikai tartalmának azonban el kell érnie egy olyan szintet, hogy a művészetekre fogékony és a művészetekben némiképp jártas körök művészeti teljesítményről beszélhessenek. A joggyakorlat szerint akkor minősül egy épület „építőművészeti alkotásnak”, ha az kiemelkedik a hétköznapi épületek tömegéből és egyéni szellemi alkotómunka eredménye, vagy kiemelkedik az átlagos építészeti alkotások közül.¹¹ Az épületek egyes részei is állhatnak szerzői jogi védelem alatt, ha megfelelnek a fenti feltételeknek és az egész épületről elkülöníthetők, például rácsok, kertkapuk, erkélyek. A terveket, tervvázlatokat és rajzokat is megillesheti szerzői jogi védelem, és az sem követelmény, hogy a terveket végül megépítsék.

Hazánk szerzői jogi szabályozásán német hatás érzékelhető. A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény¹² 1. § (2) bekezdése példálózó jelleggel sorolja fel, hogy mi minősül szerzői alkotásnak. E törvényhely k) pontja kimondja, hogy az „*építészeti alkotás és annak terve, valamint az épületegyüttes, illetve a városépítészeti együttes terve*” szerzői jogi védelem alatt áll, tehát szerzői alkotásnak minősül. Az Szjt. 1. § (3) bekezdése szerint a szerzői jogi védelem az alkotást a szerző szellemi tevékenységéből fakadó *egyéni, eredeti* jellege alapján illeti meg. A védelem *nem* függ mennyiségi, minőségi, esztétikai jellemzőktől vagy az alkotás színvonalára vonatkozó értékítéllettől. A védelem kiterjed egyrészt magára az építészeti alkotásra, azaz az épületre, annak tervére, az épületegyüttesre, illetve a városépítészeti együttes tervre is. Tehát az épület

⁷Bently – Sherman: im. 76-77.

⁸Bently – Sherman: im. 76-77.

⁹Gesetz über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte a továbbiakban: UrhG.

¹⁰ Herbert Beigel: Urheberrechte des Architekten. Bauverlag, 1984, 40.

¹¹ Alfred Morlock – Karsten Meurer: Die HOAI in der Praxis. Werner Verlag, 2014.

¹² A továbbiakban: Szjt.

(műszaki létesítmény) és annak terve is szerzői jogi védelem alatt áll. A védelem tárgyának meghatározásában talán az jelenti a legnagyobb jogalkalmazói feladatot, hogy az Szjt. nem definiálja az építészeti alkotás tervének fogalmát. Azaz nincs egyértelműen rögzítve a törvényben, hogy a közjogi elnevezést nyert tervfajták közül (pl.: ötletterv, tanulmányterv látványterv, vázlatterv stb.) melyik részesülhet védelemben, és az sem, hogy a tervezési folyamatban melyik az az első részeredmény, amely már szerzői jogi oltalom alatt áll. Ebből arra lehet következtetni, hogy a jogalkotó nem a tervfajta elnevezésére helyezi a hangsúlyt a védelem biztosításánál, hanem annak tartalmára. Annak megítélésénél, hogy az építési terv szerzői alkotás vagy sem, csupán két kritérium fennállását kell mérlegelni: a tervnek egyéni, eredeti jellegűnek kell lennie, illetve el kell érnie az alkotás szintjét. A bírói gyakorlat szerint, szerzői jogi védelemben részesül minden olyan mű, amelynek formáján az alkotó szellemi tevékenységéből fakadó eredetiség jegyei felismerhetők, függetlenül attól, hogy az alkotás milyen esztétikai értékelést vált ki.¹³ Az újabb bírói gyakorlatból is kitűnik, hogy az *egyéni, eredeti jellegű, önálló és kreatív gondolatiságot tükröző* építészeti terv az az alkotás, amelynek tervezőjét szerzői jog illeti meg.¹⁴ A magyar joggyakorlatban felmerült legújabb, legérdekesebb kérdésekről, döntésekről *Faludi Gábor* nyújtott kitűnő és igen érdekes áttekintést a már általam korábban hivatkozott, „Az építészeti művek a Szerzői Jogi Szakértő Testület gyakorlatában” című munkájában. Ebből csak példaként említem meg, hogy a Testület szerint egy iskola bútorozási terve nem minősül egyéni-eredeti műnek, ha nem tartalmazza a belső téralakítás egyéni-eredeti megoldását. Ezzel szemben a Testület egy egyéni-eredeti jellegű síremléket szerzői jogi oltalomban részesített. *Barta Judit* pedig beszámolt arról, hogy a joggyakorlat az építészeti kamarában és a szakirodalomban kialakult véleményt elfogadva a kert- és tájépítészetet is az építmény fogalma alá vonta.¹⁵

2. Az építészeti alkotások nemzetközi szerzői jogi védelme

Ahogy az a szellemi alkotások jogára általában igaz, a szerzői jog is egy meglehetősen „internacionalista” jogterület.¹⁶ A szerzői jogokra a nemzetközi magánjog terén fő szabály szerint a *területhez kötöttség* vagy *territorialitás* elve irányadó, amely szerint a szerzői jog csak annak az országnak a területén áll fenn, ahol az adott szellemi alkotás létrejött – függetlenül attól, hogy belföldi vagy külföldi szerzőtől származik.¹⁷ A territorialitás elve szerint tehát az egyes nemzeti szerzői jogi törvények saját szerzőiket csak saját területükön részesítették védelemben, külföldön már nem. Azonban már a 19. századtól megjelent a törekvés az államok részéről, hogy a szerzői jogi védelmet kiterjesszék: a szellemi

¹³ BH1980. 332.

¹⁴ EBH2000.382.

¹⁵ Barta Judit: Építészeti alkotások szerzői jogi védelme és a gazdasági reklámozás némely összefüggései megtörtént esetek kapcsán. In: Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 6. (116.) évfolyam 6. szám 2011. december. 116.

¹⁶ Csécsy György: A szellemi alkotások joga. Novotni Kiadó Miskolc 2007. 23.

¹⁷ Mádl – Vékás: im. 377.

termékek hatékony védelmét ne akadályozzák az államhatárok. Erre több eszköz állt és áll az államok rendelkezésére. A legegyszerűbb eszköz, hogy az államok – viszonyosság vagy nemzetközi szerződés alapján – a szellemi tulajdon védelmére vonatkozó külföldi jogszabályok hatályát saját területükre is kiterjesztették, illetve saját nemzeti szabályait külföldi szellemi alkotásokra is alkalmazták; így gyakorlatilag egyoldalú kollíziós szabályok jöttek létre.¹⁸ A szellemi teljesítmények nemzetközi védelmének megvalósítására az államok kétoldalú, illetve multilaterális nemzetközi szerződéseket kötöttek. A legfontosabb ilyen multilaterális egyezmény a Berni Unió Egyezménye.¹⁹ Az építészeti alkotások szerzői jogának nemzetközi jogi védelmét áttekintve azt tapasztaljuk, hogy nincs olyan nemzetközi jogi megállapodás, amely kifejezetten csak az építészeti alkotásokra vonatkozóan tartalmazna univerzális jellegű szabályozást.²⁰ Ugyanakkor a szerzői jogot szabályozó általános jellegű nemzetközi szerződések sem tartalmaznak általában olyan rendelkezéseket, amelyek kifejezetten az építészeti alkotások szerzői jogi oltalmára vonatkoznának. Ennek oka, hogy néhány egyéb műtípushoz (pl.: szoftverek, zenei alkotások, audiovizuális alkotások stb.) viszonyítva az építészeti alkotásokkal kapcsolatban nagyságrendekkel ritkábban fordul elő szerzői jogi jogsértés, és az építészeti művekkel kapcsolatos szerzői jogi jogsértésekkel okozott károk is messze elmaradnak például az illegális fájlmegosztókkal okozott károktól.

2.1. A Berni Unió Egyezménye. Az 1878. évi párizsi világkiállítással kapcsolatban tartott művészeti-irodalmi kongresszuson alakult nemzetközi társaság²¹ kezdeményezésére és a svájci kormány támogatásával²² 1886. szeptember 9-én kötötték meg az irodalmi és művészeti alkotások védelmére irányuló első nemzetközi szerződést,²³ amelyet a szakirodalomban – az előkészítő konferencia helyszíne után – Berni Unió Egyezményként szoktak említeni. A BUE-t 1886 óta természetesen több alkalommal módosították, illetve kiegészítették,²⁴ legutóbb Párizsban 1971. július 24-én. E módosítások és kiegészítések azt a célt szolgálták, hogy a jogi védelmet alkalmassá tegyék az időközben bekövetkezett technikai és társadalmi változások követelményeinek kielégítésére.²⁵ A BUE-

¹⁸ Forgács Tünde: A szellemi tulajdon területét szabályozó nemzetközi szerződések a magyar jogban, különös tekintettel az e szerződéseket kihirdető nemzeti jogforrásokra és a *softlaw* problematikára. In: Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica Tomus XXX/1. (2012), 271-289.

¹⁹ Convention de Berne pour la protection des œuvres littéraires et artistiques – Berni Egyezmény az Irodalmi és a Művészeti Művek Védelmére. A továbbiakban: BUE.

²⁰ Bakos Kitti – Nótári Tamás: Adalékok a szerzői jog nemzetközi és hazai fejlődéstörténetéhez. In: De iurisprudentia et iure publico V. évfolyam, 2011/4. szám, 2.

²¹ Association Littéraire Internationale, amelynek elnöki tisztségét először Victor Hugo töltötte be. Forrás: Nótári: A magyar szerzői jog fejlődése... im. 26.

²² Faludi Gábor: A szellemi alkotások jogának általános kérdései. In: Lontai Endre – Faludi Gábor – Gyertyánfy Péter – Vékás Gusztáv: Szellemi alkotások joga. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2006, 16.

²³ Lásd Ranschburg Viktor: A szerzői jog nemzetközi védelmére alkotott Berni Egyezmény vonatkozással Magyarországra. Az Athenaeum r.t. Könyvnyomdája, Budapest, 1901.

²⁴ Összesen hét ízben: Párizsban (1896), Berlinben (1908), Bernben (1914), Rómában (1928), Brüsszelben (1948), Stockholmban (1967) és Párizsban (1971). Forrás: Nótári: A magyar szerzői jog fejlődése... im. 27.

²⁵ Mádl – Vékás: im. 373.

nekjelenleg 165 tagállama van. Magyarország 1922-ben csatlakozott a BUE Bernben kiegészített szövegéhez,²⁶ 1931-ben a Rómában módosított szövegéhez,²⁷ majd 1975-ben a Párizsban módosított szövegéhez.²⁸ A BUE-vel kapcsolatos adminisztratív feladatok ellátására állandó szervezetet hoztak létre Bernben, azonban 1967 óta a Berni Iroda feladatait agenfi székhelyű Szellemi Tulajdon Világszervezete²⁹ vette át. A Világszervezet alapítása után hét évvel lett az ENSZ szerve. Fő feladata, hogy *„védje a szellemi tulajdont az egész világon, és ösztönözze, elősegítse a kreatív tevékenységeket.* Magyarország 1970 óta tagja a Világszervezetnek.

A BUE 2. cikk (1) bekezdése tartalmazza, hogy milyen alkotásokra terjed ki a szerzői jogi védelem. Eszerint a BUE-ben használt *„irodalmi és művészeti művek” kifejezés „felöleli az irodalom, a tudomány és a művészet minden alkotását, tekintet nélkül a mű létrehozásának módjára vagy alakjára, tehát lehet könyv, szöveggönyv vagy más írásmű ... építészeti mű, szobor... illusztráció és térkép; földrajzi, tereprajzi, építészeti vagy tudományos vonatkozású tervek, vázlat vagy plasztikai mű.* E művek pedig az Unióhoz tartozó valamennyi országban védelemben részesülnek.

A BUE védelmi rendszere három fontos alapelvre épül, mégpedig a *nemzeti elbánás*, a *formakényszer hiányának (más néven: alakszerűtlenség)* és a *védelem függetlenségének* elvére. A BUE 5. cikke mondja ki a *nemzeti elbánás elvét*,³⁰ ami azt jelenti, hogy a BUE valamelyik tagállamának kötelékébe tartozó szerzők az Unió³¹ valamennyi országában ugyanazokat a jogokat élvezik, mint a belföldiek, függetlenül attól, hogy szóban forgó művük még nem jelent meg, vagy először az Unió valamelyik államában jelent meg. A BUE alapján nemcsak azok a szerzők védettek, akik valamely tagország állampolgárai, hanem azok is, akiknek állandó lakhelye az Unió valamelyik tagországban van. A nemzeti elbánás elve tehát azt jelenti, hogy a szerződő államok saját területükön kölcsönösen ugyanazt a jogi státust biztosítják egymás állampolgárainak, mint sajátjaiknak.³² A *formakényszer hiányának elve* szerinte BUE-ben meghatározott jogok élvezete és gyakorlása nincs kötve semmiféle alakszerűséghez.³³ A BUE harmadik alapelve a *védelem függetlenségének elve*.³⁴ Eszerint a biztosított jogok élvezése és gyakorlása független attól, hogy a mű a származásának országában védelem alatt áll vagy sem. A BUE 5. cikk (4) bekezdése határozza meg, mit kell származási országnak tekinteni. Származási országnak meg nem jelent mű esetében a szerző hazája, egyébként az első megjelenés állama minősül. Ha a mű egyidejűleg az Unió több tagállamában jelent meg, és ezekben az országokban eltérő időtartamú védelmi

²⁶Kihirdette: 1922. évi XII. tv.

²⁷Kihirdette: 1931. évi XXIV. tv.

²⁸Kihirdette: 1975. évi 4. tvr.

²⁹World IntellectualProperty Organization, angol rövidítése: WIPO.

³⁰Régime nationale.

³¹A félreértések elkerülése érdekében szeretném hangsúlyozni, hogy az Unió e cím alatt *nem* az Európai Uniót, hanem a Berni Egyezményt aláíró tagállamok Unióját jelenti.

³²Mádl – Vékás: im. 378.

³³BUE 5. cikk (2) bek.

³⁴BUE 5. cikk (2) bek.

idő van érvényben, az a származási ország, amelynek törvényei a legrövidebb időtartamú védelmet biztosítják. Azokra a műveknél, amelyek egyidejűleg jelentek meg egy Unión kívüli és az Unióhoz tartozó valamelyik országban, a tagállam tekintendő származási országnak.

Építészeti művek esetében a származási ország az az ország, ahol az épületet megépítették,³⁵ nem pedig az, ahol a tervet megalkották. A „BUE szerint az Unió valamely államában épített eredeti mű (épület) szerzője a BUE hatálya alá tartozó, védelemben részesülő szerző, ha egyébként nem felel meg a védelem kritériumainak.”³⁶ Tehát az építés helye felel meg az első kiadás helyének. Ugyanakkor fontos megjegyeznünk, hogy a BUE 3. cikk (3) bekezdése alapján nem tekintendő megjelenésnek valamely építészeti mű megépítése. A BUE – az eredeti mű szerzőjét megillető jogok sérelme nélkül – védelemben részesíti az ún. származékos műveket is.³⁷ Építészeti művek vonatkozásában ilyen származékos mű lehet az épületről készült fénykép, fotóművészeti alkotás vagy útikönyv.³⁸

Ki kell emelni, hogy a BUE konkrét elvárásokat is megfogalmaz az Unió tagállamainak szerzői jogi szabályozásával kapcsolatban. Például előírja, hogy a védelmi idő fő szabály szerint a szerző életére és halála után ötven évre terjed, ám az Unió országai jogosultak ennél hosszabb védelmi időt is biztosítani.³⁹ Rendelkezik a szerzők személyhez fűződő jogairól,⁴⁰ a szabad felhasználás lehetséges eseteiről.⁴¹ Előírásokat határoz meg a jogsértéssel szembeni fellépésre jogosultakra,⁴² valamint a jogsértés útján létrejött művek lefoglalására⁴³ vonatkozóan.

2.2. Építészeti művek egyéb nemzetközi szerzői jogi egyezményekben.

Az építészeti művek szerzői jogára vonatkozó multilaterális nemzetközi szerződések közül egyértelműen a BUE tekinthető a legfontosabbnak, ugyanis abban – ahogy fentebb bemutattam – nevesítve vannak az építészeti művek, illetve található benne néhány kifejezetten az építészeti művekre vonatkozó speciális rendelkezés is. A BUE mellett léteznek egyéb nemzetközi szerzői jogi egyezmények is, azonban ezek nem térnek ki az építészeti művekkel kapcsolatos szerzői jogokra.

Az ENSZ Közgyűlésének 1948. évi Egyetemes Nyilatkozata az Emberi Jogokról 27. cikk (2) bekezdése kimondta, hogy a szerzői jog „alapvető emberi jog”. E tömör megfogalmazás azonban világszinten jelentős hatást váltott ki.⁴⁴ A BUE kezdetben nem igazán tudta betölteni univerzálisnak szánt szerepét, ugyanis számos jelentős állam nem írta alá (például az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió). Ezért került sor az ENSZ keretei között új nemzetközi egyezmény

³⁵ BUE 4. cikk b) pont.

³⁶ Faludi: Az építészeti művek a Szerzői Jogi Szakértő Testület gyakorlatában... im. 120.

³⁷ BUE 2. cikk (3) bek.

³⁸ Bakos – Nótári: Adalékok a szerzői jog nemzetközi és hazai fejlődéstörténetéhez... im. 2.

³⁹ BUE 7. cikk.

⁴⁰ BUE 6 bis cikk.

⁴¹ BUE 10. cikk.

⁴² BUE 15. cikk.

⁴³ BUE 16. cikk.

⁴⁴ Nótári Tamás: A magyar szerzői jog fejlődése. Lectum Kiadó, Szeged, 2010, 25.

megkötésére.⁴⁵ 1952. szeptember 6-án Genfben írták alá a nemzetközi szerzői jogi szempontból szintén igen fontos *Egyetemes Szerzői Jogi Egyezményt*,⁴⁶ aminek I. cikke példálózó jelleggel sorolja fel, hogy milyen irodalmi, tudományos és művészeti művekre vonatkozóan biztosít védelmet. Azonban e felsorolásban *nem* szerepelnek az építészeti művek. Az Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény egyébként később sokat veszített jelentőségéből, ugyanis tagjainak nagy része – többek között az Amerikai Egyesült Államok – belépett a nagyobb mértékű kötelezettségvállalást tartalmazó BUE-be.⁴⁷

A fenti két univerzális jellegű szerzői jogi egyezmény mellett létrejöttek *regionális* jellegű szerzői jogi egyezmények is, mint például az 1889. évi Montevideói Egyezmény, illetve a szomszédos jogok területén kívánatos együttműködést szolgáló mellékegyezmények⁴⁸ is, de ezek nem az építészeti művek szerzői jogával foglalkoztak. A Szellemi Tulajdon Világszervezete 1996. december 20-án, Genfben aláírt *Szerzői Jogi Szerződés*⁴⁹ szintén nem tartalmaz speciális rendelkezéseket az építészeti művek szerzői jogára vonatkozóan.

A szellemi alkotások egyre nagyobb szerephez jutottak a nemzetgazdaságokban. A technológiai fejlődés új távlatokat nyitott a kreatív elméknek: új műfajok jelentek meg (például számítógépes programok) és új terjesztési módok terjedtek el.⁵⁰ E folyamatok miatt a szellemi tulajdon a nemzetközi gazdasági egyezmények hatókörébe került. Az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) keretében kialakított, a Kereskedelmi Világszervezetet létrehozó Marrakesh-i Egyezmény⁵¹ 1. C) melléklete tartalmazza a *Szellemi Tulajdonjogok Kereskedelmi Vonatkozásairól szóló Megállapodást*,⁵² amelyet az angol nyelvű cím alapján csak *TRIPS Egyezményként* nevez a szakirodalom. (A TRIPS Egyezmény a szellemi tulajdon mindkét részterületére – a szerzői jogra és az iparjogvédelemre is – vonatkozik.) Az egyezmény valamennyi lényeges oltalmi formára kiterjed, így a szerzői jogokra is. Valamennyi szerzői műtípusra közösen állapítja meg a szellemi tulajdonjogok megszerzésével, fenntartásával és érvényesítésével kapcsolatos polgári jogi, közigazgatási jogi és büntető eljárási követelményeket.⁵³ Ez az egyezmény a szerzői joghoz is kereskedelmi jogi szempontból közelít, hiszen a szerzői művek a nemzetközi kereskedelmi közegben árunak illetve szolgáltatásoknak

⁴⁵ Faludi: A szellemi alkotások jogának általános... im. 17.

⁴⁶ Kihirdette: 1971. évi 4. tvr.

⁴⁷ Faludi: A szellemi alkotások jogának... im. 17.

⁴⁸ Például az 1961-es Római Egyezmény az előadóművészek, hangfelvétel-készítők és rádió-televízió szervezetek jogvédelméről, az 1989-es Genfi Szerződés az audiovizuális művek nemzetközi nyilvántartásáról.

⁴⁹ Kihirdette: 2004. évi XLIX. törvény

⁵⁰ Faludi: A szellemi alkotások jogának... im. 19.

⁵¹ Kihirdette: 1998. évi IX. törvény

⁵² Angolul: Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS).

⁵³ Kende Tamás: Nemzetközi gazdasági szervezetek, a nemzetközi gazdasági jog. In: Kende Tamás – Nagy Boldizsár – Sonnevend Pál – Valki László (szerk.): Nemzetközi jog. WoltersKluwer Kft., Budapest, 2014, 618-619.

tekintendők.⁵⁴A TRIPS Egyezmény sem tartalmaz speciális rendelkezéseket az építőművészeti művek védelmére vonatkozóan.

Nemzetközi szinten érzékelhetőegyfajta egységesítési törekvés az *Építészek Nemzetközi Szövetsége*⁵⁵ részéről, mivel a szövetség ajánlást⁵⁶ fogadott el az építészeti művek szerzői jogi vetületeit érintő ügyekben. E dokumentumban a szövetség célként határozta meg az építészek szerzői jogainak védelmét szolgáló rendelkezések fejlesztését. A dokumentum ajánlást fogalmaz meg többek között a szerzők jogainak védelmére, a szolgálati művekkel kapcsolatos szerzői jogi kérdésekre, a védett művekre, a tervezők érdekeinek védelmére, a védelmi időre, a szerzői jogok érvényesítésére, az építészeti tervek tulajdonjogára és az esetleges jogsértések miatti kártérítésre vonatkozóan. Azonban fontos megjegyeznünk, hogy e dokumentum nem nemzetközi egyezmény, nincsjogi értelemben kötelező ereje, csupán minimum standardokat próbál megfogalmazni az építészeti művek szerzői jogi védelmére vonatkozóan, és azt jelzi, hogy az építész szakma nemzetközi szinten is kiemelten foglalkozik e kérdésekkel.

Amint azt bemutattam, a szerzői jogok védelméről nemzetközi szinten multilaterális egyezmények gondoskodnak. Azonban mellettük még léteznek *kétoldalú egyezmények* is, amelyek lehetővé teszik, hogy a sokoldalú megállapodásokban nem részes államok viszonylatában is védelemben részesüljenek a szerzői művek, illetve a sokoldalú szerződésben rögzített jogokon kívül többletjogosultságokról, illetve szélesebb körű védelemről állapodjanak meg a szerződő államok. Ilyen kétoldalú megállapodást kötött például Magyarország az Amerikai Egyesült Államokkal 1911-ben, vagy a Szovjetunióval több alkalommal, először 1967-ben.⁵⁷

A felsorolt egyezményekkel a nemzetközi szerzői jogi problémák jelentős részét lehet kezelni. Azonban előfordulhatnak olyan esetek, amelyek a fenti egyezmények szabályozási körén kívül esnek. Ilyenkor a *nemzetközi kollíziós jog* közvetítésére van szükség.⁵⁸ Magyarországon a nemzetközi magánjogról szóló 1979. évi 13. törvényerejű rendelet 19. §-a ad a szerzői jogi viszonyokra kollíziós jogi rendelkezést, amikor a *lex loci protectionis* elvét mondja ki. Eszerint „a szerzői jogokat annak az államnak a joga szerint kell elbírálni, amelynek területén a védelmet igénylik.” Nagy Csongor István kiemeli, hogy a szabály helyes értelmezése szerint a releváns kapcsoló tényező az a hely, amelyre vonatkozóan igénylik a jogvédelmet.⁵⁹Ezt a szabályt kell alkalmaznia a magyar bíróságoknak, ha egy *nem egyezményes államból* származó mű esetében kell döntenie a szerzői jogok fennállása, a szabad felhasználás vagy jogsértés kérdésében. Abban a kérdésben, hogy ki az adott mű szerzői jogainak jogosultja, a mű származási országának nemzeti szabályozása alapján kell döntést hozni, mind a kollíziós jog, mind a BUE

⁵⁴ Mádl – Vékás: im. 375.

⁵⁵ Francia elnevezése: Union Internationale des Architectes (UIA).

⁵⁶ UIA AccordonRecommended International Standards of Professionalism in Architectural Practice. (<http://www.aia.org/aiaucmp/groups/aia/documents/pdf/aia075908.pdf>) Letöltve: 2016. január 08.

⁵⁷ Mádl – Vékás: im. 375.

⁵⁸ Mádl – Vékás: im. 376.

⁵⁹ Nagy Csongor István: Nemzetközi magánjog. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2011, 68.

ernyője alatt.⁶⁰ Fontos még megjegyezni, hogy a nemzetközi szerzői jogi egyezmények egyáltalán *nem* térnek ki a szerzői alkotások felhasználására és a vagyoni jogok átruházására irányuló szerződésekre. Ezekben a nemzetközi jogi ügyletekben minden esetben kollíziós norma közvetítésére van szükség.⁶¹

3. Az építészeti műveken fennálló szerzői jogok védelme az Európai Unióban

Ahogy az első részben már említettem, az államok szellemei alkotások jogára, illetve szerzői jogra vonatkozó szabályozása alapvetően nemzeti jellegű: nemzetenként fejlődött, és az államok különböző jogi megoldásokkal próbálják a szerzői művek határokon átívelő jogi oltalmát biztosítani. A szerzők, valamint a szerzői joghoz kapcsolódó egyéb jogosultak jogaira a tagállamok belső szabályozása irányadó. Az európai integrációs folyamat kezdetén szellemi alkotásokkal kapcsolatos, jellegzetesen közösségi kérdések egyébként is csak szórványosan jelentkeztek. Később merültek felharmonizációs problémák a szerzői jogok terén. Az egyik ilyen jellemző problémakör a filmekkel kapcsolatos szerzői jogokra vonatkozott, ugyanis a filmek a kontinentális jogalkotásban tradicionálisan *műalkotásként* nyernek jogi oltalmat. Ily módon a szabályozásban nagy hangsúlyt kap az alkotó tevékenység, az alkotások egyéni-eredeti jellege. Az angolszász jogalkotásban a filmszalag mint meghatározott adathordozó vált az oltalom tárgyává. Ez a megoldás az angolszász rendszernek arra a hagyományára vezethető vissza, hogy a copyright oltalom mindig a művet megtestesítő kéziratokon, nyomtatványokon keletkezett, az azok feletti rendelkezési jog formájában.⁶² A rögzítettség az oltalom elengedhetetlen feltétele volt. Az angolszász jogrendszer tehát a filmet nem mint műalkotást, hanem a filmet mint árut szabályozta.⁶³ A szabályozási különbségekből adódó problémák megoldása jelentős feladat az Európai Unió számára.

Azt láthatjuk, hogy az iparjogvédelem terén az uniós együttműködés igen szorossá vált: a jogegységesítés jegyében közös regionális intézmények, különmegyezmények jöttek létre (például európai szabadalom), rendeletek születtek (például közösségi védjegy, formatervezési minta, stb.). A szerzői jog területén megfigyelhető együttműködésről azonban nem mondható el ugyanez. Az Európai Uniónak ma sem létezik szerzői jogi rendelete – eltekintve a szellemi tulajdonjogot sértő árukra alkalmazandó vámfelügyeleti intézkedéseket szabályozó rendeletektől. Viszont az Európai Unió több irányelvet alkotott a témában.⁶⁴ Az Európai Unió szempontjából ugyanis a szellemi alkotások jogára vonatkozó tagállami szabályozások különbsége két okból is veszélyes lehet: egyrészt akadályozhatja az

⁶⁰ Mádl – Vékás: im. 376. A problémakör részletes kifejtése is itt olvasható.

⁶¹ Mádl – Vékás: im. 377.

⁶² Az angolszász szerzői jogi szabályozás (ki)alakulásáról lásd: Jakab Éva: Szerzők, kiadók, kalózok. A szellemi alkotások védelmének kialakulása Európában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012, 67-78.

⁶³ Tattay Levente: A szellemi alkotások jogvédelme az Európai Unióban. Pázmány Press, Budapest, 2014.

⁶⁴ Gyertyánfy Péter (szerk.): Nagykomentár a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvényhez. WoltersKluwer, Budapest, 2014, 682.

egységes belső piac létrejöttét, tekintettel arra, hogy közösségi beavatkozás hiányában e rendszer a nemzeti határok mentén oszthatná fel a belső piacot. Másrészt a szellemi alkotások joga versenyjogi relevanciával is bír, mivel a vállalkozások elvileg felhasználhatnák az általuk birtokolt szellemi tulajdonjogokat arra is, hogy megnehezítsék a potenciális versenytársak⁶⁵ piacra lépését.⁶⁶ Tehát a szellemi alkotások joga akadályát képezheti a nemzeti piacokra való belépésnek és korlátozhatja a kereskedelmet.⁶⁷(Bár ez utóbbinak a szabadalmaknál és a védjegyjogban van nagyobb jelentősége.) Ezért bír kiemelt jelentőséggel a tagállamok szellemi alkotások jogára vonatkozó szabályozásának közelítése. A szerzői jog terén már az Európai Unión kívül – és az európai integrációs folyamat elmélyülése előtt – is történt harmonizáció, hiszen a tagállamok is aláírták a BUE-t és az Egyetemes Szerzői Jogi Egyezményt. Az Európai Unióval kapcsolatban meg kell említenünk azokat a jogalkotási folyamat részét képező, de kötelező erővel nem bíró tervezeteket, javaslatokat is, amelyek iránymutatást jelentenek (jelentettek) a jogalkotás számára. Például az Európai Bizottság egy ún. Fehér Könyvben adott útmutatást a társult országok egységes belső piaci integrációjához. Ennek melléklete a szellemi tulajdon területére is kiterjedt.⁶⁸ Az Európai Bizottság 1995 júniusában Zöld könyvet tett közzé, a „Szerzői és szomszédos jogok az információs társadalomban” címmel, ami részletesen értekezik az információs társadalom jelenségeinek a szerzői művek felhasználására, illetve a szerzői jogok érvényesítésére gyakorolt hatásairól.⁶⁹

Az Európai Unió szerzői jogi tárgyú jogforrásainak áttekintése során azt tapasztaljuk, hogy – például a számítógépes programok,⁷⁰ az audiovizuális és zenei⁷¹ művek, adatbázisok jogi védelmére⁷² vonatkozó harmonizációval ellentétben –nem születtek *speciálisan* az építészeti művekre koncentráló közösségi jogforrások, sőt az Európai Bíróság gyakorlatában sem találunk olyan döntéseket, amelyek az építészeti alkotások szerzői jogi aspektusával foglalkoznának.⁷³ A vonatkozó szabályozás alapján úgy tűnik, hogy európai uniós szinten az építészeti művekkel összefüggésben nem a szerzői jogi problémák élveznek prioritást. Ugyan az építészet területére eső műemlékek védelmével, kulturális szerepével kapcsolatban születtek tanácsi következtetések, valamint az Európai Parlament

⁶⁵ 24/67. számú eset, Parke Davis kontra Probel&Centrafarm (1968) ECR 55.

⁶⁶ Walter Cairns: Bevezetés az Európai Unió jogrendszerébe. CO-NEX Könyvkiadó Kft., Budapest, 1999. 274, 280.

⁶⁷ Imelda Maher: Competition Law and IP Rights. In: Paul Craig and Gráinne de Búrca (ed.): The Evolution of EU Law. Oxford University Press, Oxford, 1999, 608.

⁶⁸ Csécsy: im. 26.

⁶⁹ Csécsy: im. 26.

⁷⁰ Az Európai Parlament és a Tanács 2009/24/EK irányelve (2009. április 23.) a számítógépi programok jogi védelméről.

⁷¹ Az Európai Parlament és a Tanács 2014/26/EU irányelve (2014. február 26.) a szerzői és szomszédos jogokra vonatkozó közös jogkezelésről és a zeneművek belső piacon történő online felhasználásának több területre kiterjedő hatályú engedélyezéséről.

⁷² Az Európai Parlament és a Tanács 96/9/EK irányelve (1996. március 11.) az adatbázisok jogi védelméről.

⁷³ Bakos – Nótári: Adalékok a szerzői jog nemzetközi... im. 3.

nyilatkozatokat, állásfoglalásokat fogalmazott meg,⁷⁴ ám az uniós jogban az építészeti művek inkább az energiateljesítmények és az energiahatékonyság aspektusából hangsúlyosak. Ezen kívül létezik még irányelvi szabályozás az építészeti szakmával és annak közösségi gyakorlásával kapcsolatos minimumkritériumokról, az oklevelek és a képesítések kölcsönös elismeréséről, ami a letelepedés és a szolgáltatásnyújtás szabadságával függ össze. Az Európai Bíróság határozataiban az építészeti művek szintén nem szerzői jogi értelemben jelennek meg, hanem inkább az építési beruházásokra irányuló koncessziós szerződésekkel és közbeszerzési eljárásokkal, valamint az adózási szabályokkal összefüggésben.⁷⁵

Az Európai Parlament és a Tanács 2004/48/EK irányelve (2004. április 29.) a szellemi tulajdonjogok érvényesítésére vonatkozó tagállami szabályok közelítését tűzte ki célul, egy magas, egyenértékű és egységes védelmi szint belső piacon belüli biztosítása érdekében. Az irányelv elsősorban a technológiai fejlődés jelentette kihívásokra reagált, de érzékelhetően nem az építészeti művekkel összefüggő esetleges problémák indították a jogalkotót a jogszabály elfogadására. Az Európai Unió szerzői jog szempontjából másik releváns irányelve a 2006/116/EK irányelv, amely a szerzői jogok és egyes szomszédos jogok védelmi idejével foglalkozik.⁷⁶ Az irányelv tartalmaz néhány kifejezetten egyes szerzői művekre vonatkozórendelkezést, például a filmalkotásokra, audiovizuális művekre, fényképekre vonatkozóan, ám az építészeti művek szerzői jogára nem fogalmazott meg speciális szabályt. A 2006/116/EK irányelvet a 2011/77/EK irányelv módosította. A módosítás az előadóművészekre és a hangfelvétel-előállítókra vonatkozó szabályozást érinti.⁷⁷ Szintén szerzői jogi vonatkozású jogforrás a bérleti jogról és a haszonkölcsönzési jogról, valamint a szellemi tulajdon területén a szerzői joghoz kapcsolódó egyes jogokról szóló 2006/115/EK irányelv, azonban annak 3. cikk (2) bekezdése kimondja, hogy hatálya *nem* terjed ki az építészeti alkotásokra.

Szintén érintheti a szerzői jogot, illetve az építészeti művek szerzői jogát a 864/2007/EK rendelet,⁷⁸ amely a szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra alkalmazandó jogot szabályozza. E rendelet (26) preambulumbekkezdése rendelkezik arról, hogy a szellemi tulajdonjogok megsértése esetén fenn kell tartani a *lex loci protectionis* elvét. A „szellemi tulajdonjog” kifejezést pedig többek között a szerzői és a szomszédos jogokra is vonatkozó fogalomként kell értelmezni. A szellemi tulajdonjog megsértésével a Róma II. rendelet 8. cikke foglalkozik, amelyben kimondja, hogy a szellemi tulajdonjog megsértéséből eredő, szerződésen kívüli kötelmi viszonyra annak az országnak a jogát kell alkalmazni, amelyre az

⁷⁴ Lásd bővebben: Bakos Kitty – Nótári Tamás: Szellemi tulajdon – építészeti alkotás. Lectum Kiadó, Szeged, 2011, 19.

⁷⁵ Bakos – Nótári: Adalékok a szerzői jog nemzetközi... im. 4.

⁷⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 2006/116/EK irányelve (2006. december 12.) a szerzői jog és egyes szomszédos jogok védelmi idejéről.

⁷⁷ Az Európai Parlament és a Tanács 2011/77/EU irányelve (2011. szeptember 27.) a szerzői jog és egyes szomszédos jogok védelmi idejéről szóló 2006/116/EK irányelv módosításáról.

⁷⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 864/2007/EK rendelete (2007. július 11.) a szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra alkalmazandó jogról. A szakirodalomban csak „Róma II.” rendeletként ismert.

oltalmat igényelték. Egyúttal a rendelet a szellemi tulajdon megsértésével kapcsolatos jogvitában *kizárja* a kijelölt alkalmazandó jogtól jogválasztás útján való eltérést lehetőségét.

4. Záró gondolatok

Az építészeti művek szerzői jogi védelem alatt állnak, azonban az oltalom alatt álló művek egy igen speciális csoportját alkotják, ugyanis egyszerre kell védelemben részesíteni a fizikailag létező épületet, létesítményt és annak tervét is. Mai világunkban a technológiai fejlődés – különösen az internet elterjedése – óriási kihívások elé állítja a nemzeti jogalkotókat a szerzői jogok védelme területén is. Ezért nagyon intenzívegyütműködés jellemző az államok között nemzetközi és európai uniós szinten egyaránt. Az együttműködés eredményeként létrejött fontosabb dokumentumokat áttekintve azonban azt láthatjuk, hogy az államok közös küzdelme elsősorban *nem* az építészeti művekkel kapcsolatos szerzői jogi problémák megoldására irányul. A legtöbb egyezmény a filmalkotásokkal és más audiovizuális művekkel, zeneművekkel, hangfelvétel-előállítókkal, adatbázisokkal foglalkozik. Az építészeti művek csak néhány nemzetközi jogi egyezményben illetve európai uniós jogforrásban vannak nevesítve. Az építési művek szempontjából a nemzetközi egyezmények közül ki kell emelni a Berni Unió Egyezményt, amelyről viszonylag részletesen szóltam. Az Európai Unióban jobbra csak irányelvek, ajánlások születtek az olyan szerzői jogi problémákkal összefüggésben, amelyek az építészeti műveket is érintik. Azokban az esetekben, amelyek a nemzetközi egyezmények hatályán kívül esnek, a nemzetközi kollíziós jog szabályait kell alkalmazni a jogviták eldöntésére.

A sportversenyekre történő nevezési jog egyes kérdései, különös tekintettel a kajak-kenu sportág szabályaira

ÁBRAHÁM ATTILA^{*}

A sport legfőbb erényei közé tartozik az igazságosság, az eredmények összehasonlíthatósága, mérhetősége és az írott szabályokon is túlmutató fair-play. Az egyes sportágakban minden résztvevő számára azonos feltételek állnak rendelkezésre (igazságosság), hogy megmutathassák mire képesek. Az azonos feltételrendszer kialakítása elengedhetetlen, amelyhez nagyon precíz szabályrendszerre van szükség. A szabályrendszer elemei nagy változatosságot mutatnak, vannak közöttük nemzeti jogszabályok, nemzetközi jogszabályok, nemzeti és nemzetközi sportági szabályok, versenyszabályok és egyéb szabályzatok. Túl a sporteredmények adta dicsőségen az egyes résztvevőket a modern sport jelentős bevételhez, anyagi és egzisztenciális biztonsághoz juttatja.

A sport - a sportközvetítések által - mára a szórakoztatóipar részévé vált, amelyben elképesztő pénzüsszegek is megjelentek. A Szellemi Tulajdon Világszervezete¹ adatai szerint például a 2010-es Dél-Afrikai labdarúgó világbajnokság – a jegyértékesítésen kívül – 3,7 milliárd amerikai dollár (USD) (jelen árfolyamon számolva cca. 1.070 milliárd forint) bevételt generált. A közvetítési jog értékesítéséből 2,4 milliárd USD (jelen árfolyamon számolva cca. 705 milliárd forint), a marketing jogok értékesítéséből 1,1 milliárd USD (jelen árfolyamon számolva cca. 305 milliárd forint), egyéb liszensz jogok értékesítéséből és rendezési jogért fizette díjból 0,2 milliárd USD (jelen árfolyamon cca. 60 milliárd forint) bevétel származott.²

A 2012-es londoni olimpia 8,046 milliárd USD (jelen árfolyamon cca. 2.333 milliárd forint) bevétellel zárult, amelyből a közvetítési jogok 3,85 milliárd USD (jelen árfolyamon cca. 1.117 milliárd forint), nemzetközi szponzoráció 0,95 milliárd USD (jelen árfolyamon cca. 276 milliárd forint), a szervező bizottság és a helyi szponzoráció 1,838 milliárd USD (jelen árfolyamon cca. 533 milliárd forint), a jegyértékesítés 1,238 milliárd USD (jelen árfolyamon cca. 359 milliárd forint), az egyéb liszensz jogok értékesítése 0,17 milliárd USD (jelen árfolyamon cca. 49

^{*} PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar. Témavezető: Prof. Dr. Papp Tekla tanszékvezető egyetemi tanár.

¹ World International Property Organisation, (továbbiakban WIPO) az ENSZ szerve, amelynek 188 ország a tagja.

² Forrás: <http://www.wipo.int/ip-sport/en/broadcasting.html> (2015.10.30)

milliárd forint) bevételt jelentett.³ Kimagasló érdeklődésre tartanak számot a kiemelt sportesemények - csak néhányat említve a legnépszerűbbek közül - a labdarúgás sportág világ-⁴ és kontinens bajnokságai, a Bajnokok Ligája sorozat⁵, de szintén sokan követik a nyári és téli olimpiai játékok⁶ eseményeit. Magyarországon nagy figyelem kíséri az ún. sikersportágaink, például a kajak-kenu és az úszás hazai és nemzetközi versenyeit, versenyzőink hazai és nemzetközi szereplését.

Önmagában nem lehet elég a kiemelkedő sportszakmai munka, az akár önsanyargató, sok lemondással járó edzések sorozata. Mind a sportsikerek adta dicsőség, mind a jelentős pénzügyi-bevételi lehetőségek arra ösztönzik a sportszektort, hogy megfelelő legyen a szabályozás. Tanulmányunkban azt a kérdéskört vizsgáljuk, ami már a „rajtvonalra” állás előtti időszakot is meghatározza, azaz, milyen szabályoknak kell megfelelni a magyar versenyzőknek, hogy részt vehessenek az adott sportrendezvényen. Vizsgáljuk továbbá a magyar jogi, sportjogi szabályozás, valamint a kajak-kenu sportág vonatkozó hazai, nemzetközi és speciálisan az olimpiai részvételre vonatkozó szabályozások feltételrendszerét, azok érvényesülését. Úgy tapasztaltuk, a jogszabályok a sport némely területén nem kellően kidolgozottak, a fogalmak használata nem egységes, definiáltságuk tartalma értelmezési zavarokra adhat okot, ezért jelen munkánkban néhány ilyen problémára hívjuk fel a figyelmet és megoldási javaslatokat is nyújtunk.

1. Fogalomtár

A tanulmányunkban használt fogalmak, összefüggések értelmezését azzal szeretnénk könnyíteni, hogy fogalomtárba foglaljuk azokat. Mivel témaválasztásunk jelentős részben a kajak-kenu sportágat, annak szabályzatait elemzi, ezért elengedhetetlen a sportági fogalmak, sajátosságok beemelése is tanulmányunkba.

³ Olympic Marketing Fact File Forrás:
http://www.olympic.org/Documents/IOC_Marketing/olympic_marketing_fact_file_v3_2015.pdf
(2015.10.30)

⁴ FIFA 2014 Brazília, 214 ország közvetítette a labdarúgó világbajnokság mérkőzéseit. The FIFA World Cup In Numbers Forrás:
http://resources.fifa.com/mm/document/tournament/competition/02/44/29/89/fifaworldcupinnumber_s_120714_v7_eng_neutral.pdf (2015.10.30)

⁵ Több mint száz országban közvetítik a mérkőzéseket a 2015-2018 időszakban. UEFA Champions League Broadcast Partners 2015-2018 Forrás:
http://www.uefa.com/MultimediaFiles/Download/competitions/General/02/27/24/91/2272491_DOWNLOAD.pdf (2015.10.30)

⁶ A londoni olimpia (2012) és a Szocsiban rendezett téli olimpia (2014) eseményeit egyaránt 220 ország közvetítette. London 2012 – 3,635 milliárd néző, Szocsi 2014 – 2,1 milliárd néző. Olympic Marketing Fact File Forrás:
http://www.olympic.org/Documents/IOC_Marketing/olympic_marketing_fact_file_v3_2015.pdf
(2015.10.30)

A fogalomtárat három csoportra bontjuk:

- 1.1. A 2004. évi I. törvény a sportról (Továbbiakban: Sporttörvény⁷) által használt és meghatározott fogalmak
- 1.2. A Sporttörvény által használt, de meg nem határozott fogalmak
- 1.3. A Sporttörvény által nem használt fogalmak

Erre a csoportosításra azért van szükség, mert a Sporttörvény alapvetően adós maradt cizellált sportjogi definíciók megadásával, melyek pótlása szükséges választott témánk feldolgozásához. A fogalomtárat tanulmányunk kiindulási pontjaként kezeljük, amelyhez viszonyítva teszünk a témánkra vonatkozó megállapításokat, valamint fogalmazunk meg javaslatokat.

1.1. A Sporttörvény által használt és meghatározott fogalmak. Ebben a részben olyan fogalmakkal foglalkozunk, amelyek hangsúlyozása szükséges a tanulmányunk témaválasztása szempontjából, annak tágabb környezetét mutatja meg, de a rendszertanilag nem beilleszthetők a téma szöveges kifejtésébe.

Sporttevékenység: a meghatározott szabályok szerint, a szabadidő eltöltéseként kötetlenül vagy szervezett formában, illetve versenyszerűen végzett testedzés vagy szellemi sportágban kifejtett tevékenység, amely a fizikai erőnlét és a szellemi teljesítőképesség megtartását, fejlesztését szolgálja.⁸ A köznyelvi értelmezést, amely szerint a sport meghatározott szabályok szerint folytatott testgyakorlás, megerősíti a Magyar értelmező kéziszótár is.⁹

Magát, a sporttevékenységet végző személyek köre:

Sportoló: az a természetes személy, aki sporttevékenységet végez.¹⁰

Versenyszerűen sportoló (Továbbiakban: *versenyző*): az a természetes személy, aki a sportszövetség által kiírt, szervezett vagy engedélyezett versenyeken, vagy versenyrendszerben vesz részt. A versenyző vagy amatőr, vagy hivatásos sportoló.¹¹

A törvényszöveg alapján a hivatásos sportoló csak versenyző lehet. Álláspontunk szerint a Sporttörvény nem határozza meg az amatőr sportolók teljes körét, csak annyit állapít meg, hogy a nem hivatásos versenyző amatőr sportolónak minősül. Arra nem ad választ, hogy ezen kívül ki minősül még amatőr sportolónak.

Ugyanakkor, az amatőr vs. hivatásos (profi) minősítés sem a sporttevékenységhez való hozzáállásról, sem az üzőtt sporttevékenység színvonaláról nem mond el semmit. Alapvetően a gazdasági, létfenntartó tevékenység jelenik meg határvonalként.

Diáksportoló: Az országos diák- és főiskolai-egyetemi sport sportszövetségei által, illetve közreműködésükkel szervezett diáksport versenyeken résztvevő sportoló a tanulói, hallgatói jogviszonya alapján diáksportolónak minősül

⁷ 2015. október 31-én hatályos állapot

⁸ Sporttörvény 1. § (2)

⁹ CSÁBI Szilvia (szerk.), Magyar értelmező kéziszótár, Akadémiai kiadó, Budapest, 2006, 1196.

¹⁰ Sporttörvény 1. § (1)

¹¹ Sporttörvény 1. § (3)-(4)

függetlenül attól, hogy versenyző vagy szabadidős sportoló.¹² Tehát a versenyző és a szabadidős sportoló egyidejűleg diáksportoló is lehet. Ugyanakkor, a diáksportoló meghatározásból úgy tűnik, mintha a sporttevékenységet végző természetes személyek (sportolók) köre csak két halmazra bontható, versenyzőkre és szabadidős sportolókra, azaz, aki nem versenyző az szabadidős sportoló.

A gazdálkodó szervezetek köre, amelyek keretében a sportolók a sporttevékenységüket végzik:

*Sportszervezet*¹³: a sportegyesületek¹⁴ és a sportvállalkozások.¹⁵

Az egyesület, mint személyeket egyesítő jogi személy forma, egyúttal a legrégebbi jogi személy formáció is. A Ptk. a jogi személy egyesületeket szabályozza, azaz a Sporttörvényi meghatározás – Ptk. szabályai szerinti működés – alapozza meg a sportegyesület jogi személyiségét.¹⁶ Fontos megjegyeznünk, hogy bár az egyesületek közül sportegyesületként csak azok vehetők nyilvántartásba, amelyek a Sporttörvényben meghatározott követelményeknek megfelel, de a követelmények között nem szerepel sportágra utalás vagy egyéb tartalmi ismerv.¹⁷

Sportvállalkozások esetében a formakényszer mellett a tevékenységi körökre vonatkozó Tevékenységek Egységes Ágazati Osztályozási Rendszer (továbbiakban: TEÁOR), mint statisztikai jegyzék nem ad útmutatást a sporttevékenység – mint főtevékenység -meghatározására.¹⁸

Sportiskola: Az a köznevelési intézmény, jogi személy nonprofit gazdasági társaság, sportegyesület, sportvállalkozás, vagy utánpótlás-nevelés fejlesztését végző alapítvány, amely az alábbiak szerint utánpótlás-nevelési feladatokat lát el vagy közreműködik azok ellátásában.¹⁹ Két típusát különbözteti meg a Sporttörvény, úgymint köznevelési típusú sportiskola²⁰, valamint egyesületi jellegű sportiskola.²¹

A sportolók és a gazdálkodó szervezetek közötti jogviszony szabályozása:

Sportszerződés: a sportszervezet és az amatőr sportoló jogviszonyát szabályozza.²²

Hivatásos sportoló szerződése: a hivatásos sportoló és a sportszervezet jogviszonyát szabályozza, amely munkaszerződés vagy megbízási szerződés lehet.²³ A hivatásos sportoló sporttevékenységgel összefüggő munkaviszonyára a

¹² Sporttörvény 30. § (2)

¹³ Sporttörvény 15. § (1)

¹⁴ Sporttörvény 16. § (1)

¹⁵ Sporttörvény 18. § (1)-(2)

¹⁶ VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.), Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz, Wolters Kluwer Complex Kiadó, Budapest, 2014, 276.

¹⁷ SÁRKÖZY Tamás, Magyar Sportjog az új Polgári Törvénykönyv után, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2015, 16.

¹⁸ SÁRKÖZY (2015) i.m. 16.

¹⁹ Sporttörvény 77. § m)

²⁰ Sporttörvény 77. § ma)

²¹ Sporttörvény 77. § mb)

²² Sporttörvény 5. § (2)-(3)

²³ Sporttörvény 8. § (1)

Munka Törvénykönyvéről (továbbiakban: Mt.) szóló törvényt a Sporttörvényben meghatározott eltérésekkel kell alkalmazni, például csak határozott időtartamra köthető, próbaidő nem köthető ki, munkaszüneti napokon is rendszeresen foglalkoztatható, a nemzeti válogatott keretben történő szereplésére az Mt. munkaszerződéstől eltérő foglalkoztatásra vonatkozó szabályait kell alkalmazni azzal, hogy a munkaszerződéstől eltérő foglalkoztatáshoz a hivatásos sportoló előzetes hozzájárulása szükséges, etc.²⁴ Az Mt. szerint a munkáltató jogosult a munkavállalót átmenetileg a munkaszerződéstől eltérő munkakörben, munkahelyen vagy más munkáltatónál foglalkoztatni.²⁵

A sportolók versengésének szabályozott keretrendszere:

Versenyszabályzat: A sportág nemzetközi szövetsége és a hazai szakszövetség, illetve országos sportági szövetség - kivéve a szabadidősport szövetség - által meghatározott szabályok szerint szervezett fizikai vagy szellemi sportteljesítményt mérő erőpróba. A bajnokság versenyrendszernek minősül. A versenyrendszer hivatásos, amatőr és vegyes (nyílt) rendszerű lehet.²⁶

Versenyszabályzat: A versenyrendszer keretében folytatott sporttevékenységre és az ahhoz közvetlenül kapcsolódó szakmai tevékenységekre vonatkozó előírások rendszerbe foglalt összessége, amely a versenyrendszerben részt vevő sportolók, sportszervezetek, sportszakemberek általános és sportági kötelezettségein túlmenően tartalmazza a versenyrendszert működtető sportszövetség eljárásának szabályait is.²⁷ A versenyszabályok a sport autonóm önszabályozásának megnyilvánulásai, egyfajta normaalkotás. Ez a norma – bár nem jogszabály, inkább jogszabályszerű norma (lex sportiva²⁸) – egy adott sportág résztvevői számára sokszor erősebb szabályok a szuverén alkotta jogszabályoknál.²⁹ Ugyanakkor, egyetértünk Princzinger Péterrel, hogy a sport autonóm szervei által alkotott szabályok, szabályzatok a sportjog forrásai közé sorolandók, jogalkalmazási produktumnak tekintendők.³⁰

Sportrendezvény: sportszervezet vagy sportszövetség által versenyrendszerben vagy azon kívül, résztvevők jelenlétében megtartott verseny, mérkőzés. A sportesemény sportrendezvénynek minősül.³¹

A sportrendezvényeken résztvevő egyéb személyek:

Sportrendezvény résztvevője: az a természetes személy, aki a sportrendezvény helyszínén annak időtartama alatt, valamint a sportrendezvényt megelőzően vagy követően másfél órával tartózkodik. A néző (szurkoló) résztvevőnek minősül.³²

²⁴ Sporttörvény 8. § (2) – (5)

²⁵ Mt. VIII. fejezet A munkaszerződés teljesítése, 30. A munkaszerződéstől eltérő foglalkoztatás 53. § (1)

²⁶ Sporttörvény 77. § q)

²⁷ Sporttörvény 77. § r)

²⁸ SIEKMANN Robert C.R. - SOEK Janwillem (Szerk.), Lex Sportiva: What is Sports Law?, T.M.C. Asser Press, Hága, 2012.

²⁹ SÁRKÖZY (2015) i.m. 18.

³⁰ PRINCZINGER Péter, Sportjog I., ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2010, 36.

³¹ Sporttörvény 77. § u)

³² Sporttörvény 77. § o)

1.2. A Sporttörvény által használt, de meg nem határozott fogalmak. A sport fogalmi meghatározása nemzetközi kitekintésben:

Sport: A 2004. évi törvény a sportról szól, de nem határozza meg azt, amiről szól, a sport fogalmát, ugyanakkor a Sporttörvény bevezetője alaposan körbeírja azt. Az Európai Sport Charta (továbbiakban: Charta) szerint sport minden olyan fizikai tevékenység, amelynek célja esetenként vagy szervezett formában a fizikai és szellemi erőnlét kifejezése vagy fejlesztése, társadalmi kapcsolatok teremtése, vagy különböző szintű versenyeken eredmények elérése.³³ Megjegyezzük, hogy a Charta definíciója szerint csak a fizikai tevékenység minősül sportnak, azaz például a sakk ebben a felfogásban nem sport. A sport fogalmi köre bővülését, a sport meghatározásának nehézsége tekintetében egyetértünk Sárközy Tamással.³⁴ Álláspontunk szerint a Sporttörvény sporttevékenység meghatározása párhuzamba állítható a sport fogalmával. Ugyanakkor, a magyar jogi szabályozás – bár elveket, célokat deklarál - nem tud mit kezdeni a sport megkettőződésével. Például más az az aerobik, amit a versenyzők, mint versenygyakorlat mutatnak be és más az az aerobik, amit a fitnesztermek kínálnak szolgáltatásként. A „mi a sport?” kérdésre több évtized alatt sem született egységes, általános szabályozás, bár jelentek és jelennek meg sportszakmai³⁵, Magyarországon például Fritz Péter részéről³⁶, valamint – talán meglepő módon - egészségügyi³⁷ válasz-kísérletek, útkeresések.

A sporttevékenységet végzők személyi halmazának további szereplői:

*Szabadidős sportoló*³⁸: A *versenyző* vagy amatőr sportoló, vagy hivatásos sportoló. A nem *versenyző* (aki a sportszövetség által kiírt, szervezett vagy engedélyezett versenyeken, vagy versenyrendszerben nem vesz részt) az csak amatőr sportoló lehet, ahogyan az a hivatásos sportoló definíciójából következik. Jogértelmezési bizonytalanságot látunk abban, hogy a nem *versenyző* amatőr sportolói kör azonosnak tekinthető-e a szabadidős sportolók körével.

A sportolók versengésének egyéb színtere:

Sportesemény: Bár a Sporttörvény tizenhat helyen említi a „sportesemény” kifejezést, a sportrendezvény meghatározásából csak annyit tudunk, hogy a sportesemény sportrendezvénynek minősül.

A sportolók és gazdálkodó szervezetek sportrendezvényen való részvételének előfeltétele:

³³ Európai Sport Charta és a Sport Etikai Kódexe, Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága által 1992. szeptember 24-én elfogadott és 2001. május 16-án átdolgozott REC (92) 13 és REC (92) 14 számú ajánlások, Európa Tanács Információs és Dokumentációs Központ, Budapest 2001., Függelék a REC (92) 13 átdolgozott Ajánláshoz, 2. cikk, 1. a.

³⁴ SÁRKÖZY (2015) *i.m.* 11.

³⁵ DIETRICH Knut – HEINEMANN Klaus (szerk.), *Der nicht-sportliche Sport*, Karl Hofmann, Schorndorf, 1989, 11-45.

³⁶ FRITZ Péter, *Mozgásos rekreáció – rekreáció mindenkinek I.*, Bába Kiadó, Szeged, 2011, 28-36.

³⁷ CASPERSEN J. Carl, POWELL E. Kenneth, CHRISTENSON M. Gregory, *Physical Activity, Exercise, and Physical Fitness: Definitions and Distinctions for Health-Related Research*, Public Health Reports – Journal of the

U.S. Public Health Service, VOLUME 100 NO. 2 March-April 1985, 126-131.

³⁸ Sporttörvény 30.§ (2)

Indulás, indulási (nevezési) jog: A Sporttörvény több helyen használja ezeket a fogalmakat, anélkül, hogy meghatározná. Például, a versenyrendszerben (bajnokságban) való indulás (nevezés) joga nem ruházható át, az erre irányuló szerződés semmis.³⁹ Ugyanakkor a Sporttörvény az indulási jogot azonosítja a nevezési joggal.

A világ talán legismertebb, a nemzetek legszélesebb körét bevonó sportrendezvénye, mozgalma szerveződésének meghatározó szervezete:

NOB: A NOB az olimpia fővárosában, Lausanne-ban (Svájc) székelő nemzetközi, nem kormányzati, nonprofit, határozatlan időtartamra létrejött, jogi személyiséggel rendelkező szervezet. Jogi státuszát – a hatályos Olimpiai Karta szerint – a Svájci Szövetségi Tanáccsal kötött egyezmény biztosítja⁴⁰, amely egyezmény 2000. november 1-től hatályos. A NOB tagjai kizárólag természetes személyek lehetnek. A tagok száma nem haladhatja meg a 115 főt.⁴¹

Olimpiai Karta: A modernkori olimpizmus alapelveit foglalja egységes szerkezetbe. Három fő célja van⁴²:

- Alkotmányos jellegű, rögzíti és emlékeztet az olimpiai eszme alapvető elveire és értékeire
- A NOB alapszabályául szolgál.
- Meghatározza a legfontosabb kölcsönös jogokat és kötelezettségeket az olimpiai mozgalom három kulcsszereplője – a NOB, a nemzetközi szövetségek és a nemzeti olimpiai bizottságok – között, valamint az Olimpiai Játékok szervező bizottságai vonatkozásában. Mindegyik szervezetnek meg kell felelni az Olimpiai Karta rendelkezéseinek.

1.3. A Sporttörvény által nem használt fogalmak. A kajak-kenu sport, és annak szakágai meghatározása a Nemzetközi Kajak-Kenu Szövetség Alapszabálya⁴³ (továbbiakban: ICF-Alapszabály) alapján:

A kajak-kenu sport: minden kajak és evezős aktivitás, amely során az evezős előre halad egy- vagy kéttollú lapáttal.

Szakág: Az ICF Alapszabálya értelmében a kajak-kenu sportághoz tartoznak: gyorsasági (sprint), maraton (marathon), kajak-póló (canoe polo), szlalom (slalom), szabadstílusú (freestyle), vadvíz (wildwater), vitorlás kajak-kenu (canoe sailing), sárkányhajó (dragon boat), tengeri kajak (ocean racing), para kajak-kenu (paracanoe) szakágak.⁴⁴ Tehát a szakág fogalma nem kerül meghatározásra, pusztán egy taxatív felsorolás található a szakágakról. Ugyanakkor, a Magyar Kajak-Kenu Szövetség Alapszabálya⁴⁵ (továbbiakban:

³⁹ Sporttörvény 33.§ (2)

⁴⁰ FOSTER Ken, Is There a Global Sport Law?, Entertainment Law, Vol. 2, No. 1, Spring 2003, 1–18. Lecturer in Law, University of Warwick.

⁴¹ Olimpiai Karta – 2 The International Olympic Committee (IOC), 15 Legal status 1-2.

⁴² 2015. augusztus 2-től hatályos Olympic Charter (Továbbiakban: Olimpiai Karta) – Introduction to the Olympic Charter Forrás: http://www.olympic.org/Documents/olympic_charter_en.pdf (2015.10.12)

⁴³ Hatályos: 2014. november 1-től, Forrás: <http://www.canoeicf.com/icf/AboutICF/Rules-and-Statutes.html> (2015.10.12)

⁴⁴ Alapszabály I. Általános Rendelkezések 1. § (2) a)

⁴⁵ Hatályos: 2015. november 20. I. Általános Rendelkezések 1. § (2) b) pont

Forrás: http://kajakkenusport.hu/szovetseg/dokumentumok/szabalyzatok/mkksz_alapszabalya/

Alapszabály) – példálózó felsorolással - tovább bővíti a szakágak körét.

A tanulmányunkban kiemelten kezelt kajak-kenu sportág legfontosabb szabályalkotó szervezetei:

International Canoe Federation (Továbbiakban: ICF): Nemzetközi Kajak-Kenu Szövetség. Az ICF, mint nemzetközi sportszövetség rendelkezik a nemzetközi versenyszabályzat-megállapítási monopóliummal, amely szabályzatnak a tagországok nemzeti kajak-kenu szövetségei, azok sportszervezetei és kvázi sportszervezetei⁴⁶, valamint a tagi vagy szerződés jogviszonnyal rendelkező versenyzői önként alávetik magukat.⁴⁷

Magyar Kajak-Kenu Szövetség (továbbiakban: MKKSZ): A Magyar Kajak-Kenu Szövetség a Nemzetközi Kajak-Kenu Szövetség (ICF) alapszabályában és a sportról szóló 2004. évi I. törvényben meghatározott, a kajak és kenu sportág feladatainak ellátására, a kajak-kenu sportversenyek szervezésére, tagjai érdekvédelmére és a részükre való szolgáltatásokra, valamint a nemzetközi kapcsolatok lebonyolítására létrehozott, az e sportágban működő sportszervezetekre épülő, tevékenységüket összehangoló, munkájukat segítő és támogató, önkormányzattal rendelkező, a Sporttörvény, az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról szóló 2011. évi CLXXV. törvény és a Polgári Törvénykönyv alapján működő országos sportági szakszövetség.⁴⁸

A kajak-kenu sportban versengő sportolók versenyének keretrendszer:

ICF – Canoe Sprint Competition Rules (Továbbiakban: CSCR): A Nemzetközi Kajak-Kenu Szövetség gyorsasági szakág versenyszabályzata.⁴⁹

ICF – Canoe Slalom Competition Rules (Továbbiakban: CSLCR): A Nemzetközi Kajak-Kenu Szövetség szlalom szakág versenyszabályzata.⁵⁰

ICF – Canoe Marathon Competition Rules (Továbbiakban: CMCR): A Nemzetközi Kajak-Kenu Szövetség maraton szakág versenyszabályzata.⁵¹

ICF – Dragon Boat Competition Rules (Továbbiakban: DBCR): A Nemzetközi Kajak-Kenu Szövetség sárkányhajó szakág versenyszabályzata.⁵²

MKKSZ Gyorsasági kajak-kenu versenyszabályok (továbbiakban. Gyorsasági versenyszabályok): A kajak-kenu sportág gyorsasági szakága

(2016.05.11)

⁴⁶ Tanulmányunkban a sportiskolákat és az utánpótlás-nevelést végző alapítványokat kvázi sportszervezetként említjük.

⁴⁷ SÁRKÖZY (2015.) i.m. 19.

⁴⁸ MKKSZ Alapszabály (továbbiakban: Alapszabály) I. Általános Rendelkezések 1. § (1)

Forrás: http://kajakkenusport.hu/szovetseg/dokumentumok/szabalyzatok/mkksz_alapszabalya/ (2015.10.31)

⁴⁹ Hatályos: 2015. január 1-től, Forrás: <http://www.canoeicf.com/icf/AboutICF/Rules-and-Statutes.html> (2015.10.12)

⁵⁰ Hatályos: 2015. január 1-től, Forrás: <http://www.canoeicf.com/icf/AboutICF/Rules-and-Statutes.html> (2015.10.12)

⁵¹ Hatályos: 2015. január 1-től, Forrás: <http://www.canoeicf.com/icf/AboutICF/Rules-and-Statutes.html> (2015.10.12)

⁵² Hatályos: 2015. január 1-től, Forrás: <http://www.canoeicf.com/icf/AboutICF/Rules-and-Statutes.html> (2015.10.12)

versenyszabályzata.⁵³

MKKSZ Maratoni kajak-kenu versenyszabályok (továbbiakban: Maraton versenyszabályok): A kajak-kenu sportág maraton szakága versenyszabályzata.⁵⁴

MKKSZ Sárkányhajó versenyszabályok (továbbiakban: Sárkányhajó versenyszabályok): A kajak-kenu sportág sárkányhajó szakága versenyszabályzata.⁵⁵

Zebra: Az MKKSZ elnöksége által elfogadott szabályzat, amely részben a szakági versenyszabályokat egészíti ki, pontosítja azokat.⁵⁶

Versenyszám: A hajóosztályból és a versenytávból áll össze, férfi vagy női, korosztályos bontásban. (Például NC1-1.000m, felnőtt női kenu egyes 1.000m) A szakági versenyszabályok határozzák meg a hajóosztályokat, a versenytávokat, valamint a versenyzői életkori kategóriákat.

Válogató és tájékoztató versenyek: Válogató és tájékoztató versenyek, amelyeket a válogatott keret, vagy a válogatott csapat összeállítása céljából rendeznek.⁵⁷

Olimpiai sportág: A nyári vagy a téli olimpiai játékok műsorán szereplő sportágak.⁵⁸

Olimpiai versenyszámok: A kajak-kenu sportág gyorsasági és szlalom szakága szerepel a nyári olimpiai játékok műsorán. Gyorsasági szakágban tizenkettő⁵⁹, a szlalom szakágban négy⁶⁰ olimpiai versenyszám van. A szakágak világbajnokságain több versenyszám szerepel. A gyorsasági szakág világbajnokságain az olimpiai versenyszámokon kívül még tizennégy⁶¹ versenyszám, a szlalom szakág világbajnokságain az olimpiai versenyszámokon kívül még hat versenyszám⁶² kerül megrendezésre.

2. A sportolók részvétele a sportrendezvényeken

A sportversenyek sportszakmai szempontból legfontosabb szereplői a sportolók, pontosabban a sportolók meghatározott köre, a versenyzők. Tehát a versenyző a magyar sportjogi szabályozásban - per definitionem - a sportszövetségi versenyrendszerben szereplő, részt vevő sportoló.

⁵³Gyorsasági versenyszabályok Forrás: <http://kajakkenusport.hu/szovetseg/zebra-versenyszabalyok/> (2015.10.31)

⁵⁴Maraton versenyszabályok Forrás: <http://kajakkenusport.hu/szovetseg/zebra-versenyszabalyok/> (2015.10.31)

⁵⁵Sárkányhajó versenyszabályok Forrás: <http://kajakkenusport.hu/szovetseg/zebra-versenyszabalyok/> (2015.10.31)

⁵⁶Zebra Forrás: <http://kajakkenusport.hu/szovetseg/zebra-versenyszabalyok/> (2015.10.31)

⁵⁷Gyorsasági versenyszabályok 2.5.2.2. Sem a maraton, sem a sárkányhajó szakág versenyszabályzata nem határozza meg a válogató verseny fogalmát, bár használja azt.

⁵⁸Forrás: <http://www.mob.hu/olimpiai-sportagak> (2015.10.31.)

⁵⁹CSCR - Appendix 1 - Olympic Programme 2016

⁶⁰CSLCR – Appendix 1 – Qualification System Games of the XXXI. Olympiad Rio 2016 A. Events

⁶¹CSCR - Chapter IV - Special Rules for Senior World Championships, 34 Programme, 34.1.1

⁶²CSLCR - Chapter IV - Special Rules for Senior World Championships, 41.2 Participation

2.1. Játékjog⁶³ - versenyengedély. A sportversenyeken, sportszövetségi versenyrendszerben, bajnokságban a versenyzők a versenyrendszerben vagy versenyeken való részvételre jogosító sportolói igazolvánnyal, ún. versenyengedéllyel⁶⁴ vagy rajtengedéllyel⁶⁵ vehetnek részt. A rajtengedély a versenyengedély speciális fajtája: a sportszövetség által vagy közreműködésével kiírt versenyre, mérkőzésre szóló egyszeri versenyengedély, amely amatőr és szabadidő-sportolók számára teszi lehetővé a részvételt.⁶⁶ A Sporttörvény - bár használja - nem definiálja a szabadidős-sportoló fogalmát, de ezt – a pontos jogértelmezés miatt - megfontolásra javasoljuk. A versenyengedély és a rajtengedély formai és tartalmi elemei a Sporttörvény, illetve annak felhatalmazása alapján miniszteri rendelet, a MOB⁶⁷ és a sportszövetségek szabályzata által meghatározottak. A 2004. évi I. törvény a sportról hatályba lépésével hatályát veszítette az amatőr és a hivatásos sportolói versenyengedély kiadásának feltételeiről szóló 3/2001. (IV. 5.) ISM rendelet, valamint az annak módosításáról szóló 3/2003. (VI. 19.) GYISM rendelet, az 5/2002. (V. 8.) ISM rendelet és a 9/2001. (XII. 23.) ISM rendelet is. A Sporttörvény módosítása⁶⁸ ugyan felhatalmazást ad a sportért felelős miniszternek – jelenleg az Emberi Erőforrás miniszternek -, hogy a kérdést miniszteri rendeletben szabályozza, de ilyen miniszteri rendelet nincs hatályban. Mivel a MOB részéről sem ismert semmilyen hatályos szabályozás a kérdésben, ezért de iure a Sporttörvény, valamint az általa a sportszövetségek számára előírt szabályzatok adnak iránymutatást az amatőr és a hivatásos sportolói versenyengedély kiadásának feltételeire vonatkozóan. A probléma kezelésére két megoldási lehetőséget ajánlunk megfontolásra. Egyik, hogy a sporttörvényi rendelkezésnek megfelelő miniszteri rendelet megszületik. A másik, általunk előnyösebbnek tartott, hogy a Sporttörvény módosításával a sport önrendelkezési jogkörébe helyezzük a szabályozást, a lex sportiva részévé tesszük azt, például a MOB, illetve a fogyatékkal élők esetében a Magyar Paralimpiai Bizottság (MPB) hatáskörébe helyezve.

2.1.1. A Sporttörvény a sportszövetségeket⁶⁹ öt típusba sorolja.⁷⁰ Az országos sportági szakszövetségek⁷¹, valamint a sportági szövetségek⁷² alapvető feladata, hogy szabályzatok kiadásával biztosítsa a sportág rendeltetésszerű működését⁷³, illetve gondoskodik a sportágában a versenyzők nyilvántartásáról, igazolásáról, átigazolásáról, valamint nyilvántartási rendszere alapján adatokat szolgáltat az állami sportinformációs rendszernek.⁷⁴ A Sporttörvény kötelezi az országos sportági szakszövetségeket versenyszabályzat, valamint igazolási (nyilvántartási) és

⁶³ Sporttörvény 77. § f)

⁶⁴ Sporttörvény 3. § (1)

⁶⁵ Sporttörvény 3. § (2)

⁶⁶ Sporttörvény 3. § (2)

⁶⁷ Sporttörvény 38.§ (1)

⁶⁸ 2011. évi CLXXII. törvény

⁶⁹ Sporttörvény 19.§ (1)

⁷⁰ Sporttörvény 19. § (3)

⁷¹ Sporttörvény 20.§ (1)

⁷² Sporttörvény 28.§ (1)

⁷³ Sporttörvény 22. § (1) a)

⁷⁴ Sporttörvény 22. § (2) a)

átigazolási szabályzat megalkotásra.⁷⁵ A sportági szövetségek részére a Sporttörvény szakszövetségi jogokat és kötelezettségeket – benne a szabályzatalkotás jogával és kötelezettségével - biztosít.⁷⁶ A hatályos Sporttörvény adós a szabadidősport és a rendszeres testedzés meghatározásával, mindössze annyit állapít meg, hogy „a szabadidősport szövetségek nem feltétlenül sportágak szerint szerveződő, a szabadidős sporttevékenységre létrehozott országos sportszövetségek”, illetve „szabadidős sporttevékenységnek minősül a hagyományos magyar sportok ápolását célzó sporttevékenység is”.⁷⁷ Egyébként a szabadidősport szövetségek számára is biztosítja a szakszövetségek jogait és kötelezettségeit, ami – a szabadidősport és rendszeres testedzés pontos definiálás hiánya miatt – értelmezhetetlen a versenyengedélyek kérdéskörében. A fogyatékosok sportszövetségei alapvetően a fogyatékosági ágak szerint sérülés-specifikusan szerveződő, a fogyatékosok verseny- és szabadidősportját szolgáló, sporttevékenységre létrehozott országos sportszövetségek.⁷⁸ A fogyatékos sportolók szabadidősportja, rendszeres testedzése, versenyengedélye – definiálás hiányában – szintén nem értelmezhető, bár a Sporttörvény deklarálja, hogy a fogyatékosok országos sportszövetségeit megilletik és terhelik a szakszövetségekre a Sporttörvényben és más jogszabályokban meghatározott jogok és kötelezettségek.⁷⁹ A diák- és főiskolai-egyetemi sport sportszövetségei a diák- és főiskolai-egyetemi sport versenyeknek (a továbbiakban együtt: diáksportverseny) szervezésére, illetve az abban való közreműködésre létrehozott sportszövetségek.⁸⁰ Az országos diák- és főiskolai-egyetemi sport sportszövetségei által, illetve közreműködésükkel szervezett diáksport versenyeken résztvevő sportoló a tanulói, hallgatói jogviszonya alapján diáksportolónak minősül függetlenül attól, hogy versenyző vagy szabadidős sportoló.⁸¹ A diáksport versenyek elkülönülnek a szakszövetség vagy az országos sportági szövetség versenyrendszerében szervezett versenyektől.⁸² A diáksport versenyeket a diák- és főiskolai-egyetemi sport sportszövetségei önállóan - az adott sportág szövetségével egyeztetve - írják ki.⁸³ Azaz, a diákok, illetve a hallgatók pusztán az oktatási intézménnyel fennálló jogviszonyuk alapján diáksportolónak minősülnek, a versenyengedély nem értelmezhető kategória. Noha a diákok, hallgatók versenyei, versenyrendszerük elkülönül a sportági szövetségek versenyeitől, a diák- és főiskolai-egyetemi sport sportszövetségeit egyeztetési kötelezettség terheli a sportági szövetségekkel. Véleményünk szerint ennek hátterében talán a versenysport szempontú gondolkodás állhat. Magyarország nemzetközi sportsikerei orientációs célként jelennek meg a sport más ágazatai, területei előtt is.

⁷⁵ Sporttörvény 23. § (1) a)-b)

⁷⁶ Sporttörvény 28. § (3)

⁷⁷ Sporttörvény 29. § (1)

⁷⁸ Sporttörvény 29. § (2)

⁷⁹ Sporttörvény 29. § (3)

⁸⁰ Sporttörvény 30. § (1)

⁸¹ Sporttörvény 30. § (2)

⁸² Sporttörvény 30. § (3)

⁸³ Sporttörvény 30. § (4)

2.1.2. A versenyengedély elkülönül amatőr és hivatásos versenyengedélyre. Az amatőr sportoló a sportszövetség versenyrendszerében csak akkor vehet részt, ha versenyengedéllyel rendelkezik. Amatőr sportoló sportegyesület keretében tagként, illetve ha a sportszövetség vonatkozó szabályzata másként nem rendelkezik sportszerződés alapján, sportvállalkozás és az utánpótlás-nevelés fejlesztését végző alapítvány keretében pedig - amennyiben az ilyen alapítvány nem minősül egyúttal a Sporttörvényben meghatározott sportiskolának is - sportszerződés alapján sportolhat. Köznevelési típusú sportiskola tanulója tanulói jogviszonya alapján is amatőr sportolónak minősülhet. A tanulói jogviszony szünetelése az amatőr sportoló versenyengedélyének érvényességét nem érinti.⁸⁴ A versenyengedélyt az amatőr sportoló sportegyesület tagjaként vagy a sportegyesülettel, a sportvállalkozással, a jogi személy nonprofit gazdasági társaságként működő sportiskolával, az utánpótlás-nevelés fejlesztését végző alapítvánnyal szerződéses jogviszonyban álló személyként vagy a köznevelési típusú sportiskolával tanulói jogviszonyban álló személyként kapja meg.⁸⁵ A versenyengedély iránti kérelmet az amatőr sportoló a sportszervezetén vagy azon az utánpótlás-nevelés fejlesztését végző alapítványon keresztül, amellyel szerződéses jogviszonyban áll vagy az iskolaként működő sportiskola tanulójaként, azon az oktatási intézményen keresztül, amellyel tanulói jogviszonyban áll vagy a jogi személy nonprofit gazdasági társaságként működő sportiskola sportolójaként azon a nonprofit gazdasági társaságon keresztül, amellyel szerződéses jogviszonyban áll nyújthatja be a sportszövetséghez.⁸⁶

2.1.3. A hivatásos sportolónak hivatásos sportolói versenyengedéllyel kell rendelkeznie. A versenyengedélyt a sportszövetség a hivatásos sportoló kérelmére adja ki.⁸⁷ A hivatásos sportoló - amennyiben törvény kivételt nem tesz - a sportvállalkozással kötött munkaszerződés vagy megbízási szerződés alapján fejti ki sporttevékenységét, feltéve, hogy a megbízási díj a számvitelről szóló törvény alapján bérköltségként kerül kifizetésre. Hivatásos sportoló sportegyesületben csak akkor végezhet sporttevékenységet, ha ezt a sportszövetség szabályzata lehetővé teszi.⁸⁸

Hivatásos versenyengedély csak hivatásos sportolói munkaszerződéssel vagy hivatásos sportolói megbízási szerződéssel rendelkező versenyző részére állítható ki.⁸⁹

A versenyengedély ún. sportorvosi igazolással, illetve ha a sportszövetség szabályzata lehetővé teszi, 14. év alatti sportolók esetében háziorvosi igazolással együtt érvényes.⁹⁰ A versenyengedély - álláspontunk szerint - a játékjog materializálódása. A játékjog elidegeníthetetlen, megterhelhetetlen személyhez fűződő jog.⁹¹ A hivatásos sportolók játékjogáról szóló tanulmány megállapításait -

⁸⁴ Sporttörvény 5. § (1)

⁸⁵ Sporttörvény 6. § (1)

⁸⁶ Sporttörvény 6. § (2)

⁸⁷ Sporttörvény 9. § (1)

⁸⁸ Sporttörvény 8. § (1)

⁸⁹ Sporttörvény 9. § (2)

⁹⁰ Sporttörvény 3. § (4)

⁹¹ Sporttörvény 9. § (5) első mondata

személyhez fűződő jog, vagyoni értékű jog, forgalomképesség, etc. - ma is érvényesnek tartjuk.⁹² A játékjog kérdésének vizsgálata - ahogyan szabályozása is - elkülönül az amatőr sportolók esetében, bár alapelvekben – elidegeníthetetlen, megterhelhetetlen, személyhez fűződő – nincs különbség a hivatásos sportoló és az amatőr sportoló játékjoga között.⁹³ Az amatőr sportoló játékjoga is a sportolói státuszhoz kapcsolódik. Az amatőr sportolói státusz tagi jogviszony, sportszerződés, valamint tanulói jogviszony alapján jöhet létre.⁹⁴ A tagsági viszony, a sportszerződés vagy a tanulói jogviszony létrejöttével az amatőr sportoló játékjogának használatát a jogviszony fennállásának időtartamára sportszervezetének, sportiskolájának vagy az utánpótlás-nevelés fejlesztését végző alapítványnak ingyenesen átengedi.⁹⁵

Hivatásos sportolók esetében: A hivatásos sportoló játékjogának használatát a sportszervezettel kötött munkaszerződésben vagy megbízási szerződésben a jogviszony fennállásának időtartamára ruházza át a sportszervezetre. A játékjog használatának sportszervezet részére való biztosítása a hivatásos sportoló igazolásának minősül, amelyet a sportszervezetnek a sportszövetség részére - a sportszövetség szabályzatában megállapított módon - be kell jelentenie. A sportszövetség az igazolást nyilvántartásba veszi. A játékjog használatáért a hivatásos sportoló a munkaszerződésben vagy a megbízási szerződésben megállapított külön ellenértékre tarthat igényt. A munkaszerződés vagy a megbízási szerződés időtartamának lejártával, illetve a munkaszerződés vagy a megbízási szerződés jogszerű megszűnése esetén a játékjog használati joga ingyenesen visszaszáll a hivatásos sportolóra. Az ezzel ellentétes megállapodás semmis.⁹⁶

Megjegyezzük, hogy az amatőr, illetve a hivatásos sportolói státusz jogalapjában, jogi hátterében, valamint a státuszhoz kapcsolódó jogosultságokban és kötelezettségekben a változások - álláspontunk szerint – nem zárultak le.⁹⁷

Összegezve a sportszövetségi keretek között, illetve azok közreműködésével megvalósuló magyar sportversenyeken való részvétel - sportolói szempontból - alapvetően kötődik az érvényes versenyengedélyhez. Amennyiben a sportoló rendelkezik érvényes versenyengedéllyel, akkor az ún. nevezési jog jogosultja dönti el a sportoló részvételét a sporteseményen.

2.2. A nevezési jog. A nevezési jog tekintetében kérdéses, hogy a játékjog, illetve annak használata vajon explicit tartalmazza-e a nevezési jogot is vagy pedig a nevezési jog implicit, azaz folyomány. A nevezési jog a Sporttörvényben nem szabályozott jogintézmény. Szabályozott viszont a nevezés jogosultja az Olimpiai Játékok vonatkozásban, a MOB-nak a Sporttörvényben nevesített kizárólagossága

⁹² Ábrahám Attila – Papp Tekla Jogelméleti Szemle (<http://jesz.ajk.elte.hu>) 2008/3. szám (2008. szeptember 15.) Néhány gondolat a hivatásos sportoló játékjogáról

⁹³ Sporttörvény 9. § (5) második mondata

⁹⁴ Sporttörvény 5. § (1)

⁹⁵ Sporttörvény 5. § (7)

⁹⁶ Sporttörvény 9. § (3)-(4)

⁹⁷ RESCHKE Eike, EILERS Goetz, WESTERMANN Harm Peter, Sport als Arbeit: Zur rechtlichen Stellung von Amateuren und Profis (Recht und Sport), C.F. Müller Juristischer Verlag, Heidelberg, 1985.

van: „a sportágak és a sportolók nevezése és sportszakemberek akkreditálása a nyári és téli olimpiai játékokra, a nyári és téli ifjúsági olimpiai játékokra, valamint az európai ifjúsági olimpiai fesztiválra, a Nemzetközi Olimpiai Bizottság és az Európai Olimpiai Bizottság által elismert sporteseményekre, játékokra, továbbá a nyári és a téli európai ifjúsági olimpiai fesztiválokra”.⁹⁸ Ezen kívül a Sporttörvény csak említi a nevezési jogot, megfélelteti az indulási joggal úgy, hogy az – a nevezési jog – nem átruházható.⁹⁹ Szintén említésre kerül a nevezési jog - indulási jog, mint az annak átruházását tiltó rendelkezés alóli kivételek felsorolása.¹⁰⁰

A nevezési jog kérdéskörét három metszetben, dimenzióban vizsgáljuk. A magyar versenyrendszerben szervezett versenyeken, a nemzetközi szövetség versenyrendszerében szervezett versenyeken, illetve az olimpiai játékokon való versenyzői részvétel, nevezés. Az egyes versenyrendszerekhez (magyar, nemzetközi, illetve az olimpiai játékok) meghatározzuk a lehetséges versenyzői kört, valamint az egyes versenyzők, csapatok tekintetében a nevezési jog jogosultját. A három metszetet a kajak-kenu sportágra vonatkozó magyar sportjogi szabályozás és egyéb - sportági – szabályzatok, valamint az Olimpiai Karta rendelkezései alapján vizsgáljuk

2.2.1. Hazai versenyek. A kajak-kenu sportág sportszövetsége az MKKSZ, amely besorolását tekintve országos sportági szakszövetség. A kajak-kenu sportágon belül több szakág különül el. Tanulmányunk a gyorsasági szakág, a maraton szakág és a sárkányhajó szakág magyar szabályozásával foglalkozik. Mindegyik szakág önálló versenyszabályokkal rendelkezik.¹⁰¹

A gyorsasági és a maraton szakág versenyszabályzata szerint: Hazai versenyek azok, amelyeket az MKKSZ, vagy a hozzátartozó területi Szövetségek, illetve egyesületek rendeznek, és amelyeket előzőleg az MKKSZ szabályainak megfelelően az adott évi versenynaptárban szerepeltetnek, vagy az MKKSZ külön engedélyével soron kívül, de időben meghirdettek. Az MKKSZ előzetes engedélye nélkül verseny nem rendezhető.¹⁰² A sárkányhajó szakág versenyszabályzata kevesebb konkrétumot tartalmaz: Hazai versenyt csak az MKKSZ előírásai szerint lehet meghirdetni.¹⁰³

2.2.1.1. A hazai versenyeken résztvevő sportolók köre. A Sporttörvény a sportszövetségek által működtetett versenyrendszerek (bajnokságok) három típusát sorolja fel, úgymint amatőr, hivatásos, valamint vegyes (nyílt).¹⁰⁴ Ezen kívül a Sporttörvény ismer egy kvázi negyedik versenyrendszert (bajnokságot), ami tulajdonképpen az amatőr versenyrendszer egy speciális fajtája: „Amatőr

⁹⁸ Sporttörvény 38.§ (3) fa)

⁹⁹ Sporttörvény 33.§ (2)

¹⁰⁰ Sporttörvény 33.§ (1) - (4)

¹⁰¹ Az olimpia műsorán is szereplő szlalom szakágnak nincs magyar versenyszabályzata, mivel Magyarországon nincs szakági sportoló, sportszakember, versenyek, etc., ezért a szlalom szakágot csak nemzetközi dimenzióban vizsgáljuk.

¹⁰² Gyorsasági versenyszabályok 2. 5. Hazai versenyek, Maraton versenyszabályok 2015, 2.1 Hazai versenyek

¹⁰³ Sárkányhajó versenyszabályok 18.3

¹⁰⁴ Sporttörvény 39. § (1)

versenyrendszerben (bajnokságban) az amatőr sportolók és sportegyesületek mellett hivatásos sportolók, illetve sportvállalkozások csak a sportszövetség versenyszabályzatában megállapított feltételek mellett vehetnek részt. E feltételek keretében a sportszövetség korlátozhatja a sportvállalkozás által foglalkoztatható hivatásos sportolók számát.¹⁰⁵

A gyorsasági szakág versenyszabályzata szerint az MKKSZ amatőr versenyrendszert működtet, amelyben hivatásos sportolók is részt vehetnek.¹⁰⁶ Sem a maraton, sem a sárkányhajó szakág versenyszabályzata nem tartalmaz semmilyen rendelkezést a versenyrendszerre vonatkozóan, ami miatt értelmezési problémák adódhatnak. Mind a gyorsasági, mind a maraton szakágak versenyszabályzatai - nehezen értelmezhető - módon Szabadidős korosztályról tesz említést.¹⁰⁷

A gyorsasági és a sárkányhajó versenyszabályzat említést tesz az amatőr sportolókról, a gyorsasági versenyszabályzat a Sporttörvénnyel azonos módon határozza meg az amatőr sportoló fogalmát.¹⁰⁸ A gyorsasági szakág versenyszabályzata átveszi a Sporttörvény fogalomhasználatát a hivatásos sportoló meghatározásánál.¹⁰⁹ A gyorsasági és a sárkányhajó szakág versenyszabályzata meghatározza a szabadidős- és diák sportoló fogalmát: „az a természetes személy, aki szabadideje eltöltéseként, nem szervezett formában végez sporttevékenységet, illetve aki szervezett formában folytatott sporttevékenysége során nem vesz részt az MKKSZ hivatalos versenynaptárában szereplő versenyen.”¹¹⁰ A gyorsasági és a maraton szakág versenyszabályzata korosztályként szabályozza a szabadidős sportolókat: A Szabadidős és Egyetemi korosztály azok számára nyújt versenyzési lehetőséget, akik szabadidős sportolóként szeretnének versenyezni, de nem kívánnak részt venni a válogató versenyek sorozatában. Ezekben a versenyszámokban csak olyanok indulhatnak, akik nem vesznek, vagy vettek részt adott évben a válogatóversenyeken sem síkvízen, sem pedig maratonton.¹¹¹

A versenyekre nevezhető létszám – főszabályként – nincs meghatározva, ugyanakkor az egyes korosztályi sajátosságoknak megfelelően szabályozásra kerülhet, hogy egy versenyző hány versenyszámban indulhat.

2.2.1.2. A nevezési jog jogosultja hazai versenyeken. A gyakorlatban az érvényes versenyzési engedéllyel és rendezett sportolói státusszal rendelkező versenyző játékjogát használó sportszervezet vagy kvázi sportszervezet nevezheti a versenyzőt a magyar versenyrendszerben kiírt versenyekre, kivéve, ha feljutásos versenyszámként került meghatározásra. Feljutásos versenyszámok a Magyar Bajnokságon vannak.¹¹² A feljutást területi versenyeken lehet kiharcolni. A

¹⁰⁵ Sporttörvény 39. § (2)

¹⁰⁶ Gyorsasági versenyszabályok 3.9.1.1

¹⁰⁷ Gyorsasági versenyszabályok 2.5.2.1.4. és MKKSZ – Maraton versenyszabályok 2015, 4.1.3 Forrás: <http://kajakkenusport.hu/szovetseg/zebra-versenyszabalyok/> (2015.10.12)

¹⁰⁸ Gyorsasági versenyszabályok 3.9.2.1. és Sárkányhajó versenyszabályok 3.9.1

¹⁰⁹ Gyorsasági versenyszabályok 3.9.2.2.

¹¹⁰ Gyorsasági versenyszabályok 3.9.2.3.1 és Sárkányhajó versenyszabályok 3.9.3

¹¹¹ Gyorsasági versenyszabályok 3.9.2.4.1. és Maraton versenyszabályok 3.7.1.3

¹¹² Zebra – Bajnokságok 14. o.

sportszervezetek és a kvázi sportszervezetek a Magyar Bajnokság tekintetében ún. „pótnevezésekkel” rendelkeznek, amelyek lehetőséget biztosítanak a feljutás követelményét nem teljesítő versenyzők nevezésére.¹¹³ Fentiek alapján megállapítható, hogy a Magyar Bajnokságokon való indulás, illetve az oda történő nevezés joga nem illeti meg automatikusan a versenyző sportszervezetét, valamint kvázi sportszervezetét.

A nevezési jogot a gyorsasági szakág versenyszabályzata a szövetség tagjaként működő sportkörre - bár a hatályos sporttörvény és a kajak-kenu sportág szabályzatai sem határozzák meg a sportkör fogalmát - ruházza.¹¹⁴ Később már csak sportegyesületről tesz említést a gyorsasági szakág szabályzata: Az érvényes nevezési lapnak tartalmaznia kell a nevező sportegyesület nevét, vagy rövidített megnevezését, a verseny idejét és helyét, a benevezett versenyző(k) teljes nevét, (számítógépes feldolgozás esetén a versenyző azonosító számát) versenyszámát, versenytávját, a hajóosztályt, az évfolyamot, a nevezés keltét, a nevező sportegyesület megbízottjának olvasható aláírását.¹¹⁵ A gyorsasági szakág szabályzata szintén kijelöli a nevezési jog jogosultját - szakosztály, illetve egyesület - a pótnevezések lehetősége ismertetésénél.¹¹⁶ A maraton szakág versenyszabályzata csak sportegyesületekre vonatkozóan szabályozza a nevezési jogosultságot.¹¹⁷ A sárkányhajó szakág versenyszabályzata csak amatőr sportolók és szabadidős sportolók nevezésére tartalmaz rendelkezéseket, a nevezési jog jogosultja - bár nem definiált - a sportkör.¹¹⁸

A hazai versenyekre való nevezése tekintetében a kajak-kenu sportág egyes szakágainak versenyszabályzatai eltérő részletességgel rendezik a nevezési jog kérdéskörét. Fogalomhasználatuk nem eléggé definiált, következetes és koherens. Nehezíti az értelmezést a nemzetközi és a magyar versenyszabályok együttes megjelenítése. Álláspontunk szerint ennek köszönhetően kimarad például a magyar gyorsasági szakág versenyei vonatkozásában életkori meghatározások. Ugyanis a nemzetközi szabályozás meghatározza, hogy mikor indulhat először nemzetközi versenyen, illetve melyik évben indulhat utoljára ifjúsági, illetve U23 korosztályban, amelynek fordítása szerepel a magyar gyorsasági versenyszabályzatban, de a jelölés szerint a magyar versenyeken nem kell alkalmazni. Szintén nehezíti az értelmezést a meghatározatlan fogalmak, például sportkör, használata, illetve olyan fogalmak használata, amely a Sporttörvényben meghatározásra kerül, például sportegyesület, viszont a versenyszabályzatban való használata szűkítést eredményez, hiszen a versenyrendszerben a sportvállalkozások és a kvázi sportszervezetek is részt vehetnek. Jogi értelemben az ún. Zebra tekinthető kellő alapossággal elkészített szabályzatnak.

¹¹³ Zebra – Pótnevezések száma 7. o.

¹¹⁴ Gyorsasági versenyszabályok 3.9.2.3. d)

¹¹⁵ Gyorsasági versenyszabályok 13.3. 2.

¹¹⁶ Gyorsasági versenyszabályok 14.12.5.2.–14.12.5.4.

¹¹⁷ Sárkányhajó versenyszabályok 3.9.2 d)

¹¹⁸ Maraton versenyszabályok 13.4.2

¹¹⁹ Sárkányhajó versenyszabályok 3.9.2 d)

2.2.2. Nemzetközi versenyek. A nemzetközi versenyekre vonatkozó feltételeket a nemzetközi szövetségek szabályzatai határozzák meg. A kajak-kenu sportág nemzetközi szövetsége az ICF. Az ICF alapszabálya szerint a tagfelvételtől az ICF-be – a legfőbb döntéshozó szerv - a kongresszus dönt véglegesen.¹¹⁹ Az ICF alapszabály nem tartalmaz arra nézve semmilyen megkötést, hogy egy adott országból hány nemzeti szövetség lehet ICF tag, azonban a tagfelvételhez kéri a nemzeti olimpiai bizottság vagy a legfelsőbb sportigazgatási szerv igazolását, hogy az ICF-be tagfelvételét kérő szervezet a kajak-kenu sportág irányítója az adott országban.¹²⁰ Amennyiben tehát egy adott országban az egyes szakágak külön-külön sportszövetségekre tömörülnek, azaz több kajak-kenu szövetség létezik, mint irányító szervezet, akkor mindegyik kérheti külön-külön a felvételét az ICF-be. A gyakorlatban az „egy ország egy nemzeti tagszövetség” elv érvényesül.

A „nemzetközi verseny” státusz az ICF szakági versenyszabályokban kerül meghatározásra. Az ICF szakági szabályzatai akként rendelkeznek, hogy a nemzetközi versenyeknek, azok szervezésének, meg kell felelniük az ICF szabályzatának.

A nemzetközi verseny státusz jelenthet:

- Nemzetközi versenyt
- Az ICF Nemzetközi Versenynaptárban szereplő nemzetközi versenyt
- ICF „saját” versenyeket

A nemzetközi versenyek köre szélesebb, mint az ICF „saját” versenyekéinek köre. Egy nemzeti szövetség vagy annak klubja által szervezett verseny akkor minősül nemzetközinek, ha arra külföldi versenyzőt is meghívtak.¹²¹ A nemzetközi versenyek egy része megjelenik az ún. Nemzetközi Versenynaptárban. A Nemzetközi Versenynaptárban szereplő – gyorsasági, szlalom, maraton, illetve sárkányhajó szakágakban - nemzetközi verseny rendezésére csak ICF tag nemzeti szövetség jelentkezhet.¹²² Mind a gyorsasági, mind a szlalom és mind a sárkányhajó szakág esetében az ICF Nemzetközi Versenynaptárban szereplő, nemzeti szövetségek által szervezett versenyek versenyszámai akkor minősülnek nemzetközinek, ha azokban legalább három hajóegység indul és legalább kettő nemzeti szövetség részvételével kerül megrendezésre.¹²³ A maraton szakágban nincs minimum részvétel meghatározva a nemzetközi versenyszámokra. Az ICF Versenynaptár különbözik az ICF Nemzetközi Versenynaptártól. Az ICF Versenynaptárban csak az ICF „saját” versenyekéi - a szakági korosztályos világbajnokságok és a szakági világtalálkozók, illetve szlalom szakágban a ranglista

¹¹⁹ ICF- Alapszabály Chapter II – Membership Article 8 – Eligibility 1.

¹²⁰ ICF – Alapszabály Chapter II – Membership Article 9 – Admission to membership 2.

¹²¹ CSCR Chapter I - General Regulations 2.1, CSLCR Chapter I General Regulations 2.1.1, CMCR Chapter I - General Regulations 2.1, CDBCR Chapter I - General Regulations 2.1

¹²² CSCR Chapter I - General Regulations 4 International Competition Calendar 4.1, CSLCR Chapter I - General Regulations 4 International Competition Calendar 4.1, CMCR Chapter I General Regulations 5 International Competition Calendar 5.1, CDBCR Chapter I - General regulations 4 International Competition Calendar 4.1

¹²³ CSCR Chapter I - General Regulations 5. Minimum participation, CSLCR Chapter I - General Regulations 5. Minimum participation, CDBCR Chapter I - General regulations 5. Minimum participation

versenyek - szerepelnek.¹²⁴ A gyorsasági szakág versenyszabálya úgy rendelkezik, hogy az ICF gyorsasági világkupa minden évben négy versenyből álló sorozat, amelyből az utolsó verseny a világbajnokság. Olimpia évében a világkupa sorozat három versenyből áll, olimpiai évben nem rendeznek felnőtt világbajnokságot.¹²⁵ A szlalom szakágakban – az olimpiai évek kivételével – szintén minden évben rendeznek felnőtt világbajnokságot.¹²⁶ A gyorsasági és a szlalom szakágakban a felnőtt világbajnokságoktól elkülönítve rendeznek minden évben utánpótláskorúak (15-18. életév: ifjúsági és 15-23. életév: U23¹²⁷) részére világbajnokságokat. A szlalom szakágban - egy adott évben – nincs meghatározva a világupák száma a versenyszabályzatban, de rögzítésre kerül, hogy kettő évre előre meg kell hirdetni az ún. Világkupa Versenynaptárt.¹²⁸ A maraton szakágban nem rendeznek világupákat, a korosztályos világbajnokságot évente rendezik meg.¹²⁹ A sárkányhajó szakágban sem rendeznek világupákat, a korosztályos világbajnokságot kettő évente rendezik meg.¹³⁰ A gyorsasági és a szlalom szakágban világupát, valamint mind a négy szakág világbajnokságát csak ICF tag nemzeti szövetség rendezheti meg.¹³¹

A nemzetközi versenyek közül kiemelkednek az olimpiai játékok, amelyekre nézve az ICF versenyszabályok külön rendelkezéseket tartalmaznak az olimpiai műsorban szereplő gyorsasági és a kajak szlalom szakágak versenyekre, kvalifikációs szisztémájára.

2.2.2.1. A nemzetközi versenyeken résztvevő sportolók köre. Mindegyik vizsgált szakág nemzetközi versenyein olyan sportolók vehetnek csak részt, akik valamelyik ICF tag nemzeti szövetségben rendelkeznek jogviszonnyal, vagy az ICF tag nemzeti szövetség tagszervezetének tagjai.¹³² Világbajnokságokon, világupákon csak ICF tag nemzeti szövetség vehet részt. A gyorsasági és a sárkányhajó szakág világbajnokságain csak egy-egy egység nevezésére nyílik lehetőség versenyszámonként.¹³³ Világbajnokságokon a szlalom szakágban legfeljebb három, a maraton szakágban legfeljebb kettő egység indulhat

¹²⁴ CSCR Chapter I - General Regulations 4. International Competitions Calendar, CSLCR Chapter I - General Regulations 4. International Competitions Calendar, CMCR Chapter I - General Regulations 5. International Competitions Calendar, CDBCR Chapter I - General Regulations 4. International Competitions Calendar

¹²⁵ CSCR Chapter VII - Special Rules for the ICF World Cup Competitions – Article 2

¹²⁶ CSLCR Chapter IV - Special Rules for Senior World Championships – 41.1 Organisation – 41.1.2

¹²⁷ CSCR Chapter V - Special Rules for Junior and Under 23 World Championships, CSLCR Chapter I - General Rules – 3 Competitors – 3.4

¹²⁸ CSLCR Chapter VII - Special Rules for World Cup Competition - 44.1 Purpose - 44.1.3

¹²⁹ CMCR Chapter V - Special Rules for World Championships - 34 Arrangements

¹³⁰ CDBCR Chapter V Special Rules for World Championships - 36 Arrangements – 36.2

¹³¹ CSCR Chapter I – General Regulations – 4 International Competition Calendar 4.1, ICF-CSLCR Chapter I – General Regulations - 4 International Competition Calendar 4.1, CMCR General Regulations – 5 International Competition Calendar 5.1, CDBCR 4 International Competition Calendar 4.1

¹³² CSCR, CSLCR, CMCR és CDBCR Chapter I General Regulations – 3 Competitors 3.1

¹³³ CSCR Chapter IV Special rules for Senior World Championships - 33 Arrangements – 33.3 és Chapter V - Special rules for junior and under 23 World Championships – 46 Arrangements 46.4, CDBCR Chapter V Special rules for World Championships - 36 Arrangements – 36.3

versenyszámonként, egy-egy nemzeti szövetség képviseletében.¹³⁴ A gyorsasági szakágban rendezett világkupákon legfeljebb kettő egység vehet részt egy nemzeti szövetség képviseletében versenyszámonként, míg a szlalom szakág világkupa versenyein legfeljebb öt egység.¹³⁵

2.2.2.2. A nevezési jog jogosultja nemzetközi versenyeken

A gyakorlatban a magyar versenyrendszer keretében megrendezett ún. válogató versenyek adnak lehetőséget arra, hogy egy versenyző a válogatottba kerüljön, illetve az MKKSZ nevezze induló egységként. A válogató versenyek nem feljutásra épülő versenyek, azokra közvetlen nevezési lehetőséggel rendelkezik a versenyző játékjogát használó sportszervezet, sportiskola, valamint az utánpótlás-nevelést végző alapítvány. Az ICF „saját” versenyekre vonatkozó nevezésre az MKKSZ alapszabálya tartalmaz rendelkezéseket, amelyek szerint az MKKSZ Elnöksége az egyes válogatott kereteket jelöli ki, a Szakmai igazgató pedig az Elnökség által kijelölt keretektől meghatározza és nevezi az induló egységeket.¹³⁶ A válogatott csapatok kijelölése és az induló egységek nevezése az ICF „saját” versenyekre a tárgyévet megelőző évben elfogadott szakmai programokban szereplő - A felnőtt magyar kajak-kenu válogatott 2015. évi felkészülési programja¹³⁷, Az utánpótlás magyar kajak-kenu válogatott 2015. évi felkészítési programja¹³⁸, Kvalifikáció a 2015-ös kőlyök kerettagságokra¹³⁹ - válogatási elveken alapul.

Mind a négy tárgyalt szakágban a versenyzők vagy csapatok önállóan is részt vehetnek nemzetközi versenyen, de ehhez szükséges az adott nemzeti szövetség engedélye.¹⁴⁰ Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a nevezési jog a sportolót vagy a csapatot illeti, de a nevezéshez szükséges az adott nemzeti szövetség engedélye. A gyorsasági, a szlalom, a maraton és a sárkányhajó szakág világbajnokságaira a nevezés csak az ICF tag nemzeti szövetség által lehetséges.¹⁴¹ A maraton és a sárkányhajó szakágakban nem rendeznek külön világbajnokságokat az utánpótláskorú versenyzők részére, az utánpótláskorúak versenyai együttesen kerülnek lebonyolításra a felnőtt világbajnokságokkal, azokon belül külön-külön versenyszámokként.¹⁴² A gyorsasági és a szlalom szakág utánpótláskorú korosztályai részére rendezett világbajnokságokra a felnőtt világbajnokság nevezési

¹³⁴ CSLCR Chapter IV – Special Rules for Senior World Championships – 41.2 Participation 41.2.1, CMCR Chapter V - Special rules for World Championships - 37 Arrangements

¹³⁵ CSCR Chapter VII Special rules for the ICF World Cup Competitions – Article 17, ICF-CSLCR Chapter VII Special rules for World Cup Competition 44.3 Entries 44.3.1

¹³⁶ Alapszabály – VII A Szövetség Elnöksége – Az Elnökség feladata és hatásköre 25.§ (2) m) pont, X A Szakmai igazgató 36.§ (4) h)

¹³⁷ Forrás: [http://kajakkenusport.hu/gyorsasagi/gyorsasagi/felkeszulesi-programok/felnott/\(2015.10.15\)](http://kajakkenusport.hu/gyorsasagi/gyorsasagi/felkeszulesi-programok/felnott/(2015.10.15))

¹³⁸ Forrás: [http://kajakkenusport.hu/gyorsasagi/gyorsasagi/felkeszulesi-programok/u23/\(2015.10.15\)](http://kajakkenusport.hu/gyorsasagi/gyorsasagi/felkeszulesi-programok/u23/(2015.10.15))

¹³⁹ Forrás: [http://kajakkenusport.hu/gyorsasagi/gyorsasagi/felkeszulesi-programok/kolyok/\(2015.10.15\)](http://kajakkenusport.hu/gyorsasagi/gyorsasagi/felkeszulesi-programok/kolyok/(2015.10.15))

¹⁴⁰ CSCR, CSLCR, CMCR és CDBCR Chapter I General Regulations – 3 Competitors 3.2

¹⁴¹ CSCR Chapter IV Special Rules for Senior World Championships – 36 Invitation, entries and timetable – 36.2 és 36.2.1, CSLCR Chapter III Racing Organisation and Regulations of the Competitions – 11 Entries – 11.3, CMCR Chapter V Special rules for Wold Championships 37 Invitations, entries and programme 37.2.1, CDBCR Chapter V Special rules for Wold Championships 38 Invitations, entries and programme 38.

¹⁴² CMCR Chapter V Special rules for Wold Championships 34 Arrangments, CDBCR Chapter II Categories, boat construction and trademarks 6 Categories 6.1

rendelkezései irányadók.¹⁴³ A gyorsasági szakágban világkupára csak ICF tag nemzeti szövetség nevezhet.¹⁴⁴

2.2.3 Olimpiai Játékok. Az Olimpiai Játékok egyéni versenyzők és csapatok küzdelme, nem országok versenyeznek egymással.¹⁴⁵ Az Olimpiai Játékokhoz kapcsolódó valamennyi jog tulajdonosa a NOB.¹⁴⁶ Az Olimpiai Játékok az olimpiászhoz igazodnak. Az olimpiász négy egymás után következő év időtartamot jelöl, a kezdő év január 1.-től a negyedik év december 31.-ig tart, számozása az 1896-ban rendezett első újkori Olimpiai Játékoktól kezdődött, 2008. január elsején a XXIX. olimpiász vette kezdetét.¹⁴⁷ (Jelenleg - 2015. december 31.-ig - a XXX. olimpiászban járunk.) A nyári Olimpiai Játékokat az olimpiász első évében, a téli Olimpiai Játékokat az olimpiász harmadik évében rendezik meg.¹⁴⁸ A kajak-kenu sportág – a gyorsasági- és a szlalom szakágak olimpiai versenyszámai - a nyári olimpia műsorán szerepel.

2.2.3.1. Az Olimpiai Játékokon résztvevő sportolók köre. Az Olimpiai Játékok túlsúlyfoltosságának elkerülése érdekében a hatályos Olimpiai Karta létszámlimitet állapít meg, amely a nyári Játékok esetében –eltérő megállapodás hiányában – megközelítőleg tízezer-ötszáz versenyzőt, ötezer edzőt és segítő, illetve háromszáztíz versenyszámot jelent.¹⁴⁹

Az Olimpiai Játékok műsorán szereplő sportágak – azok nemzetközi szövetségei - meghatározott létszámkeretet, ún. kvótát kapnak. Az Olimpiai Játékokat ún. kvalifikációs versenyek előzik meg, ahol a sportág számára meghatározott kvóták kerülnek szétosztásra az egyes nemzeti sportszövetségek között, versenyzők teljesítménye alapján. Az ICF gyorsasági versenyszabályzata a szubszidiaritás elvét alkalmazza, amennyiben minden jelentkezés, nevezés és program tekintetében a NOB szabályait rendeli alkalmazni azzal, hogy minden olyan kérdésben, amelyben a NOB nem rendelkezik, az ICF szabályait kell alkalmazni.¹⁵⁰ Mind a gyorsasági, mind a szlalom szakág versenyszabályzata külön fejezetben foglalkozik az olimpiai kvalifikáció, a kvótaszerzés kérdésével. Meghatározásra kerülnek az olimpiai versenyszámok: a gyorsasági szakágban tizenkettő versenyszám, amelyből négy női¹⁵¹, illetve a szlalom szakágban négy versenyszám, amelyből egy női.¹⁵² Meghatározásra kerül a sportág, és azon belül a szakágak kvótaszáma, azaz versenyzői létszáma: a gyorsasági szakágban legfeljebb kettőszáz-negyvennyolc

¹⁴³ CSCR Chapter V - Special rules for junior and under 23 World Championships, CSLCR Chapter V - Special rules for junior and under 23 World Championships

¹⁴⁴ CSCR Chapter VII Special rules for the ICF World Cup Competitions – Article 4

¹⁴⁵ Olimpiai Karta – 1 The Olympic Movement 6 Olympic Games 1.

¹⁴⁶ Olimpiai Karta - 1 The Olympic Movement – 7 Rights over the Olympic Games and Olympic Properties

¹⁴⁷ Olimpiai Karta – 1 The Olympic Movement – 6 Olympic Games - Bye-law to Rule 6 1-2.

¹⁴⁸ Olimpiai Karta – 5 The Olympic Games - I. Celebration, Organisation and Administration of the Olympic Games - 32 Celebration of the Olympic Games 1.

¹⁴⁹ Olimpiai Karta - 5 The Olympic Games – 45 Programme of the Olympic Games - Bye-law to Rule 45 – 3 Other provisions 3.2

¹⁵⁰ CSCR Chapter VI – Special rules for Olympic Games 48 Application and Programme

¹⁵¹ CSCR Appendix 3 - Qualification System – Games of the XXXI Olympiad Rio 2016 A. Events

¹⁵² CSLCR Appendix 1 - Qualification System – Games of the XXXI Olympiad Rio 2016 A. Events

versenyző (egyszáz-ötvennyolc férfi és nyolcvannolc nő + kettő fő, aki kérelem alapján vehet részt az Olimpiai Játékokon)¹⁵³, a szlalom szakágban nyolcvankettő versenyző (hatvanegy férfi és huszonegy nő)¹⁵⁴. A versenyzői létszám korlátozva van az egyes országok, pontosabban nemzeti olimpiai bizottságok tekintetében is. Egy-egy nemzeti olimpiai bizottság – így a MOB is – legfeljebb tizenkilenc versenyzőt (nyolc fő férfi kajak, négy fő kenu, hat fő női kajak)¹⁵⁵ nevezhet az olimpiára, ennyi a megszerezhető kvóta a gyorsasági szakágban. Szlalom szakágban (Magyarországon nincs ilyen szakága a sportágnak, megfelelő környezeti feltételek hiánya miatt.) legfeljebb öt versenyzőt (négy fő férfi és egy fő nő)¹⁵⁶ nevezhet egy nemzeti olimpiai bizottság. Mindkét szakág olimpiai versenyszámaiban megjelölésre kerül a kvalifikációs versenyek és a pótkvalifikációs versenyek listája, illetve a kvótaszerzés számításának módszertana.¹⁵⁷

2.2.3.2. A nevezési jog jogosultja az Olimpiai Játékokra. Az Olimpiai Játékokra vonatkozó nevezésekre a Sporttörvény a MOB kizárólagosságát állapítja meg¹⁵⁸, összhangban az Olimpiai Karta rendelkezésével¹⁵⁹.

Olimpiai Játékokon való részvétel a gyakorlatban egy többlépcsős folyamatot jelent a kajak-kenu sportágban. Az amatőr vagy hivatásos sportolói státuszú, érvényes versenyzési engedéllyel rendelkező versenyzőt a sportszervezete, sportiskolája vagy utánpótlás nevelést végző alapítványa – az MKKSZ szabályzata alapján – nevezi a magyar versenyrendszerben szervezett ún. válogató versenyre. A válogató versenyen elért eredményei alapján – az MKKSZ Elnöksége az éves felkészülési programban megfogalmazott válogatási elveken nyugvó döntését követően – a versenyző bekerülhet a válogatott keretbe, az olimpiát megelőző évben.

Az MKKSZ Szakmai Igazgatója nevezi a versenyzőt egy konkrét versenyszámba, az éves felkészülési programban megfogalmazott válogatási elveken nyugvó döntés alapján. A versenyző olimpiai részvételt biztosító helyet, ún. olimpiai kvótát szerezhet. Fontos megjegyezni, hogy az olimpiai kvóta a nemzeti olimpiai bizottságot illeti, nem a versenyzőnek szól név szerint. A következő évben, az Olimpiai Játékok évében a versenyzőknek ismét rajthoz kell állni a magyar versenyrendszerben szereplő válogató versenyeken, a felkészülési programban leírtaknak megfelelően. Ezekre a versenyekre – az MKKSZ versenyszabályzata alapján – a versenyző játékjogának használója jogosult. Amennyiben a versenyző

¹⁵³ CSCR Appendix 3 - Qualification System – Games of the XXXI Olympiad Rio 2016 B. 1. Total Quota for Canoe Sprint

¹⁵⁴ CSLCR Appendix 1 - Qualification System – Games of the XXXI Olympiad Rio 2016 B. 1. Total Quota for Canoe Slalom

¹⁵⁵ CSCR Appendix 3 - Qualification System – Games of the XXXI Olympiad Rio 2016 B. 2. Maximum Number of Athletes per NOC

¹⁵⁶ CSLCR Appendix 1 - Qualification System – Games of the XXXI Olympiad Rio 2016 B. 2. Maximum Number of Athletes per NOC

¹⁵⁷ CSCR Appendix 3 - Qualification System – Games of the XXXI Olympiad Rio 2016 D. Qualification Places és CSLCR Appendix 1 - Qualification System – Games of the XXXI Olympiad Rio 2016 D. Qualification Pathway

¹⁵⁸ Sporttörvény 38.§ (3) fa) pont

¹⁵⁹ Olimpiai Karta - 5 The Olympic Games - 44 Invitations and Entries 2.

teljesíti a válogatási elvekben leírt követelményeket, akkor az KKSZ elnöksége javasolja a válogatott csapatba kerülését, a Szakmai Igazgató pedig javaslatot tesz a konkrét versenyszámra, ahol a versenyzőt indítani szeretné. A Szakmai Igazgató - MKKSZ Elnöksége közreműködésével – kialakított javaslatát eljuttatja a MOB-hoz, a MOB pedig - a Sporttörvény és az Olimpiai Karta rendelkezései alapján, mint a nevezési jog jogosultja -, bár kötelezettséget nem jelent a javaslat a számára, nevezi az Olimpiai Játékokra.

3. Megállapításaink

A feltett kérdés, ami szerint a játékjog implicit része-e nevezési jog, vagy annak folyamánya, csak akkor válaszolható meg, ha egyben meghatározzuk a vizsgált dimenziót is. Magyar versenyek, versenyrendszer vonatkozásában a nevezési jog a játékjog használóját illeti meg, azaz a nevezési jog a játékjog implicit része. Ez következik abból, hogy a Sporttörvény – amely meghatározza a játékjogot és annak használatát – nem tekinti külön szabályozandó területnek a magyar versenyrendszerre vonatkoztatva. Sportszakmai szempontok alapján is kijelenthetjük, hogy a játékjog használója nem azért létesít jogviszonyt a sportolóval, hogy a sportoló csak edzéseken és belső versengéseken nyújtsa sportképességei legjavát, hanem azért, hogy ezeket a sportolói kvalitásokat használhassa, hasznosíthassa a magyar versenyrendszerben, bajnokságban. Az ICF Nemzetközi Versenynaptárban szereplő versenyeken, valamint az Olimpiai Játékokon való induláshoz nem a játékjog használója a nevezési jog jogosultja. Előbbi esetében az MKKSZ (Alapszabály, ICF szakági versenyszabályok alapján), míg az Olimpiai Játékok tekintetében a MOB (Olimpiai Karta, Sporttörvény alapján). Azaz a játékjog használójának magyar versenyzők esetében nincs nevezési joga az ICF Nemzetközi Versenynaptárban szereplő versenyekre (világbajnokságok, világkupák, etc.), illetve az Olimpiai Játékokra. A gyakorlatban az MKKSZ és a MOB – jogszabályi rendelkezés hiányában - szerződést, ún. Sportolói Szerződés, illetve Olimpiai Sportolói Szerződés köt a versenyzőkkel. Bár a kajak-kenu sportágban nincs rá példa, de más sportágakban külön vizsgálendő azoknak a nem magyar versenyzőknek a helyzete, akik a magyar versenyrendszerben (bajnokságban) versenyeznek, de nemzetközi versenyeken (bajnokságokban), Olimpiai Játékokon a nemzeti válogatottjuk tagjaként szerepelnek.

A Sporttörvény biztosította szabályozási keret nem fedi le sem a Sporttörvény bevezetésében szereplő gondolatiaságot, sem a Nemzeti Sportstratégia (továbbiakban: Sportstratégia)¹⁶⁰ megállapításait. Az azokban körvonalazódott sportpolitikai döntés markáns eleme – a versenysport sikeressége és eredményessége mellett - a szabadidősport. A Sporttörvény alapvetően versenysport szemléletű szabályozási megközelítést alkalmaz, amely leginkább a szervezett keretek közötti sporttevékenységre kidolgozott szabályozást jelent. A Nemzeti Sportstratégia megállapítása szerint viszont a szabadidős

¹⁶⁰ 65/2007. (VI. 27.) OGY határozat a Sport XXI. Nemzeti Sportstratégiáról

sporttevékenységet végzők nagy része nem szervezeti keretek között végez testedzést, azaz nem rendelkezik jogviszonnyal semmilyen sportszervezettel vagy kvázi sportszervezettel. Ennek ellent mond a – véleményünk szerint - versenysport centrikus Sporttörvény, amely túldimenzionálja a sportegyesületet, mint a magyar sport hagyományos szervezeti alapegységét, a versenysport, a tehetséggondozás, az utánpótlás-nevelés és a szabadidősport műhelyét.¹⁶¹ Annyiban vitatkozunk Sárközy Tamás álláspontjával - amely szerint hiba lenne, ha az állami jogi szabályozás kiterjedne a teljes szabadidősportra¹⁶² -, hogy a jelenlegi jogi szabályozottság szintje nem tisztázza megfelelően a feladatköröket, hatásköröket, működési feltételeket és felelősségi köröket, amely gátja a fent említett sportpolitikai döntés megvalósulásának, kiteljesedésének.

Véleményünk szerint az indulási jog és nevezési jog szinonim használata nem indokolt, mivel az indulási jog inkább egy passzív szemléletű, a nevezési jog aktív szemléletű. A sportolónak, sportszervezetnek, valamint a kvázi sportszervezetnek van indulási joga, a nevezési jog jogosultjának pedig van nevezésre joga. Az indulási jog és a nevezési jog különbsége – véleményünk szerint – a jogképesség/cselekvőképesség-hez hasonlítható.

Nem kellően alapos az indulási/nevezési jog kidolgozottsága a sportoló és a sportszervezet, valamint a kvázi sportszervezet vonatkozásában, különös tekintettel az egyéni sportágakra.

A játékjog használata ideiglenes átadását (kölcsonadás) vagy végleges átadását (átigazolás) a Sporttörvény csak sportszervezetek, sportiskolák és utánpótlás-nevelést végző alapítványok között értelmezi.¹⁶³ A nemzeti válogatottba kerülés kérdésköre, Magyarország képviselte válogatott versenyzőként csak a hivatásos versenyzőkre vonatkozó szabályoknál kerül említésre a Sporttörvényben, ott is csak foglalkoztatási kérdésként. (A Sporttörvény nem szabályozza a magyar nemzeti bajnokságban (például NB I-ben) szereplő csapat nem magyar labdarúgója saját nemzeti válogatottjában való szereplésének kérdéskörét.)

Nem szabályozott a játékjog, illetve a játékjog használata és az indulási/nevezési jog viszonya.

A magyar kajak-kenu sport szakági versenyszabályzatai nagyban alapoznak a sportág kialakult gyakorlatára, a sportszakmaiságra, de jogi értelemben nem kellően kidolgozottak, hiányosak.

4. Javaslataink

Javaslatainkat nem törvénymódosítási részletességgel fejtjük ki, inkább irányokat szeretnénk megfontolásra javasolni a fentebb ismertetettekben kiindulva.

Megkerülhetetlennek tartjuk a sport fogalmi meghatározását, nem elsősorban a fogalmi apparátus pontosítása szempontjából. Meggyőződésünk, hogy a Sporttörvény bevezető részében meghatározott célok csak akkor valósíthatóak

¹⁶¹ Sporttörvény 16. § (2)

¹⁶² SÁRKÖZY (2015), *i.m.* 29.

¹⁶³ Sporttörvény 6. § (1) és 10.§ (1)

meg, amennyiben egyértelműen beazonosítható feladat- és hatáskörök, felelősségi és kompetencia területek kerülnek meghatározásra. Konkrét javaslatunk szerint a sporttevékenység meghatározásából kerüljön ki a „meghatározott szabályok szerint” kitétel, amely alapvetően a sportági gondolkodás megjelenítése. Jelezzük, hogy a Charta sem használja ezt a feltételt a sport fogalmának meghatározásakor.

Bár egyszerűnek tűnhet, a sportoló fogalma meghatározása tekintetében jelzi a nehézségeket Sárközy Tamás.¹⁶⁴ Emiatt a sportolói „státuszokat” nagyobb részletességgel javasoljuk meghatározni; lásd: az alábbiakban.

Hivatásos versenyző: az a versenyző, aki hivatásszerűen, jövedelemszerzési céllal folytat versenyzői tevékenységet, hivatásos versenyzési engedéllyel és hivatásos versenyzői jogviszonnyal rendelkezik. Hivatásos versenyzői jogviszony: sportszervezettel kötött munkaszerződés vagy megbízási szerződés, valamint egyéni vállalkozó, aki szerepel a sportszövetség hivatásos versenyzői nyilvántartásában. A hivatásos versenyző a játékjoga használatát a hivatásos versenyzői jogviszony időtartamára engedi át a használó sportszervezetnek, míg az egyéni vállalkozó hivatásos versenyző önmaga rendelkezik játékjogával.

Amatőr versenyző: a nem hivatásos versenyző amatőr versenyzőnek minősül, ha amatőr versenyzési engedéllyel és amatőr versenyzői jogviszonnyal rendelkezik.

Amatőr versenyzői jogviszony: sportszervettel vagy utánpótlás nevelést végző alapítvánnyal kötött amatőr versenyzői szerződés, sportiskolai tanulói jogviszony, sportszövetség amatőr versenyzői nyilvántartásában szerepel (sportszervezeten, kvázi sportszervezeten kívüli, „egyéni felkészülő” sportoló). Az amatőr versenyző játékjoga használatát az amatőr versenyzői jogviszony időtartamára a sportszervezete vagy kvázi sportszervezete részére átengedi. Amennyiben az amatőr versenyzői jogviszonyának alapja a sportszövetség amatőr versenyzői nyilvántartásában szereplés, akkor a játékjog használata nem kerül átengedésre semelyik sportszervezet vagy kvázi sportszervezet részére sem, marad az amatőr versenyzőnél.

Amatőr sportoló: sportegyesületi tagsági jogviszonnyal rendelkezik, de nem rendelkezik versenyzési engedéllyel. Diáksportoló: a diáksport versenyrendszerében nem indulhat versenyző azokban a versenyszámokban, amelyek jellege hasonló vagy megegyeznek azokkal a versenyszámokkal, amelyekre a versenyző versenyzési engedélye kiterjed. Szabadidős sportoló: sem versenyzési engedéllyel sem sportegyesületi tagsági jogviszonnyal nem rendelkezik. Sportszervezettel, kvázi sportszervezettel, sportszövetséggel sportszolgáltatás nyújtására szerződést köthet.

Versenyző indulási joga: a versenyző olyan körülményeinek összessége, amelyek lehetővé teszik a versenyrendszerben, versenyeken, versenyszámokban való részvételt. Például érvényes versenyzési engedély, a sportoló neme, életkora, nem áll doppingvétség vagy fegyelmi eltiltás hatálya alatt, etc. Az indulási jog csak lehetőséget jelent, nem kötelezettséget a versenyrendszerben, bajnokságban, versenyben való részvételre.

Sportszervezet, kvázi sportszervezet indulási joga: a sportszervezet, kvázi

¹⁶⁴ SÁRKÖZY (2015) *i.m.* 11.

sportszervezet olyan körülményeinek összessége, amelyek lehetővé teszik a versenyrendszerben, bajnokságban, versenyeken, versenyszámokban való részvételt. Például köztartozás mentesség, jogutóddal megszűnés esetköre, etc. Az indulási jog csak lehetőséget jelent, nem kötelezettséget a versenyrendszerben, bajnokságban, versenyben való részvételre.

Versenyző nevezési joga, illetve felelőssége: a sportszövetség által engedélyezett versenyrendszerbe, bajnokságba, versenyekre, versenyszámokra történő nevezési jog és felelősség, amely azt az amatőr versenyzőt illeti meg, akinek amatőr versenyzői jogviszonya a sportszövetségi amatőr versenyzői nyilvántartáson alapul. A nevezési jog gyakorlása felelősséget jelent például a mulasztásos esetek elkerülésére. A nevezés már egyfajta további kötelezettséget is jelent az adott versenyen versenyzésre. Ennek megszegése szankciókat eredményezhet, a versenyszabályokban, versenykiírásokban rögzítetteknek megfelelően.

Sportszervezet, kvázi sportszervezet nevezési joga, illetve felelőssége: a sportszövetség által engedélyezett versenyrendszerbe, bajnokságba, versenyekre, versenyszámokra történő nevezési jog és felelősség, amely kiterjed azoknak a versenyzőknek a nevezésére is, akiknek játékjoga használatával rendelkeznek. A nevezési jog gyakorlása felelősséget jelent például a mulasztásos esetek elkerülésére. A nevezés már egyfajta további kötelezettséget is jelent az adott versenyen versenyzésre. Ennek megszegése szankciókat eredményezhet, a versenyszabályokban, versenykiírásokban rögzítetteknek megfelelően.

Sportszövetség nevezési joga: a sportszövetség rendelkezik a versenyző nevezési jogával a sportág nemzetközi szövetsége által meghatározott nemzetközi versenyekre. A válogatottban szerepléshez a versenyző előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges. Ideiglenesen, a válogatottban szereplés időtartamára a versenyző játékjogának használója a sportszövetség. A játékjog használatának ideiglenes átengedését a játékjog használója nem kötheti semminemű költségterítés, ellenérték, etc. megfizetéséhez. A válogatottban szereplés miatt a versenyző nem részesülhet díjazásban. A nevezési jog gyakorlása felelősséget jelent például a mulasztásos esetek elkerülésére. A nevezés már egyfajta további kötelezettséget is jelent az adott versenyen versenyzésre. Ennek megszegése szankciókat eredményezhet, a versenyszabályokban, versenykiírásokban rögzítetteknek megfelelően.

A MOB nevezési joga: a MOB rendelkezik a versenyző nevezési jogával a Sporttörvény 38.§ (3) fa) pontban felsorolt versenyekre. A válogatottban szerepléshez a versenyző előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges. Ideiglenesen, a válogatottban szereplés időtartamára a versenyző játékjogának használója a MOB. A játékjog használatának ideiglenes átengedését a játékjog használója nem kötheti semminemű költségterítés, ellenérték, etc. megfizetéséhez. A válogatottban szereplés miatt a versenyző nem részesülhet díjazásban. A nevezési jog gyakorlása felelősséget jelent például a mulasztásos esetek elkerülésére. A nevezés már egyfajta további kötelezettséget is jelent az adott versenyen versenyzésre. Ennek megszegése szankciókat eredményezhet, a versenyszabályokban, versenykiírásokban rögzítetteknek megfelelően.

Az MKKSZ részére javasoljuk a szakági versenyszabályok jogi szempontú felülvizsgálatát, egységes fogalomhasználat átvezetését, a versenyszabályok szövegének összhangba hozását a Sporttörvénnyel. Célszerűnek gondoljuk a magyar versenyszabályok egyértelmű elkülönítését a nemzetközi versenyekre irányadó szabályoktól. Hangsúlyozzuk, hasznosnak tartanánk a többi sportág versenyszabályzatának jogi szempontú vizsgálatát is.

**Ferencz Jácint »Atipikus foglalkoztatási
formák« című könyvéről***
Prugberger Tamás**

Pár évvel ez előtt Bankó Zoltán szerzett ugyanebből a témából Ph.D tudományos fokozatot. Könyve hasonló címen jelent meg Pécsen, szintén e kiadó gondozásában.¹ Hogy e téma viszonylag rövid időn belül újra napirendre került, indokoltta tette egyrészt ma is fennálló gazdaságpolitikai aktualitása, másrészt pedig az, hogy az itt említett gazdaságpolitikai jelentősége miatt a 2012:I. tv.-el az Országgyűlés által elfogadott új Mt. jelentősen gazdagította az atipikus munkajogviszonyok palettáját.

Ferencz Jácint könyve öt fejezetet foglal magába. Az első fejezet az atipikus foglalkoztatási viszonyok komplexitásáról, valamint a kutatás módszertanáról szól, míg a második az atipikus foglalkoztatási viszonyok interdiszciplinaritását tárgyalja mélyreható elméleti igényességgel. A harmadik fejezet az Mt.-ben nevesített atipikus munkavégzési formákat, a negyedik pedig az Mt.-ben nem nevesített egyes foglalkoztatási viszonyokat mutatja be. Végül az ötödikben a szerző e témában végzett kutatási eredményeiről számol be.

A szerző a színvonalas elméleti igényű bevezető első fejezetben az atipikus munkaviszonyok komplex jellegét mutatja be, utalva arra, hogy e témát a változó munkaerő szükségletei miatt szociológiai, a piaci struktúra megváltozása miatt közgazdasági, a munkaerő piaci átalakulása következtében közpolitikai és az intézmény jogi jellege miatt jogdogmatikai megközelítésben szükséges tárgyalni. Mindezt alapvetően jól valósítja meg a szerző a második fejezetben, csupán a közpolitikai megközelítésnél van némi hiányérzetem, ahol az elemzés szűk és felszínes maradt. Itt ugyanis bővebben foglalkozhatott volna a szerző Kun Attila azon nézetével, miszerint a munkajog alap dilemája, hogy mennyire kell a társadalom szociális és mennyire a gazdasági racionalitás igényeit kiszolgálnia.²

E fejezetben szól a szerző kutatásának módszeréről, ahol leírja, hogy szekundér irodalomkutatást, primér kutatást és nemzetközi jog-összehasonlítást végzett.³ Itt azonban meg kell említenem, hogy a szekundér irodalomkutatásnál vannak hiányosságok, amelyek a nemzetközi jog-összehasonlításra is negatív módon

* Ferencz Jácint: Atipikus foglalkoztatási formák. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2015.

** Professor emeritus, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Munka- és Agrárjogi Tanszék.

¹ Bankó, Atipikus munkaviszonyok. Dilog Kampus – PTE. ÁJK. Pécs, 2008.

² 11. o.

³ 13-144. o.

hatnak. E hiányosságok főként a harmadik fejezettől kezdve jelentkeznek, amelyekre az ottani pozitívumok mellett szintén rámutatok. Itt csak egy ilyenre utalok, ahol a szekundér irodalomkutatást érintve a szerző arról szól, hogy e témáról „a közelmúltban születtek összefoglaló, illetve részleteket tárgyaló munkák”, ennek ellenére a lábjegyzetben csak egyet, Bankó monográfiáját említi meg.⁴

Az atipikus foglalkoztatási viszonyok interdiszciplinaritását tárgyaló terjedelmes második fejezetet mélyre szántó és elméleti igénytel megírt fejezetnek tartom, bár kisebb hiányosságokra itt is rá kell a maguk helyén mutatnom. Az első alfejezet e jogviszony-csoport megnevezésével, „terminus technicusával” foglalkozik felvetve a kérdést, hogy az „atipikus” megjelölés megfelelően jellemzi-e a munkajogviszonyok e csoportját? A szerző itt helytállóan utal a nemzetközi összehasonlításra, ahol a „nn standard” (G. Schmid) és a „flexible” megjelölés is megjelenik a „flexicurity” fogalommal együtt, mely utóbbi valamennyi atipikusra vonatkozhatna. Már itt utal a szerző Schmid negatív megítélésére, miszerint az eme új keletű fogalom a rugalmasság és a biztonság követelménye csak első tekintetre látszik megvalósulni, viszont felhasználva Gyulavári Tamás monográfiáját,⁵ kimutatja, hogy Dániában bevált.⁶ A szerző utal az általam vallott megbízási-vállalkozási jellegűsége, amelybe azonban nem fér be a rész-, és a határozott időre szóló munkaviszony.⁷ Kiindulva abból, hogy ha a teljes munkaidős és a határozott időre szóló munkaviszonyt tartjuk tipikusnak, akkor az e csoportba tartozók atipikusak, amelyekre a „flexplace” és/vagy a „flexitime” a jellemző. A szerző gondolatmenete e vonatkozásban teljesen helytálló.⁸ Ugyanakkor a szerző egy ellenmondásra is rávilágít. Miközben ugyanis a közgazdaság-tudomány az atipikus munkaviszonyok jelentőségét hangoztatja, éppen a fejlett tőkés államokban nem vagy csak kis mértékben növekszik alkalmazásuk gyakorisága.⁹

A harmadik alfejezet az atipikus munkaviszonyok elemzéséről szól. A munkajogi tudományos megközelítésnél az atipikus munkaviszonyok csoportosításánál Laky Teréz osztályozásából indul ki, ugyanakkor az egyes formák közötti eltérések elemzésénél helytálló módon használja fel Gyulavári monográfiáját. Megfelelő módon vizsgálja a szerző az ide tartozó egyes jogviszonyokat a térbeli, az időbeli, az élethelyzetbeli eltérés és a jogdogmatikai különbségek szerint.¹⁰ A tudományos megközelítés eddig közölt módszereivel helytállóan erősítette meg a szerző Laky Teréz csoportosítását, ki szerint az atipikus munkaviszonyok négy csoportba sorolhatók: rövidített munkaidő jellegűekre, időszakos foglalkoztatásúakra, önfoglalkoztatásúra, és az ezekbe nem besorolható egyebekre. Itt viszont a térbelit, mint speciálisat indokolt lenne külön venni a változó munkahellyel és

⁴ 13. o.

⁵ Gyulavári: A szürke állomány. Gazdaságilag függő munkavégzés a munkaviszony és az önfoglalkoztatás határán. Jogtudományi Monográfiák, 6. Pázmány Press, Budapest, 2014.

⁶ 18. o.

⁷ Lásd: Prugberger, Európai és magyar összehasonlító munka-, és közszolgálati jog. Complex Kiadó, Bp. 2006. (a 2013. évi kiadásnál szerzőtárs Nádas György, Kluwer K.)

⁸ 19. o.

⁹ 20-21. o.

¹⁰ 23. o.

kirendeléssel-átengedéssel együtt. Ide sorolható lenne még a munkaerő-kölcsönzés is, de amint a szerző is írja, ez az atipikus munkaviszonyoknak abba a csoportjához is tartozik, ahol harmadik fél is megjelenik, mint amilyen pl. a munkakörmegosztás vagy a több munkáltató által történő foglalkoztatás.¹¹ Minthogy az atipikus munkaviszonyok közül több nemcsak egy csoporthoz tartozhat, hanem többbe is, az osztályozás horizontális és vertikális is lehetne. A szerző ezt részben meg is teszi azzal, hogy a szociális megközelítés szerint is csoportosít.

Még mielőtt erre, az érdekekkel és azok összhangba hozatalával összefüggő szociális szempontú csoportosítást értékelnénk, utalni szeretnék arra, hogy a 23. oldalon táblázatban is bemutatott csoportosítás jó. Nem értek egyet azonban a szerzőnek ama szemléletével, hogy a munkajogi megközelítés szempontjából egy adott foglalkoztatási formát csak akkor lehet munkajoginak tekinteni, ha a jogalkotó azt a munkajog alá vonja.¹² Ezzel a szerző mintegy lemond Kiss Györgynél, Gyulavárinál és nálam is megjelenő ama bírálatról, amely nem terjeszti ki Magyarországon az önfoglalkoztatásra a munkajogi előírásokat holott kiterjesztése komoly szociális védelmet jelentene az ilyen munkát végzők számára. Peschka Vilmostal és Ádám Antallal együtt vallom, hogy a tételes-jogi norma pozitív megítélésére csak akkor kerülhet sor, ha az összhangban áll a társadalom morális és jogi, valamint érdekösszhangot látó értékítéletével, valamint a társadalom és a természet objektív törvényeivel.¹³

Az atipikus munkaviszonyok szociális megközelítésével a szerző helytálló módon jelentős terjedelemben foglalkozik. Ezt azért is tartom igen jelentősnek, mert az új Mt.-ből éppen a szociális jelleg hiányzik.¹⁴ Helytállóan emeli ki ezért a szerző, hogy Magyarország az elmúlt két évtizedben mostanában szenvedte el a második foglalkoztatási sokkot, ahol a 2008. évi 55,5 %-os foglalkoztatási ráta az EU-ban a legalacsonyabb volt. Ezt többen a 2008-ban kitört gazdasági válság következményének tudták be.¹⁵ Ferencz Jácint viszont hozzám hasonlóan az elsődleges okot nem ebben, hanem az elhibázott és korrupcióktól terhes magyar privatizációban, az ottani visszaélészerű és a multinacionális cégek javára alul értékeléseiben, a vállalati továbbműködés reorganizációjával nem egybekötött feltételkénti előírásának hiányában látom. Emiatt a privatizációnak egy igen jelentős része a külföldi cégek részéről piacaink megszerzésére és nem egy korrekt gazdasági kapcsolat tartós kialakítására irányult. Privatizált vállalatainknak a külföldi vevők részéről gyors és tömeges felszámolása következtében vált

¹¹ 24. o.

¹² 23. o.

¹³ Peschka, A társadalmi viszonyok és a jogalkotási folyamat összefüggéseinek néhány problémája, Állam és Jogtudomány, 1963/2. sz.; Prugberger, A jogi normák a természeti és a társadalmi összefüggésének rendszerében. In: Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Iuridica et Politica Tomus XXX/1. Miskolc, University Press, 2012. 125-146. o.

¹⁴ Lásd: Prugberger: Magyar munka-, és közszolgálati jogi reform európai kitekintéssel. Novotni Kiadó, Miskolc, 2013, 2015. évi 2. kiegészített utánnymás; Lehoczky, Kollonay Csilla: Génmanipulált újszülött – Új munkatörvény az autoriter és a neoliberális munkajogi rendszerek határán. In: Az új Munka Törvénykönyve dilemái (Szerk.: Kun A.). In: Acta Caroliensia Scientiarum Iuridico Politicarum. V. 24-56. o.

¹⁵ 27. o.

tömegessé a munkanélküliség,¹⁶ miként ezt a szerző is helyesen állítja.¹⁷

E problémakört helyesen terjeszti ki a szerző a sérülékeny munkahelyekre és sérülékeny munkavállalókra, ahol a sérülékeny munkahelyek körét Magyarországon főleg a privatizált vállalatok, míg a sérülékeny munkavállalók körét az ezzel összefüggő tömeges felmondás veszélyének kitett munkavállalók, eme összefüggéstől függetlenül pedig a fiatal- és időskorúak a terhes nők és a kismamák adják.¹⁸

A szerző helytálló módon nem hagyja figyelmen kívül foglalkoztatás-, és egzisztenciabiztonsági, valamint a hátrányos helyzetű és alulképzett munkavállalók körét érintő szempontokat sem. E vonatkozásban kiemeli a szociális vállalkozások jelentőségét. Kár azonban, hogy nem foglalkozik ezzel az ellentmondással, amely abból ered, miszerint „az 1977. évi speciális foglalkoztatási csúccsal” egy időben a neoliberális uniós gazdaságpolitika a versenyesség-egyenlőségre hivatkozva eltörölte a szociális vállalatoknak járó pénzügyi kedvezményeket.¹⁹

Rövid, de lényeges alpontnak tartom a munka-, és a magánélet egyensúlyát, valamint a nők foglalkoztatását vizsgáló alpontot, amely a születési ráta javítására irányuló családpolitika szempontjából is jelentős. Indokolt lett volna ezeket a kérdéseket kissé behatóbban vizsgálni olyan szempontból, hogy mely atipikus foglalkoztatási formák felelnek meg ennek az igénynek is (33-34. o.)

Szociális szempontból neuralgikus probléma a foglalkoztatási szociális dömping és versenyelőny. A szerző nagyon jól ráérez erre az érzékeny kérdésre. Igen gyakori, hogy a privatizáció során magyar cég tulajdonosává vált külföldi anyacége részére küld ki, ill. rendel ki munkavállalókat, akiket a külföldi béreknél alacsonyabban díjaz. Hasonló módon jártak el a munkaerő-kölcsönzés esetében is. E szociális dömpinget a szerző is helytállóan elítéli és dicsérően szól az osztrák „Bér és szociális dömping elleni törvényről”. Kár azonban, hogy e szempontból nem bírálja a hiányos magyar korábbival egyező új magyar munkajogi szabályozást, amely ahelyett, hogy a régiek a hiányosságait is kiküszöbölte volna, még tovább rontott a helyzeten. Az új Mt.-nek a szerződéstől eltérő foglalkoztatására és a külföldre történő kiküldésének a szabályai ugyanis teljesen ellentétesek az 1996. évi kiküldési irányelvvel, és ebből eredően a magyar jogi szabályozás teljesen kiszolgáltatja a munkavállalókat. Az ide vonatkozó kritikák felhasználásával Ferencz Jácint meggyőzőbben tudta volna e szabályozással szembeni fenntartásait kifejteni. Ugyanakkor az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök tudományos értékelése már alaposabb nála.

Az atipikus foglalkoztatás közgazdasági megközelítése c. alfejezetben a szerző bemutatja, hogy a gazdasági hatékonyságot fokozó költségcsökkentés érdekében

¹⁶ Prugberger, A nyugat-európai és a közép-kelet-európai országok privatizációinak jogi rendezéséről. In: Ünnepi tanulmányok Gáspárdy László Professzor 60. születésnapjára. Novotni Kiadó, Miskolc, 1977. 338-551. o. (eredeti források megjelölésével)

¹⁷ 27. o.

¹⁸ 27-28. o.

¹⁹ L. Prugberger, A szövetkezeti társaság állami elismerésének és támogatásának problematikus pontjai a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége és az Európai Unió szemlélete szerint. (Tények és kívánalmak). In: Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Iuridica et Politica, Tomus XXV/2. 2007. 683-706. o.

az atipikus foglalkoztatási formákat túlnyomóan olyan területeken alkalmazzák, amelyek nem tartoznak a vállalat működésének kulcsfontosságú stratégiai és állandó jellegű munkakörei közé, hanem ahol az igények változó vagy kiegészítő, vagy pedig ahol a munkavégzés egyszerűbb tudásszintet igényel. Míg a versenyelőny meghatározott területein foglalkoztatottak általában állandó jellegű tipikus munkaviszonyban álló alkalmazottak, az atipikus foglalkoztatásokra általában ezeken a területeken kerül sor a szerző álláspontja szerint. Ettől azonban – miként ezt a szerző kimutatja – nem jellemző két tradicionális fejlett tőkés államra, az Egyesült Királyságra és Japánra, ahol a tradicionális munkavégzés a domináns. Helytálló lehet viszont a szerzőnek az a megállapítása, hogy ha egy országban általánosan elfogadott és támogatott az önfoglalkoztatás, a többi atipikus formák is terjednek.²⁰ Ennek okát én abban látom, hogy az önfoglalkoztatás több atipikus foglalkoztatás „kemény magját” képezi.

Ezt követően a szerző a Magyarországon a legelterjedtebben alkalmazott önfoglalkoztatást mutatja be. Az ide vonatkozó szakirodalom felhasználásával korrekt módon ismerteti azt a három irányzatot, amely szerint a bírói gyakorlat vagy a jogi szabályozás, vagy a jogi szabályozás által lehetőséget biztosító bírói mérlegelés alapján kerül megállapításra az önfoglalkoztatásnak minősülő vállalkozás. E vonások ellenére azonban tőlem és Kiss Györgytől eltérően Gyulavárihoz hasonlóan vállalkozásnak, nem pedig munkavállaláshoz hasonló jogviszonynak minősíti az önfoglalkoztatást.²¹

A könyv harmadik fejezete az Mt.-ben nevesített foglalkoztatási formákkal foglalkozik. A szerző sorrendje szerint itt kerül tárgyalásra a határozott idejű, a részmunkaidős, a megosztott és a több munkavállalói jogviszony, a távmunka, a bedolgozás az egyszerűsített foglalkoztatás, a köztulajdonban álló munkáltatóval fennálló munkaviszony, a vezető állású alkalmazotti, a cselekvőképtelen státuszú munkaviszony, valamint a munkaerő-kölcsönzés és az iskolaszövetkezeti munkaviszony.

Előjáróban e fejezetet érintően megállapításom az, hogy a szerző korrekt módon mutatja be az ide vonatkozó magyar szabályozást és jelentős nemzetközi kitekintést is tesz, valamint jól írja le a magyar és az EU tagállamokban fennálló alkalmazásának gyakoriságát, továbbá az egyes atipikus munkaviszonyokat rendező EU-s irányelveket is. A mai EU-s szabályozás és az ennek megfelelő közép-európai rendezés – ide értve Magyarországot is – az atipikus jogviszonyokat inkább a munkáltatói, nem pedig a munkavállalói érdekeknek megfelelően szabályozza. E vonatkozásban is a 2012. évi új Mt.-ben az 1992. évihez képest eme atipikus jogviszonyok esetében is gyengültek a munkavállalók szociális és egzisztenciális érdekei. E körülmények Ferencz Jácint monográfiájában kissé elsikkadnak. A szerző inkább a jelenlegi szabályozás leírására és bemutatására, valamint bírói gyakorlatának problémáira koncentrál. Ez egyébként valamennyi e fejezetben tárgyalt atipikus jogviszony bemutatására jellemző. Nem ártott volna figyelembe

²⁰ 96. o.

²¹ Munkajogi jellegűnek tartja: Kiss, Jogtudományi Közlöny, 2013/1. sz.1-14. o. és Prugberger, Magyar Jog, 2014/2. sz. 65-71. o. (mindkettő címét I. szerző könyvében a felhasznált irodalom jegyzékében, 176. és 178. o.), vállalkozásának Gyulavári: 5. sz. jegyzetben hiv. mű

venni a „Magyar munka-, és közszolgálati reform európai kitekintéssel” c. könyvem VIII. fejezetét, amely az atipikus jogviszonyok új szabályaival elsősorban szociális aspektusból foglalkozik, és amely fejezethez Kenderes György és Sipka Péter glosszát is fűzött.²²

Áttérve az egyes atipikus munkaviszonyoknak csak a leglényegesebb kérdéseinek a bemutatására, a szerző a határozott idejű és a részmunkaidős munkaviszonyt, bár két különálló alponthoz tárgyalja, azonban a kettő közötti szociális és szociológiai kapcsolatokat valamint a jogdogmatikai közös vonásokat, az összefüggéseket helytállóan kiemeli. Kimutatja, hogy a határozott idejű munkavégzés Magyarországon a 2005. évi 7 %-os alkalmazása 2013-ra mindössze 10.8 %-ra emelkedett, míg a részmunkaidősé uniós átlagban a Win Kok jelentés szerint 18 %, addig Görögországban és Portugáliában átlagosan mindössze 4 %. Ez utóbbit azzal magyarázom, hogy e két országban igen alacsony a családanyák munkába állása. Ami a részmunkaidős foglalkoztatást illeti, a szerző helyesen hangsúlyozza, hogy a gyermekvállalás kedvet elősegítendő jó családpolitikai húzás volt a kismamákat arra feljogosítani, hogy a szülést követően a munkahelyükre történő visszatérésekor a gyermekük három éves koráig részmunkaidőben dolgozhassanak. Rontja azonban ennek az előírásnak a pozitív vonását, hogy a behívásos munkaviszony kifejezetten a részmunkaidős jogviszonyhoz kapcsolódik, Mivel az új Mt. nem mentesíti a kismamákat a munkáltatói behívási kötelezettség alól, az rájuk is vonatkozik, ami megzavarhatja a gyermekükkel való együttlét rendszerességét, ami a gyermek egészséges fejlődése szempontjából igen fontos. Jó lett volna, ha rajtam kívül²³ Ferencz Jácint is e jogalkotási hiányosságra reflektált volna.

A határozott idejű munkaviszony láncolatos (ismétlődő) megkötésének a tilalma szintén ambivalens módon jelenik meg a monográfiában, holott Magyarországon ennek a megszegése meglehetősen gyakori, amely tilalmon nem egyszer a bírói gyakorlat is túlteszi magát. Radnay Józseffel ezt a problémát a német jog figyelembe vételével részletesen körbejártuk,²⁴ amely írásunk sajnos elkerülte a szerző figyelmét. A III. 1.2. alponthoz kifejtettekből azonban kitűnik, hogy az ő véleménye is a miénkhez hasonló, azonban megítélésem szerint a visszaélésszerű ismételt határozott időre történő szerződés kötés is a határozott idő leteltével történő továbbdolgozás határozatlan idejűvé válásának az új Mt.-ből történt kiiktatását bonyolult jogi technikával kívánja orvosolni.²⁵

Dicséretes azonban a szerző részéről, hogy kihangsúlyozza a tipikus és az atipikus formában dolgozókra vonatkozó egyenlő bánásmódra irányadó munkáltatói kötelezettséget és az esélyegyenlőség kritériumát, ami alkalmazási elsőbbséget jelent az atipikusként dolgozóknak akkor, ha tipikus munkakör ürül meg. Mivel ez már valamennyi atipikus foglalkoztatás esetében megnyilvánuló elv, helyes lett volna ezzel már a monográfia III. 1. pontjában foglalkozni.

²² Prugberger, 14. sz. jegyzetben hiv. mű 2015. évi kibővített utánnomása, Glosszák, 268-278. o.

²³ L. előbbi jegyzetben hiv. mű, 240. o.

²⁴ Prugberger—Radnay, A határozott időtartamú jogviszony megjelenési formái és a belőlük származó jogelméleti, jogalkotási és jogalkalmazási problémák. Jogtudományi Közlöny, 2012/12. sz. 514-516. o.

²⁵ 63. o.

A megosztott munkakörű munkavégzést és a több munkáltató által létesített a szerző úgy mutatja be, mintha új jogviszonyok lennének. A foglalkoztatásnak mindkét formáját a magyar joggyakorlat már az 1960-as évek elejétől alkalmazta, főleg a szövetkezeteknél (több mg. tsz. által együttesen alkalmazott jogtanácsos, lakásszövetkezeteknél, társasházaknál pedig a fűtő, karbantartói munkakör).²⁶ Az új Mt. tehát nem tett mást, mint a kialakult gyakorlatot tételesjogiasította.

A szerző ezt követően a távmunkával és a bedolgozói jogviszonnyal foglalkozik. Szerintem szerencsésebb lett volna megfordítani a sorrendet, mivel a távmunka a (házi) bedolgozásnak egy speciális formája. A házi ipari bedolgozói munkaviszony az 1990-es rendszerváltás előtt elterjedt volt. Ezt követően elvesztette a jelentőségét, mivel vállalkozási formájúvá alakult át. Szerintem a „home work” az új Mt. ama lehetősége következtében sem fog elterjedni, mely szerint a szerződés megkötésekor meg lehet állapodni a minimálbér alá menésben. Annak ellenére, hogy mind a két forma alkalmazása relatíve csekély, abban a reményben azonban, hogy mind a kettőnek az alkalmazása elterjed, mind a két formát a szerző alaposan körbe járta a munkavédelem kivételével.

Az alkalmi munkavállalást a szerző főleg szociológiai szempontból alaposan körbe járta, kritikailag kimutatva, hogy e foglalkoztatási forma korlátai és társadalombiztosítási hátrányai miatt nem jelent alternatívát a munkát keresők számára.²⁷ Miként a köztulajdonban álló munkáltatóval fennálló munkaviszonyt, úgy a cselekvőképtelen munkavállaló munkaviszonyát sem lett volna szükséges az új Mt.-ben külön szabályozni. Az előbbinél elég lett volna az Mt. megfelelő helyein kimondani a törvényi előírásoktól való eltérés tilalmát, az utóbbinál pedig a Ptk.-ra való utalást kellett volna a jogalkotónak az Mt.-be foglalni.

Sokkal jelentősebb ennél a vezető alkalmazottak munkaviszonyának a kérdése. Ferencz Jácint a vezető alkalmazottak munkaviszonyának a kérdéskörét a gazdasági társaságok viszonylatában vizsgálja. Ezért elsősorban a vezető tisztségviselő és a cégvezető viszonyára összpontosít, amely kettő adott esetben egy személyben egyesül. Hivatkozik Rácz Zoltánra, aki szerint a vezető alkalmazotti pozíciót szintén a gazdasági társasággal összefüggésben kell vizsgálni. Kenderes Györgyre is utal, ki szerint a vezető tisztségviselői és a vezető alkalmazotti jogviszony egyaránt a polgári jog társaságjog és a vállalkozási/megbízási kötelelem része.²⁸ Hivatkozik még Román Lászlóra is, aki szerint a vállalatvezetés szintén főszabály szerint vállalkozási vagy megbízási jogviszony, ha azonban a felek munkaszerződést kötne, akkor a munkajog szabályai vonatkoznak rájuk. Ami pedig a vezető fogalmát illeti, a szerző Kártyásra utalva a vezetői jogviszony lényegét a munkakör kiemelkedő vagy fokozott bizalmi jellegében látja. A vezetői jogviszony munkajogba való tartozását pedig Törő Emesével kívánja alátámasztani, aki szerint a tulajdonos bizonyos munkakörökre az általánosnál szigorúbb szabályokat állapít meg és ők lesznek a vezető alkalmazottak.²⁹ A szerző végülis nyitva hagyja a kérdést, holott tovább vihette volna. Magam e kérdéssel külföldi

²⁶ Prugberger, 14. jegyzetben hiv. mű, 240. o.

²⁷ 99. o.

²⁸ 105. o.

²⁹ 104-105. o.

jog-összehasonlító kitekintés mellett két tanulmány keretében behatóan foglalkoztam.³⁰ Ezeket Ferencz Jácint meg sem említi, holott e két munkámban kimutattam, hogy míg a korábbi Mt. az új Mt.-hez hasonlóan a vezető alkalmazott fogalmát a kis-, és középvállalkozás ma már elavult relációjában fogalmazza csak meg, mely szerint vezető a vállalat vezetője és a helyettese, valamint aki a vállalat működése szempontjából alapvető fontosságú vagy bizalmi munkakört tölt be. Ezzel szemben a fejlett nyugat-európai és tengeren túli tőkés országokban Henry Fayol hatására a vállalat/cég belső hierarchiájában felülről lefelé kialakított egységeinek vezetői és helyettesei egymásnak alá, és fölé rendelve a vezető alkalmazottaknak egy egész láncolata épül ki. Valamennyien a vezető alkalmazottak gazdasági ágazatok szerint tagolódó szakszervezetei a nekik megfelelő munkáltatói szövetségekkel megkötött kollektív szerződések, vállalati szinten pedig az üzemi tanácshoz hasonló kollektív munkajogi védelemben részesülnek. Ez utóbbinál, ha az üzemi tanács unikális, vagyis csak a beosztott munkavállalókból áll, akkor külön szervezet, a vezetők által választott tanács (Sprechsrat: német, osztrák, holland, francia), ha pedig duális, vagyis az üzemi tanács egyik fele a beosztott munkavállalókból, míg a másik fele a vezető alkalmazottakból tevődik össze, ez utóbbi oldal védi a vezető alkalmazottak érdekeit a cégen belül. Az általam hivatkozott külföldi szerzők bemutatása szerint a vezető alkalmazottak egész láncolata található meg a nagyvállalatoknál a belső egység-hierarchiának megfelelően. Hasonlóképpen rendezi e kérdést Romániában a Cod Muncii is, hierarchikusan egymásnak alá-fölé rendelt, a csúcson álló vezető alkalmazott, vagyis a cégvezető pedig a tulajdonosnak alárendelt és a többi vezető alkalmazotthoz viszonyítva fölérendelt munkaviszonyban áll.³¹ A külföldi kitekintés hiányában Ferencz Jácint a vezető állású munkavállaló atipikus munkaviszonyának jellemző vonásait túlnyomóan a magyar tételes jog alapján vizsgálja.³²

A másik igen jelentős atipikus munkaviszony a munkaerő-kölcsönzés, amely egy három oldalú jogviszony, ahol a „kölcsönző” cég és a „kikölcsönzésre” vele szerződött munkavállalók között egy munkaszerződés, a „kölcsönző”, voltaképpen bérbeadó cég és a „kölcsönbe kérő”, vagyis a bérbe vevő cég között egy munkaerő-bérleti jogviszony, míg a „kölcsönbe vevő”, azaz a bérelő között a bérleti jogviszonyból fakadó munkaerő-használati, mégpedig munkáltatói jogosultság jön létre. A munkaerő-kölcsönzésnek ez a dogmatikai szerkezete, amelyről szintén több munkámban írtam³³ és amit a szerző szintén figyelmen kívül hagyott. E háromoldalú jogviszony jogdogmatikai lényegét elpalástoló uralkodó definíciókat említi csak meg, amelyek a határozott időtartamú és azon belül a rövidebb ideig

³⁰ Prugberger, A vezető állású alkalmazottak jogviszonya a hagyományos és a multinacionális cégeknél a fejlett polgári államokban és Magyarországon. In: Munkaügyi igazgatás-Munkaügyi bíraskodás. Ünnepi Tanulmányok Radnay József Professzor 75. születésnapjára. Bíbor Kiadó—PPKE. ÁJK., Miskolc – Budapest, 2002. 331-357. o. (a cikk az Európai Fórum 2000/1. számában megjelent tanulmány kibővített változata a külföldi források megjelölésével)

³¹ Birk, Rolf, Der leitende Angestellte – Einige rechtvergleichende Bemerkungen. Recht der Arbeit, 4/1988.; Mayer, Elisabeth, Die arbeitsrechtliche Stellung der cadres supérieurs. Inaugural Dissertation, Uni Trier, 1993.

³² 102-110. o.

³³ Prugberger, 14. sz. jegyzet, 245-246. o.

tartó jogalkotási jelleget (Kiss) és az ideiglenességet (temporal work) emeli ki. Az ideiglenességre és a rövid idejűségre koncentrálnak meghatározások azért sántítanak, mert az olcsó munkaerő minél hosszabb használata visszaélészerű használata a célja a munkaerő-kölcsönzésnek. A kölcsönző (bérbeadó) cég és a kölcsönkérő (bérbe vevő) cég között a kölcsönzési irányelv értelmében a kettőjük közötti „bérleti” jogviszony maximum öt évre szólhat, a kiküldési irányelv értelmében viszont kikölcsönözni, vagyis bérbe adni legfeljebb csak egy évi, meghosszabbítással két évi időtartamra lehet. Eme idő leteltét követően a kölcsönző cégnek a kölcsönbe vevő céghez másik munkaerőt kell küldenie. Ezzel szemben a magyar jog irányelv-ellenes módon, bár ésszerűen öt évben állapítja meg a kiküldési idő maximális időtartamát. Azon viszont lehet vitatkozni, hogy ez szociális szempontból mennyire helyes. Szociális szempontból az is megkérdőjelezhető, hogy az új Mt. kihagyta azt a korábbi szabályt, miszerint semmisnek kell tekinteni az olyan szerződést, amelyben egy cég pénzt ad valakinek munkaerő-kölcsönző cég alapítására. Ez ugyanis azt a célt szolgálja, hogy a donor a saját munkavállalóinak felmondva az általa így létrehozott kölcsönző céghez küldje és tőle kölcsönbe, azaz bérbe vegye olcsóbb bérezés mellett.³⁴ E szociális visszásságokat maga a szerző is érzi és ezért helytállóan szól e jogviszonyban a tipikusként foglalkoztatottakkal történő egyenlő bánásmódról, kiterjesztve ezt a bérezésre is.³⁵ Mindezt figyelembe véve helytállóan idézi Ferencz Jácint Horváth Istvánt, aki a munkaerő-kölcsönzést „piaci áruként” jellemzi.³⁶ Egyebekben a szerzőnek a munkaerő-kölcsönzéssel kapcsolatos, kritikai értékelést is tartalmazó okfejtései korrektek.

A szerző az iskolaszövetkezeti jogviszonyt is kimerítően tárgyalja, ami tulajdonképpen a munkaerő-kölcsönzésnek egy speciális válfaja. E jogviszonytípussal kapcsolatban szociális szempontból csak annyit észrevételezek, hogy helyes lett volna e foglalkoztatási lehetőséget a levelező és az esti hallgatókra/tanulókra is kiterjeszteni, mivel a munkanélküliség éppen az ő körükben gyakori.³⁷

A szerző a könyv IV. fejezetében helyezi el az Mt.-ben nem nevesített egyes foglalkoztatási viszonyokat. Pozitívnak tartom, hogy kritikai elemzés mellett részletesen foglalkozik a tranzit-, és a közfoglalkoztatással, egymáshoz való viszonyukat is kimutatva. Helyénvaló az is, hogy a szerző részletesen ír az ösztöndíjas jogviszonyról, ami ugyancsak divatos határozott időű foglalkoztatási forma, ami nagyban függ attól, hogy az EU. vagy a kormány milyen projekteket és milyen időtartamra hirdet meg.

A szerző fejezetben a szociális szövetkezeti tagsági munkaviszonyt is tárgyalja. Ez egy speciális esete a valamennyi szövetkezeti típusban és ágazatban alkalmazható szövetkezeti tagsági munkaviszonynak, amely bármely gazdasági társaságnál és munkaközösségnél is alkalmazható és jelentős gyakorlata volt a rendszerváltás előtt, de alkalmazzák ma is a mezőgazdaságban, az iparban és

³⁴ Prugberger, előző jegyzet, 246. o.

³⁵ 133-134. o.

³⁶ 126. o.

³⁷ Prugberger, 14. jegyzet, 256. o.

egyéb tevékenységeknél egyaránt.³⁸ Célszerű lett volna, ha a szerző kiterjesztette volna ebbéli vizsgálódásait a részesművelésre és a haszon-, ill. a feles-bérletre, valamint a vállalatokon-vállalkozásokon belüli kollektív és egyéni átalány-elszámolásos belső vállalkozási munkavégzésekre is.³⁹

Végezetül a szerző pontokba szedve összefoglalja kutatásainak eredményeit, amelyek szerintem 80-85 %-ban teljesültek. A nemzetközi kitekintésben és a magyar szakirodalom feldolgozásában fennálló egyes hiányosságok miatt némely területen megkérdőjelezhető következtetésekre jut, különösen a jogi dogmatikát illetően. Ezért indokolt lenne az újabb kiadásban e hiányosságok pótlása és visszamenőleges jelleggel is megvizsgálni, hogy a klasszikustól eltérően milyen foglalkoztatási formák alakultak még ki, amelyekről a jelen könyv nem szól.

³⁸ Prugberger, Tagsági megállapodások a szövetkezetekben, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979. III-V. fejezet

³⁹ Prugberger, Belső vagyoni és vállalkozási jogviszonyok az önkormányzati jellegű vállalatoknál. Szövetkezeti Kutató Intézet Közlemények, 206. Budapest, 1988. IV. fejezet

Fónai Mihály »Joghallgatók - honnan jönnek és hová tartanak?« című könyvéről*

Gócza Ágnes**

Fónai Mihály *Joghallgatók - honnan jönnek és hová tartanak?* című könyve 145 oldal, melyből 15 oldal bibliográfia és 5 oldal táblázatokat tartalmazó melléklet. Az írás tagolási egysége a fejezet. A bevezetés és a befejezés hét fejezetet foglal keretbe.

A szerző nem kisebb feladatra vállalkozott a könyvben, mint hogy a joghallgatók rekrutációjának és professzió-képének, valamint az egyetem elvégzése utáni életútjának empirikus elemzésével választ adjon a mű címében feltett kérdésekre.

A könyv hiánypótló műnek bizonyul a jogászságról végzett kutatások vonatkozásában, hiszen bár számos írás készült már a jogászai szakmák helyzetéről és jellemző vonásairól, továbbá több jogszociológiai vizsgálat foglalkozott a jog, mint intézmény, illetve egyes jogi intézmények működésével, ilyen megközelítésből, ilyen mélységben még senki nem elemezte a jogásztársadalmat.

A szerző által vizsgált kérdések három elméleti, társadalomtörténeti fogalom, illetve jelenség köré csoportosulnak, melyek ismertetését a könyv elején találhatjuk, és ezen rövid magyarázatok hozzájárulnak a könyvben használt fogalmak, illetve a vázolt kutatási eredmények könnyebb megértéséhez.

Az első ilyen fogalom a középosztály fogalma, aminek az értelmezését azért tartja fontosnak a szerző, mert a jogászság a nyugati típusú társadalmakban ezekbe a rétegekbe tagozódott be. A fogalom kapcsán érinti a szerző a jogászságnak magyar társadalomtörténeti sajátosságai által alakított középosztályi mibenlétét.

A jogász szakmák hagyományosan professzióként, hivatásként értelmezik magukat. Ennek egyik oka az európai egyetemek történetében keresendő, amely jelentős mértékben hozzájárult a jogászai professzió kontinentális változatának a kialakulásához. A másik ok pedig az állam működésének az átalakulása, amely magas státuszú, középosztálybeli pozícióba sorolta a működéséhez elengedhetetlen jogászságot, jellemzően magas társadalmi presztízzsel. A hivatás másik magyarázata a weberi társadalomelmélettel függ össze, amely a jogászokat rendies csoportként, hivatásként írja le. Ebből is következik a hivatásrendi arculat

* Fónai Mihály: *Joghallgatók - honnan jönnek és hová tartanak?*, Debreceni Egyetem Állam és Jogtudományi Kara – DELA Könyvkiadó Kft., 2014, 145 oldal

** PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszék. Témavezető: Dr. Madai Sándor, tanszékvezető egyetemi docens.

fennmaradása a modern államok és társadalmak korában is.

A fogalomi meghatározásokat tartalmazó fejezet után a szerző hosszasan ismerteti a korábban végzett jogászságról szóló kutatások eredményeit. Ennek okaként a témához történő probléma megfogalmazó, tényfeltáró megközelítést nevezi meg.

A következő fejezetben bemutatásra kerülnek a szerző saját empirikus kutatásainak a sajátosságai és mintái. A könyvben több, a Debreceni Egyetem, valamint az egyetem Állam- és Jogtudományi Karán folytatott vizsgálat eredményeit elemzi a szerző, valamint kitekintést tesz a hazai Diplomás Pályakövetési Rendszer kutatásaira is. Ezen kutatásokban a szerző maga is részt vett, több esetben azok kezdeményezője és vezetője, illetve közreműködő szakértője, kutatója volt.

A Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán 2001 és 2008 között került sor a végzett hallgatók „után követéses” vizsgálatára. A végzés után egy évvel megkeresett hallgatókat a családi háttérükről, a pályaválasztás, majd a munkahelyválasztás okairól és körülményeiről, valamint magáról a jogi képzésről kérdezték a kutatást végzők. A karon folyó „után követéses” vizsgálatokat az évtized végére az országos DPR kutatások váltották fel, amelyek figyelembe vették a szerző által végzett kutatások metodikáját, illetve eredményeit. A 2011 és 2008 között a karon végzett hallgatók 30 százaléka, 425 fő válaszolt a megkeresésre, ami magas arány az alkalmazott postai kérdőíves módszer esetében. Ilyen válaszadási arány következtében viszonylag pontos kép alakult ki az elemzés folytán. Az alumni kutatások mintájára került megtervezésre és lebonyolításra az ún. „golya-vizsgálat”, amelyre az elsőévesek között a 2006/2007-es akadémiai évben került sor először. A „golya-vizsgálat” módszertanát, kérdőívét a Debreceni Egyetem akkor még működő Tudományegyetemi Karok többi kara is átvette 2008-ban és a golyák megkérdezését a TEK a DPR vizsgálatok 2010-es indulása után is megtartotta, egészen 2013-ig. A golya vizsgálatok önkitöltős, papíralapú kérdőívek kitöltésével zajlottak, melyet később online kérdőívek váltottak fel. A kutatásba 1215 fő elsőéves hallgató adatai kerültek be. Az elemzésben a szakok és a tagozatok közötti különbségek vizsgálatára is kitér a szerző.

A Debreceni Egyetem 2001-ben induló tehetséggondozó programjába a hallgatói létszámnak megfelelő arányban kerültek be az Állam- és Jogtudományi Kar hallgatói is. Az a tény, hogy a programba minden karról kerültek be hallgatók, lehetőséget adott a karok, szakok, a választott professziók közötti eltérő rekrutáció, pályamotiváció és a professzió-kép összehasonlító elemzésére is.

Azokon a területeken, ahol lehetséges volt, a szerző összeveti a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán tanuló joghallgatók rekrutációját, pályaválasztási motivációit és elhelyezkedési mintázatait az országos DPR vizsgálatok eredményeivel, majd felvázolja az regionális különbségeket is.

A könyvben található kutatási eredmények részletes bemutatása meghaladja egy recenzió rendeltetését, így a következőkben a vizsgálattal érintett területeket és egy-egy meghatározóbb megállapítást kívánok ismertetni.

Először a joghallgatók rekrutációjával kapcsolatos kutatási eredményeit ismerteti a szerző. Ebben a részben a joghallgatók és a végzett jogászok,

frissdiplomások szüleinek végzettségét, és a végzettség illeszkedését vizsgálja a szerző, tehát azt, hogy a jogászok családjában kiknek volt, illetve van jogi végzettsége. Ebben a témában a szerző rendelkezésére álltak az országos DPR kutatások eredményei is, így ezen eredmények és a saját kutatási eredmények összevetésével meglehetősen reprezentatív képet láthatunk a műben. Az országos mérések eredményi alapján elmondható, hogy a rekrutáció kérdését illetően jelentős különbségek vannak az egyes képzési területek között. A szülők iskolai végzettsége a gazdaságtudományi valamint a jogi és igazgatási területeken volt a legmagasabb. A jogi és igazgatási képzési terület két szakja között a szülők iskolai végzettségét tekintve szintén lényeges különbség érvényesül. Az igazgatásszervezők egyötödének, míg a jogászok csaknem felének diplomások a szülei. Ezek az eredmények közel állnak a Debreceni Egyetemen folytatott kutatások eredményeihez, melyek azt mutatták, hogy az általános orvos, fogorvos, gyógyszerész, jogász és közgazdász szakos hallgatók szüleinek a végzettsége a legmagasabb, közöttük a legmagasabb a diplomás szülő arány. Minden ötödik jogász felmenő között található iskolai végzettség, és/vagy a foglalkozás alapján jogász. Ez alapján elmondható, hogy érvényesül a professzió öröklésével a születési rend hatás. Az országos DPR adatfelvételek eredményeihez képest a DE ÁJK-n végzett hallgatók szüleinek iskolai végzettsége alacsonyabb, mint az országban végzett jogászoké. A kar jogász frissdiplomásai esetében a szülők iskolai végzettségét tekintve a tagozatok között is lényeges különbség érvényesül. Levelező tagozaton háromszor magasabb az alapfokú végzettséggel rendelkező szülők aránya, mint a nappali tagozatos hallgatók esetében. A karon végzett családi háttér elemzése azt mutatja, hogy a zömmel középosztályból származó jogáshallgatók 15 százalékának a családjában volt, vagy van jogász.

A kutatásban elemzésre került a hallgatók lakhely szerinti rekrutációjára, azaz annak a vizsgálatára, hogy milyen térségre gyakorol vonzást a kar. Ezen vizsgálat alapján megállapításra került, hogy az elsőéves hallgatók majdnem fele Hajdú-Bihar megyei, és egynegyede debreceni. A hallgatók 31%-a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből érkezett, azaz a hallgatók háromnegyede ebből a két megyéből érkezik. Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből alig érkezik hallgató, a válaszolók mindössze 4%-a.

A pályaválasztás kapcsán több, egymással szorosan összefüggő kérdés került elemzésre a kutatásokban. Első körben azt vizsgálta a szerző, hogy a felsőoktatásba készülő hallgatók honnan szereznek információkat a karról és a képzésekről, valamint azt, hogy milyen a kar külső megítélése, milyen képet látnak a potenciális hallgatók. Ezen kérdés vizsgálata kiemelkedően fontos a kar helyzete, működése és jövője szempontjából. Az eredményeket illetően lényeges eltérések mutatkoznak a tagozatok és a szakok alapján. Az eltéréseket az élethelyzet, valamint az egyes tagozatok és szakok sajátosságai egyaránt alakítják. Az összes megkérdezett válasza alapján elmondható, hogy az informálódás aktorai között egyidejűleg jelentős a formális és az informális aktorok szerepe, tehát a különböző tájékoztató anyagoké és az informális kapcsolati hálóé. A megkérdezettek szerint viszonylag alacsony a középiskolák szerepe az információszerzésben, ami a levelező tagozatos hallgatók esetében érthető, a nappali tagozatos hallgatók esetében

azonban már kevésbé, hiszen a diákok tájékoztatása folyamatos a végzős középiskolai évfolyamokon.

A továbbtanulási motivációk között az egyetemre jelentkezés okai mellett a Debreceni Egyetem választásának összetevőit is vizsgálat tárgyává teszi a kutatás. Az egyetemi továbbtanulás szándékában elsősorban a tagozat tekintetében figyelhető meg különbség. Tagozattól és szaktól függetlenül a szakma iránti érdeklődés, a diplomaszerezés, a karrier és a munkanélküliség elkerülése az alapvető oka a továbbtanulásnak, amelyeken felül a nappali tagozatos jelentkezők esetében fontos szerepet játszik a vonzó diákélet lehetősége is. Lényeges különbség, hogy a nappali tagozatra jelentkezők magát a diplomát, míg a levelező tagozatra jelentkezők a szakmát tartják fontosabbnak. A Debreceni Egyetem és az Állam- és Jogtudományi Kar választásában az egyetem és a kar színvonala, jó híre mellett az egyetem közelsége és a város vonzása gyakorolt jelentős hatást.

A kutatásokból kiderül, hogy a szak választását a hallgatók tagozattól függetlenül önálló döntésnek tartják, bár a nappali tagozatos hallgatók esetében e döntésre a szülőknak, különösen az anyáknak viszonylag jelentős hatása van. Szembetűnő eredmény, hogy a család mellett nem gyakorol komoly hatást a döntésre más szereplő, például a középiskolai tanárok szerepe elhanyagolható ezen a téren. A levelező tagozatosok esetében nyilvánvaló a házastársak, élettársak szerepe a döntés meghozatalában. A munkahely megtartása, a munkahelyi vezető hatása a döntésekre elsősorban az igazgatásszervező szakos hallgatók esetében érvényesül.

A DETEP (Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programja) beválogatási eljárása keretében folytatott adatfelvétel egyik dimenzióját a választott szak rangsorolása, és a szakra épülő professzió jövőképeinek megítélése jelentette. A szakok presztízsének megítélésével kapcsolatban két kérdést tettek fel a hallgatóknak. Az egyik arra vonatkozott, hogy maga a hallgató hova helyezi saját szakját az egyetem szakjai között, a másik pedig arra, hogy hogyan érzékelik azt, hogy mások hova helyezik a szakjukat. Az eredmények alapján elmondható, hogy a joghallgatók a szakjukat ismert, nehéz és keresett szaknak tartják, melyet az egyetemen belül és általánosan is magas presztízzsel jellemeznek, ahol magasak a követelmények, színvonalas az oktatás, ám az elhelyezkedési esélyek csak minimálisan jobban az átlagosnál. Pályaképüknek igen koherens eleme a jogász szakmának és a szaknak a presztízsére vonatkozó értékelésük, amelyeket magasra tartanak. Az eredmények azt mutatják, hogy a joghallgatók elfogadják és azonosulnak a szakjuk és majdani hivatásuk magas státuszával, presztízsével és ezeket a szak sajátosságaival, színvonalával, nehézségi fokával magyarázzák.

A könyv utolsó fejezetében a golya-mérések keretében megkérdezett elsőéves hallgatóknak a képzéssel kapcsolatos elvárásait, jövőbeli terveit és elképzeléseit elemzi a szerző.

A kar elsőéves hallgató, mind jogász, mind pedig igazgatásszervező szakon, nappali és levelező tagozaton egyaránt a megszerezhető ismeretekkel és tudással kapcsolatban fogalmaztak meg elvárásokat. Ezeket az ismereteket alaposnak, átfogónak, széleskörűnek, alkalmazhatónak és versenyképesnek várják. Ez azt jelenti, hogy a meghatározó elvárások a képzés színvonalát illetően fogalmazódnak

meg. A szakok és a tagozatok között karakteres különbségek is érvényesülnek. A levelező tagozatosok számára fontosabb az alkalmazhatóság, míg a nappali tagozatosok számára a versenyképesség a hangsúlyosabb.

Az egyetem elvégzése utáni tervekben a hallgatók kevésbé konkrét státuszokat és foglalkozásokat neveztek meg, sokkal inkább a választott szakmákban való elhelyezkedést és a karriert tartják fontosnak. A nappali tagozatos igazgatásszervező hallgatók esetében a legerősebb a továbbtanulás szándéka, hiszen csaknem a felük gondolta úgy, hogy a végzés után újabb diplomát szerez. Számukra a jól fizető állás a legvonzóbb, amelyet a közigazgatásban is el tudnak képzelni. A levelező tagozatos igazgatásszervező szakos hallgatók a szakmájukban képzelik el a jövőjüket, és fontos számukra a szakmai karrier egy jól fizető állásban, melyet jelentős mértékben ők is a közigazgatásban látnak. A nappali tagozatos joghallgatók alapvetően jogi területen szeretnének elhelyezkedni a végzés után. A hivatásrendi foglalkozások közül a bírói hivatás vonzotta őket leginkább. az összes hallgatói csoport közül ők tudják leginkább elképzelni az életüket külföldön. A levelezős joghallgatók számára is vonzó a karrier, de legalább annyira fontos számukra a munkahely megtartása. Ez azt is jelenti, hogy a jogi diploma a már meglévő, nem jogász állásuk „biztosítéka”, azaz a nem klasszikus jogi területek és a kifejezetten nem jogi területek is szerepelnek a jövőképükben. Az első munkahely megválasztásában az egzisztenciális tényezők mellett a karrier, az önmegvalósítás és a presztízs, a személyes kapcsolatok és kényszerek játszottak szerepet. Az elhelyezkedés szempontjából két tipikus terület a közigazgatás és az ügyvédi irodák.

A kutatás annak a vizsgálatára is kitért, hogy a frissdiplomások mennyire voltak elégedettek a munkájukkal, az megfelelt-e korábbi elképzeléseiknek. A megkérdezettek csaknem kétharmada volt elégedett azzal, amivel foglalkozott, elsősorban azért, mert az megfelelt a korábbi elvárásainak.

Végül – nem kismennyiségű adat feldolgozása után – a könyv címét adó kérdésekre a szerző azt a választ adja, hogy a joghallgatók a középosztályból jönnek és a középosztálynak egy magas presztízsű csoportjába, pontosabban eltérő helyzetű, de általánosan magas presztízsű csoportjaiba tartanak.
